

ЛІТЕРАТУРНО-НАУКОВИЙ

ВІСТНИК.

КНИЖКА II.

За лютий 1900 року.

Зміст другої книжки,

за лютий 1900 року.

РІЧНИК ТРЕТІЙ. ТОМ ДЕВ'ЯТИЙ.

	Стор.
<i>Наш альбом.</i>	
Молитва, П. Куліша	113
Гіпатія, Г. Комарова	114—116
Недбалість, Ф. Ганнусенка	116
Із поезій Грицька Кернеренка	116—117
Із поезій С. В.	117—118
З днів журби, Марка В—а	118—120
<i>Образки з гуцульського життя.</i>	
І. Злодія зловили	121—126
ІІ. Раз мати родила!	126—137
<i>Перехресні стежки. Повість Івана Франка . . . . .</i>	138—164
<i>Над усіх ненормальні. Оповіданє Ол. Катренка . . . . .</i>	165—182
<i>Із оповідань Людвіка Тома.</i>	
І. Тверді голови	183—186
ІІ. Смерть.	186—188
<i>Із посмертних оповідань Гі де Мопасана.</i>	
І. Весняним вечером	189—193
ІІ. Батько Мільон	194—200
ІІІ. Коло помершої	200—203
<i>Атта Троль. Сон літньої ночі. Поема Генріха Гайне . . . . .</i>	204—228
<hr style="width: 20%; margin: 10px auto;"/>	
<i>Розвід в минушости й теперішности. З поводу нового німецького кодекса. Подав П. Рондяк . . . . .</i>	81—107
<i>Новини нашої літератури.</i>	
І. Повісті і оповідання І. С. Левицького — Л. Ч.	108—118
ІІ. „Страшний ворог“. Книжка про горілку — Івана Липи	118—124
<i>З російської України.</i>	
І. Сумний стан теперішнього українського театру. Драматичні „твори“ Сластина — Гната Хоткевича	125—135
<i>Журнал і публіка. Написав Іван Франко . . . . .</i>	136—146
<i>Хроніка і бібліографія . . . . .</i>	147—160

НАШ АЛЬБОМ.

МОЛИТВА.

ПРИСВЯЧЕНА ДОКТОРОВИ ПИЛЮСВИ НА СПОМИН ЗОРЯВОЇ НОЧІ В ХУТОРІ НА ВИРАЇНІ.

Всесильний! я тобі молю ся,
Молекул космоса твого...
Де ти, хто ти, — даремно бю ся..
Ні, не збагну во вік сього!

Во вік науці не обняти
Всього, що ти створив еси...
Даремне розум наш крилатий
Шукає краю небеси;

Знемігши ся, на ту пилінку
Спускаєть ся, що ми звемо
Вселенною, що на хвилинку
Її в імперії рвемо.

І тут безодня животвору,
І тут премудрість без кінця...
Однаково горі і долу
Сяє світ твого лица.

Молюсь, не дай мені з роспуки
Зректи ся розуму мого:
Нехай не гасне світ науки
В проміннях сяєва твого!

Нехай мій дух в земній юдолі
Не знижуєть ся до звірят,
З твоєї пресвятої волі
Нехай во віки буде свят!

П. Куліш.

ГІПАТІЯ.*)

Вона стояла в залі мармуровій
 Вся в білому, прекрасна та бліда,
 І слово правди, розуму ясного
 Юрбі німій проводила вона

І слухали вони усі уважно
 Її слова натхнені та палкі;
 В той час здавалось: в неї за плечима
 Зростають крила білі та легкі.

Вона про досвід чистий їм казала,
 Про сили ті, що правлять світом всім,
 Казала: люде знання і свободи
 Досягнуть тільки розумом своїм.

У глиб землі і в глиб небес величних
 Сягне той розум сміливий людський,
 Дознасть ся він першої причини
 Усіх земних і світових подій.

Пізнає все — і без надій, без віри
 Та з певним знанням, вільний і міцний,
 Він переробить все тоді, як схоче,
 І світ йому відкриєть ся новий.

Та тільки праці треба ще багато...
 І кликала вона до неї всіх,
 Хто чує в грудях силу і бажання,
 Хто зріє вже помилок всіх старих.

Вона замовкла, гордо і спокійно
 Стулились пишні молоді уста,
 Та довго ще, зворушена глибоко,
 Мовчала вкруг уважна юрба.

Коли-ж вона покинула ту залю,
 За нею в слід і всі вони пішли.
 І лавр новий в вінок її славетний
 Вони рукою вдячною вплели.

*) Hypatia — донька математика Теона, учителька математики і філософії Платона і Аристотеля в Александрії, в кінці IV-го і з початку V-го віку після Р. Х. Славилась своєю красою, розумом і красномовством. Напрямок її філософії раціоналістичний. Мала багато прихильників і слухачів як між поганями, так і серед християн. Але на неї дуже ремствував тодішній єпископ александрійський Кирило, з намови котрого, під час розрухів у Александрії в 415 році, фанатична юрба убила її. Про неї див. Дрепера «Історія боротьби між релігією і наукою». Пер. М. Павлик. Львів, 1898 р. — Г. К.

На другий день у сьвітлі сонця яснім
 Александрия пишно вся цвила,
 Та ранком тим пахучим і чудовим
 Прокинулась Гіпатія смутна.

В задумі біле, дороге убрання
 Вона оділа і в свої густі
 Та темні коси квіти повплітала,
 Щоб знов до праці любої іти.

І йшла вона по вулиці знайомій,
 Стаївши тугу в грудях молодих,
 Та сумно їй усе навкруг здавалось,
 Весь сьвіт здавався у кольорах смутних.

І грізний гомін їй нараз почув ся,
 Її схопила дужая рука —
 І скошена, як тая квітка пада,
 Гіпатія так впала молода.

І з реготом, з жорстокістю лихою
 Її тягла озьвірена юрба:
 „Не вірила ти в вищі істоти, —
 „Вмирай за се, поганко чарівна!

„Казала ти, що не істота вища,
 „Не Бог величній сьвітом править всім,
 „А що природи вічні закони
 „Керують смертю і життям земним.

„Сьвятої віри в серці ти не мала,
 „На розум тільки покладалась свій,
 „Вмирай тепер! Нехай тебе од смерти
 „Рятує той хвалений розум твій!“

Кенкуючи, жорстокі, темні люди
 Гіпатію до храму притягли
 І кинули скривавлену, нечулу
 На мармуровім білім вівтарі.

І хтось іще цїпком її ударив...
 Останній стогін вирвав ся з грудей,
 І мертва вже вона тепер лежала
 Серед отих озьвірених людей.

Хоч мертва, та прекрасна, як і завше,
 Покинута на білім вівтарі,
 В шматованій, скривавленій одежі
 Вона лежала, наче у ві сні.

Розкидалось поплутане волося,
Квітки помняті ще в ньому цвили,
А круг обличчя мертвого проміння
Вінцем злотистим ніжно так лягли.

А ті, що так її убили люто,
Тепер стояли смутні і бліді.
І мимоволі з острахом і дивом
Дивились в очи мертвії її.

І чулось їм, що жертва та даремна,
Що вбито тільки тіло молоде,
А дух живий до віку буде жити
І слово правди людям проведе.

1899 року.

Т. Коментарівна.

НЕДБАЛИСТЬ.

„Чи не пора-б тобі, пові,
За розум взяти ся скорій?
Затого й волос посивіє,
А ти як був, так єсть дурний!
Ану лиш, годі ванюдять ся!
Доволі часу вже пройшло;
Давно пора за діло брать ся,
Давно вже сонечко зійшло!
Просни ся, встань бо, годі спати,
Давно на дворі день ясній;
Пора вже зброю лаштувати,
Бо гріх час гаять дорогий!
Куди не глянь — іде робота,
Робота пильна, гуртова;
Працюють люде аж до поту...
За ділом нове поспіва!...“

8 листопада 1896 р.

Так совість — сторож чоловіка —
Частенько шепче в слух мені,
Що майже цілого пів віку
Провів в недбалстві та в гульні.
Бува — й проснусь я на хвилину
Од сну духового свого,
Пробуркаюсь — і журбу кину, —
Та довго-ж просипу сього?
Сьміте злиденного життя
Сю кволу іскру засипає
І серця кращі почутя
Як попіл вітер розмахає.
І знову спить недбалій розум
І серце спить у купі з ним,
Немов закутий злим морозом
Під льодом став дріма товстим...

Ф. Ганнусенко.

ІЗ ПОЕЗИЙ ГРИЦЬКА КЕРНЕРЕНКА.

І. Певному другови.

[Івзі К...].

Не на віки чорна хмара сонце заступила;
Не на віки сумна доля нас заповонила.

Не сумуй же, певний друже! долі кинь шукати!
Мені руку, моя сестро, дай! ходім блукати!

В купі глянem на сьвіт білий, чи сьвітло-ж на йому?
Може й доля відозветь ся серцю молодому.

Ходім друже, ходім сестро, візьмемось за руки!
А як долі не знайдемо, знайдемо ми муки...

А за муками там може доля нас шукає...
Розійдуть ся хмари з неба, сонце засияє...

II. На позичений мотив.

Я бою ся тобі розказать про любов...
Бо вітер, почувши, здасть ся,
Злякасть ся дуже страшних моїх слів
І бурю геть понесеть ся.

Я бою ся тобі розказать про любов...
Бо море те може почує
І дуже злякавшись підніметь ся знов
І в хвилях страшних забушує.

Я бою ся тобі розказать про любов...
Боюсь я тебе налякати,
Боюсь, що почувши загра в тобі кров —
Боюсь твоє серце порвати.

ІЗ ПОЕЗІЙ С. В.

I.

Коли співати снагу маєш,	І ся мета — то доля люду,
То мусиш ти, співаче, знати,	То воля нашої України,
Про що й до кого ти співаєш,	То праця завше і повсюду
Мету собі сьвятую мати!	Для тої слушної години.

Не марно будеш ти співати
Сьвідомість збудиш у темноти
І станеш ти промінем сьвітла,
Що мусять пїтьму побороти.

II. До Галі В.

Не знаю, Галю, чи згадаєш	Сількись! про те мені байдуже,
Мене у щасную годину,	Але у щасну ту годину
Тоді, як всім, чого бажаєш,	Прохаю, дівчино, я дуже
Ти володіти-меш без вину.	Згадати рідну Україну.
Тоді, як мрії золотії	Згадати, через що родїна
Про щасте, волю всі справдять ся,	В неволі, в кайданах конала;
Як праці, гора дні тяжкії	Згадати те, яка причина
На тихий супокій змінять ся.	Нас до борби, на страту гнала.

Той спогад давнього життя
Зміцнить любов до батьківщини,
І збудить знову те чуття,
Що в нас жило в важкі хвилини.

З ДНІВ ЖУРБИ.

I.

День і ніч сердитий вітер бєсь о дому мого рїг,
Наче пес голодий вїє і валить прохожих з нїг.
День і ніч дощї холоднї бють о вікна, цяпогять,
Ринви грають, шиби плачуть і втишить ся не хотять.
Оловяні сїрі хмари небозвід весь залягли
І лежать і ремигають наче ситї воли.
Дармо вітер бє їх, гонить: „Гей ти сивий! половий!“
„Нам тут добре, відпочинем! Хоч ти сердь ся, хоч і вий!“
Дармо втоленєє серце бєть ся, мов у клітцї рись.
„Нам тут добре, відпочинем! А ти плач собі й журись.“

II.

В парку є одна стежка, де колись ходила ти, —
Бачить ся, в піску сріблястїм мїг би ще твій слїд найти.
Край стежини проста лавка. Тут сидїла ти нераз.
Тут прощались ми в останнє. Тут менї твій промїнь згас.
І коли на серцї туга наче камїнь затяжить,
Закиплять в душі питаня: „По що жить? Для кого жить?“
Я спішу на сю стежину і розшукую твій слїд
І відсвіжую твій образ, що в душі моїй поблїд.
І гляджу на лавку з жахом, чи не мигне тїнь твоя.
І сїдаю й тихо плачу. Се Кальварія моя.

26/VIII. 99.

III. У парку.

Нїч. Немов копиці пїтьми бовванїють дерева.
Де-де наче злота шпилька лямпа пїтьму пробива.
Ген далеко в павільонї банда гучно виграва.
Сам. Лиш думка шепче стиха: „Ну, скажи, не дурень ти ?
Замїсь жить з людьми по людськи, богатїти і цвисти,
Тягнеш тачку до якоїсь фантастичної мети.“

Шелест кроків. Чути гомін. „Де вони нас завели!
 Ми-ж їм вірили! Ми з ними і гордились і цвили!
 Нам відродженє вже снилось! Ми великими були.

„А тепер тюрма і сором. Самовбійства наче град.
 Заварили самовбійці, а живі нехай їдять!“
 Вмовкли. Метеор ось мигнув. Перестала банда грать.

IV.

Де я не йду, що не почну,
 Все тїнь твоя зо мною,
 І кожний сьміх, момент утїх
 Тьмить хмарою сумною.

„Чого — питаю я не раз —
 Житє моє лоточиш?
 Ти не моя, а я не твій,
 Чого від мене хочеш?“

Чи завинив тобі я що,
 Чи тужиш так за мною,
 Що тїнь твоя вкрива мене
 Все хмарою сумною?“

Та тїнь мовчить, звичайно — тїнь,
 Ні мови, ні розмови.
 А може се моєї тїнь
 Щокійної любови.

25. VIII.

V.

Над великою рікою на скалі крутій сижу
 І затоплений у мріях в воду биструю гляжу.
 Валом хвилі, валом хвилі пруть ся, плещуть, миготять,
 Сонце грає, прибережні верби вітем їх пестять.

Із-за закрута одного враз дараба вплива,
 Зілем, зеленю обвита, плеще, грає, мов жива;
 Керма тихо хвилі крає, не булькоче, не скрипить,
 І керманич коло керми мов мальований стоїть.

На дарабі гра музика, чути співи голосні,
 Брязкають чарки блискучі, лють ся вина запашні,
 Сяють очи молодії серед жартів і розмов,
 Сьміх і співи... Се гуляють радощі, краса, любов.

Я поглянув і зітханє піднімає грудь мою.
 О мої юнацькі мрії, пізнаю вас, пізнаю!
 Скільки вас з розпучним криком і з слізмаи я доганяв,
 На весільную дарабу я ніколи не понав.

Ні, тепер уже за вами не погоню я у слід!
 Прощавайте! Своім блиском ви молодших веселить!
 Сьміх і співи і музика ще брєнять немов по склі,
 І за закутою дараба звільна щєзла мов у мглі.

Знов затоплений у мріях я гляжу на бистрину.
 Що се плещуть, миють хвилі? Наче білу грудь сніжну?
 Мов рожеві, любі руки... шийку круглу... і лице...
 Ох, адже я знав, здасть ся, цілував лице отсе!

Сеж вона, вона, чий образ тузі втихнуть не дає!
 Се те тихе, неадобує щастє вбогєє моє!
 Вбите, втоплєне! І в воду мов скажений кинувсь я,
 Щоб ловити трупа-щастє... Мрія пріснула моя.

24/VIII.

Марко В—а.

ОБРАЗКИ З ГУЦУЛЬСЬКОГО ЖИТЯ.

І. Злодія зловили.

По Відорщах умер йому дядьо, відтак за дядем не забарила ся неня, а відтак забрали Жиди усю від'умерщину. Сім неділь без одної ходить уже малий Юра Приймаків „льонтом“ і ніхто його не питає, чи їв він, чи спав, чи має сорочечку. Ніхто ані раз!

Бліде личко пожовкло як віск; на ньому вирізались по обох боках кісточки, а очи потали в голову і позакидали. Лишень кучма нечесаного волося буйнійше виросла і накрила чоло й цілу потилицю, а сама не накрита. Також передні зуби попідростали йому замість тих, що повипадали ще за дяді. Та щож! Горішня губа не завтякає їх накрити, тому кривить ся йому на улиці дїтвора і прозиває його „вишкіреним“.

Ще за дяді пас він козу дома, пас межами та поточинами, але не ціле літо, лише доти, доки Жиди козу назад не відобрали. Тоді було йому сьвяте житє, він паствушив. І тепер ще ходить з батїжком; пужівно вирубав з ліщини, а батїг пересукав собі з курмея,*) що загубив його чийсь кїнь запутаний на толбці. З того-ж самого курмея усукав він теж мотузок до підперізаня.

То так іде він улицею тай батїжком: тріс! тріс! А як тее уздрить котрий ґазда, то насьмішкуєть ся з него згїрдливо: „А ти мой хло' пси пасеш?“

*) Воловід.

Юра схиляє тоді дице в долину, батіжок ховає назад плечей, каже гасді іречно „Славайсу“ і борзенько з ним розминаєть ся. А потому знов далі: тріє! тріє!

Так дуже любить пастушити.

Однако-ж ніхто не хоче взяти його за пастушка. Прийшла була з другого села тітка, що служить там у єіомостя, тай завела його до богача Кречуна, чи не взяв би до маржини.

— Не потрібую я такого вулишника, най би ше мені потег шо від хати та з'лезентировав, тай шукай вітра в поли. Я свої достатки сам собі обкúтаю, а то пустий зафеленок!*) — гримнув Кречун на Юрову тітку. А Юра напудив ся тай утік з подвіря ще заким богач виговорив своє.

— Щезни та пропади від мене, паскудо, лиш сором ми робиш! — прощалась з Юрою тітка вертаючи на свою службу.

І Юра мірить дальше громадські улиці.

Найде де садовину, в лісі афіну або ожину, то лиш проликне тай уже нема. А змилуєть ся хто та дасть грінку хліба, то він не зараз її візьме. А як бере, то видить ся йому, що сьвіт на нього паде. — Простибі, вусчку, вуйночко, я не голоден, — каже, а сам очима їсть.

Такий іще соромливий.

Як іде ся по-при царинку богача Кречуна, то понад поточину по-при саме ворине зайдеть ся ід Решетаревій царинці, відтак ід Фенчуковій, а відтак під гору Клотічку. На Клотічці то такі що року родять афини, що хоч сядь та їж. Юра заходив туди довгий час на полуденок, але тепер вони вже відродили, бо скрізь уже таки відродили. Тепер іде він ще останній раз, щоби зізнати, чи не показали ся під самим вершком.

Сонце що лише пополуднувало і взяло ся йти в дальшу дорогу, тай так гріє мир божий, що поти збивають. Стара Кречуниха пустила на царинці теля ід корові, аби корова молоко припустила. Сама вона причікнула з другого боку

*) Накорінок.

тай поволеньки відбирає теляти з писка один дійок по другім. А теля так ссе, ссе та підштуркує виме та далі ссе. А крізь воринє Юра призираєть ся, приязно призираєть ся. Скоро теля запхає голову під саме виме, то і він своєю головою вихиляє наперед крізь воринє, а скоро Кречуниха ударить теля по писку і воно відсуне голову на бік, то і він висуває свою голову з поміж вориня назад.

То так йому оскомина на зубах робила ся. Коли відтак Кречуниха ймила теля за хвіст і за уха тай так затигнула до ялівника, тоді встав Юра з під вориня і став іти дальше навперед себе.

Іде помаленьку і батіжком не витріскує ані раз. Нераз навіть на купину зашпотає ся, мов би не бачив сьвіта серед білої днини. По мотузку, що зпав з черева на клуби, можна пізнати, що то голод заступає йому очи.

А в поточині вода журчить та мече ся з каменя на камінь. Йому пригадало ся, як дядько з роботи приніс був раз із Бесарабії рибу, таку солону, таку добру. Неня зварила була її з цибулею і дала йому таку букату як на два пальці. Тоді вивів він був козу над поточину пасти, їв рибу тай раз-по-раз пив з поточини воду так, що аж богачка Кречуниха йому завидувала, коли прийшла до поточини з коновками.

— Ти мой де був на храму, що так жльокаєш воду? — питала вона тоді із злости.

Сю солодку згадку перервав йому мотузок, що наважив ся поверх клубів знасти на землю. Він перевязав його коротше і нога за ногою прийшов уже саме перед Фенчукову царинку. А на царинці корова: му-у-у! — тай просто д' ньому. Корові привиділось мабуть, що то Фенчучка іде її доїти тай несе пашу, бо то як раз час до видною, а маржинка свій час знає.

Юра зупинив ся і спер ся на воринє. Спершу похнюпив голову в долину, гейби над чим роздумував, а відтак запхав пальці в уста і жмакає їх тай дивить ся на корову, дуже жалібно дивить ся.

Корова стала щораз то ближше підходити до него, нарешті приблизилась зовсім, витягнула писк, притулила

до його руки гейби обнюхувала, а опісля взяла ся лизати його руки, лице, волося.

Юрі вчинило ся ще солодше як тоді, коли його небіжка неня проти сонця обіськала. То перший раз по нениній смерті зазнає він таких солодощів, такого тепла. Сиротою зустрічав ся він тільки з холодом та глумом. От уже третій день не мав нічого в роті; коли-б іще стільки, то передня шкірка на череві прилипне до поперека. З вдячності став він гладити корову по її коровячому чолі і приговорювати: „Міцька моя, маленька моя!“ Відтак переліз через воринє, умикав жменю трави і подав корові. Корова їла. Він дивив ся, як вона їсть і тут йому пригадав ся його голод, пригадалось Кречунове теля, що так смачно ссало свою маму і знов пригадались усі солодощі, що їх зазнав за дяді та нені. І він забув, де він, прикляк корові до вимя, пригорнув дїйки до своїх засохлих уст і ссав один за другим, ссав без тям. А корова стоїть тай румегає. Вона рада, що в свій час молока збуде ся і виме полєкшіє.

Але стара Фенчучка не забуває ряду в газдівстві, бо вона вже двацять рік і один газдинею. Вона бере в одну руку вязочку паші, а в другу дїйницю, тай іде на цяринку ід білуни. Іде тай роздумує, чи лишити сьогоднішнє мслоко на сметанку, чи понести до Берчихи тай сире продати, аби впрятати грошиків на свїчку ід Богородиці. Вона-ж церковна сестриця. Приходить ід корові, стає, дивить ся, дивить тай своїм очам не вірить. І пашу і дїйницю пустила з рук, так розлютилась.

— Ссав бис кров, та бис ссав! — крикнула вона насамперед так само, як кричить на бичка-ласїйка, коли сей без її призову добере ся до маминих дїйок. Слідом за тим прискочила до Юри, що клячів і ссав без памяти, вхопила за волося тай перевернула горілиць назад.

— То ти, котюто? Та ти онь мені молоко меш красти? Злodyго! Ти до корови вже береш си, рабувати мене хочеш, рабувати, рабувати? — зойкала вона на все горло тай гупала Юру, куди видїла: по тварі, по ногах, по череві. Відтак узяла за кучму, піднесла у повітре тай тевкнула ним назад до землі. Корова тимчасом уступила ся із дав-

нього місяця, підійшла до полишеної вязки паші тай спокійно собі заїдала. Фенчучці се додавало ще більше злости. Вона взяла вдруге Юру за чупер тай знов піднесла. Юра тепер наче-б зі сну пробудив ся. Доси він не тямив, що з ним дієть ся, Фенчучка його гупала, а він ні відізвав ся, ні ворухнув ся. Тепер пізнав він заслинену твар Фенчучки, пізнав і став плакати й випрошуватись так само, як би відпрошував ся, коли-б його хто наторопом без причини став обкладати штовханцями.

— Нічого не буду, вуйночко, не буду, золота вуйночко, любко вуйночко, не бу-у-у-ду.

Фенчучка не слухала його; вона лишила й корову й дійницю і вела за чупер Юру 'д хаті та все кляла:

— Повішенику дідьчий, ти мене рабуєш, рабуєш, мой злодюго, рабуєш!

Старий Фенчук зачув з хати жінчин крик, вибіг ід воротам і гукнув:

— Мой Насте, мо', а шо там таке?

— Таже аді ми в хаті, а цес злодюга нас на пни обкрадає! — відповідала верескливо Фенчучка.

— Ей, деж би? Та дес го найшла?

— Таже аді приссав си до корови ек кліщ тай гет виссав молоко.

На се жіноче поясненє плюнув Фенчук у долоні, відтворив скоро лісу, побіг як хлопець напротив жінки, хапнув за руку Юру тай по лиці: повх, то відси, то відти. І Юра по хвилині голоснійше заголосив і покірнійше став випрошуватись:

— Любчику, вуєчку, не буду, ніколи не буду, поки жити буду!...

— Мо-о-о-ой! Я злодія умію вчити! — грозив старий ведучи його за вухо навперед хати.

А Фенчучка не переставала зойкувати: — Гей люди добрі, люди добрі, серед білої днини краде, зперед очий краде!

То так голосно вона кричала, що всі сусіди стали збігати ся, як на який дивогляд.

Фенчук ще раз потряс Юрою, заскреготав зубами і ще раз погрозив:

— Мой! Я тебе раз навчу! Насте! а йди-ко принеси ножиці з хати.

Настя ще розповідала уривками сусідам, як вона ймила „злодія“, а відтак аж пішла по ножиці і все кляла, зойкувала.

— Обстричи злодія, обстричи! — кричали сусіди, що догадали ся, на що Фенчук сказав жінці винести ножиці.

Юрі поллялись слези цюрком; він запищав не своїми голосами. Він знав, що головних злодіїв стрижуть у селі, знав, що то великий сором і тому не стямив ся від плачу.

Але Фенчучка винесла ножиці і подала старому. Сусіди в мить ухопили його на руки і ціпко тримали, а Фенчук стриг Юрову гичку при самім тілі ще коротше, як стриже ся вівці на весні.

То такий зойк звів ся, як його стригли, гейби в горшку пражило ся. Ті, що його тримають, клинуть усіми клятьбами, якими звичайно клине ся злодія; Настя ще голоснійше клине, Юра лише час до часу йойкає захриплим, сплаканим голосом. А ті, що не мали иньшої роботи, ходять по вулиці і новістують на допити з верхів бадікам цілу подію. Вони кладуть коло рота обі долоні і кричать:

— Злодія ймили-сми!

— — — — —

— Юру Приймакового!

— — — — —

— Ага, того вишкіреного!

II. Раз мати родила!

— Ба, ци не буде гріху, брачіку Лукі', шо ми скоромимо ся оцев дурилицев?

— Ей, коби нам лиш тільки гріху, брачіку Ю, то би не було жури; за це Бог простить!

— Та тото я тому кажу, шо то ніби під церков, на сьвітім місци.

— Пусте тобі, Юсипку, в голові! Таже то чоловік віді не з кременя, а в ночі передрегне*) ті наскрізь. Раз лучила си дурничка, як сліпий курці дзерно, тай тото аби гріх, то ек би то було? Аді зажий здоров!

— Аби й ти здоров, бадічку Луки'!

Юсип приставив фляшку до уст, підніс враз з нею твар до гори і з зажмуреними очима потягнув три рази.

— Це за панцке здоровле! — говорив він обтираючи.

— Якурат за панцке! За наше здоровле; най пани пють самі за своє здоровле. Це ми собі так, ек би заробили! — перечив Лукин.

— Таки правду кажеш, Лукинку, про мене най їх і вихапає. Аді, дуріють у селі так, ек си дуріє: спровадили собі вчера музику з міста, та музика грає, а вони: шó пють, шó гуляють, а шó — най не кажу! Але ек екийс казав: дуріють, бо мають зза чого дуріти, а на сьвіжім люхті, то ше гірше йде їм дур до голови.

— Тай тото їм панить, брачіку Ю; генде наїхало було того здохлеча так, шо аж, — тай потому кожде так відтановило си, хоть бричем бриті.**)

— Чіму би не панило, коли то у них файний футраш:***) самі меса та кава та гарбата та гараки та цукри та шо душа забагає. То сумарі суменні! Аді і оцес наколесник, шо на тій нужді їхав тай упав на каміне, то також сумар. Ек давав нам по тій шустці, то еми глигнув у ташку, а там аж кишить: самі сороківці.

— Не, масш! Ек би не був сумар, то не дав би шустку за дурно. Тота колісниця не дуже й важка, а до Манделининої хати таки недалічко.

— Ей, не дуже вона важка тай не дуже легка, видів'єс, шо то саме залізо: шпиці залізні, держик залізний, лиш на колесах зверхи шос таке, ек пампук. Прото мудрація!

— Але най хоть раз гепнув си до каміня, аби знав, ек іти в ночі на роздобенди, — тішив ся Лукин.

*) Пересякне. **) Бритвою голити. ***) Пожива.

— Я сам кажу, аби сьвітив си тот камінь, де він зашпотава си, були би сми й не виділи дудочок.

— То байка, бадіку Ю, але тото, шо ме темити, ек за чілідинами шниріти. Аді, чув сми, ек тої неділі фалив си у коршмі, шо, каже, нема такої дівки в селі, аби їго не любила.

— Ей брє! Ану дивн си, така погань! Коби хоть флетєв,*) то бих не казав, а тото волос уже цвите. Хтос то ше мені казав, шо видів оногди, ек він ранісько купав си, то — каже — на попереці сам струп тай струп.

— Га! то кров у нїм, Юсипку, так грає!

— Ба ци варе**) кров?

— Очі видють, шо кров. Ек би го не пекло, то би не лїз у студєну воду тай не лїтав би по селу.

Лукин устав із ношів, підніс трембіту, затрубів тричи, а Юсип крикнув хрипливим голосом три рази „бердо!“ Голос трембіти зіляв ся із журкотом Черемоша й шумом смєречини і розсипав ся по всьому селу: насамперед розстелив ся понад сонними лісами, відтак відбив ся об супротивлежні скелі і відгомоном полетїв дальше, дальше, аж на край села. За ним чимчикував придушений Юсипів голос, що зіляв ся з ворохканєм жаб і не успів добігти на поконеचे села. Всеж таки почули його куни, що досі свобідно ігрались під церковною банєю, почули його сови, що вигукували людям „на смерть“ своє зловіще „угу“, а тепер замовкли. А зачули його також на зарінку плотарі, що дримали при ватрі і ждали на досьвітню гать.***)

— Не хирів би старий, але горлає! — обїзавсь один плотар докидаючи трісок до ватри.

— Але бо бігме! Він вартує церкву, а дома дес „когут“ газдує! — додав керманч, що простягнув ся на каміню, поправив у головах кожушину і обернув ся на другий бік.

Одна хмара закрила вузенський небокрай і не давала церковним вартівникам подивитись докладно на годинник, що на ньому мерехтять золоті вказівки, блискучі зорі.

*) Парубок. **) Справді. ***) Повинь зі спущеної клявзи.

Юсип і Лукин обійшли навкруги церков, прокашляли ся і посідали назад на ноші.

— Темно си, ек у розі, віді буде дощ, — розпо-
чав Юсип.

— Про мене най буде, шо хоче, — від нехотя від-
повів Лукин, наче невдоволений із сеї банальної теми
і хотів звернути бесіду на що иньше. Він потряс міцно
фляшкою і наслухував, чи відозветь ся горівка в ній.
Горівка відозвалась булькотом.

— А чуй, Ю, ше є гаразд цеї чімериці.

— Та я вже, бадічку Лукинку, не дуже й лакім на
ню. Іде публіка в голову, а я таки не темлю, коли-сми її
заживав. Нема зва чого тай тому не кортить, най по-
стить душа.

— Та ніби і я не гину за нев, але ек Бог дав, то
най лютрує си в кишці, шкода, аби вивітрювала. Аби є
здоров, бадіку Ю!

— Най Біг дасть на пожиток, бадічку Луки!

І Лукин потягнув раз, другий, третій тай подав Юси-
пови, котрий зробив теж саме, тільки що закашляв ся.
Лукин відібрав фляшку в свої руки і хотів заткати її ру-
банім корком, але що корок упав на землю, а у тьмі годі
було його знайти, тож він заткав фляшку пальцем.

— Тото, любчіку Юсипку, не з добра ти так кашляєш!

— Та де з добра, брачіку Луки?

— Тебе аді гей збиткує твоя Марічка!

— Шож дієти, Лукинку, коли-сми був дурний.

— Я тобі це таки скажу, шо ти онь дурний. Хто
таке видів так когута 'д хаті припускати?

— Та неволя го припускає! Сам впелескав си тай
ходить, у одно ходит, а в мене ека вже путеря?*) Сперти
не зіпру, ой, не зіпру, брачіку Лукинку!

— Бо-є такий розумний! Ану най би він до мене
прийшов! Я би єго вперед запитав си: чого-є прийшов?
А ек би він шос туда..., то бих колом гнав від хати.
„Мой бре — сказав бих — у мене жінка газдиня, з шан-
дарями не тримає“, — бігме сказав бих.

*) Сила.

— Ей, брачіку, був один такий час, шо і я хотів йому так сказати. Ек-сми був тогід у зимі приповздив си *) на роботі, тай приходжу нагріти си 'д хаті, а він за столом тай моя коло него не вишкірює си, не вишкірює си — ні. А на столі, ек на храм, ей де, шо я кажу, — і на храм не найде си так хоть би у найпершого газди: око горівки, кусак солонини, петльований хліб; усе приніє! Та лише я в хату, а він до мене: „Ти мой так вартуєш косяюл? Ти знаєш, шо я прийшов — каже — на контролю?“ Тай мене за прошивку тай на двір. А на дворі сьвіта на крок не видко, так фужделит. Та так-сми си був тогди вбезсебив,**) шо тресло мнов гейби в пропащниці. Але відтак міркую собі: „Най біда щезає в озіре та в шкреніте!“ То, зважаєш, Юсипку, тісарська дитина, муніцію має, одно-друге, загатит ті кольбов, тай не дихнеш навіть, або скує ті, тай гний на старість у гарешті. Чоловік аді мусит терпіти хоть би не рад!

— Бо він ше не трафив на свого! Я бих йому зза ніхоть не терпів. Мой, я був у тісарськім воєску, а там не такі голови ек це, самі еднорали та фебри та капітани, але ніхто мні палцем не кинув. Тбму так ред не йде; шо не вілно, то раз не вілно, а шо вілно, то раз вілно, а чужу газдиню відбирати, то цалком не вілно. Мой, до газдині є газда! Аби-с був сліпий або кривий, аби-с таки прем***) гиб, то ті голова в хаті. Чуєш Ю, твій верх у хаті!

— Тото ані слова, шо без газди хата пуста, але шож дієти, ек панич до чілідини липне? Дурний я мав розум, шо-сми го послухав тай узев її на свою голову. Най би була сивіла. Але ек зачели мні раїти та раїти, то-сми здурів був, так ек си дуріє. А найдужше таки він сам: „Сватай — каже — Демснову Маріку, то дужя, дівка, обхаїт тебе тай хлопця“. Абих був знав, шо таке буде, то бих був не женив си, доки віку-житя мого. Добре то казала мені, ек умирала, моя перша покійничка: „Не жени си, каже, Юсипку, бо заситиш себе тай Іванка. Хлопець підросте, та невістка ті обкутає!“ Так таки стало си на її

*) Припізвив ся. **) Розлютив ся. ***) Зовсім.

слові, дав би їй Біг царство небесне! Пропав я тай Іванко пропав.

З Юсипових грудий вийшов тяжкий голос вітхання так, як зі спорохнілого дерева вихоплюється на верх крихка деревляна мука, коли його вертить гострий залізний сверлик. Лукин розсердився на товаришеву чорну долю і хотів показати своє пересердє тим, що випручав праву руку на перед, так як випручається її до грівби. Але в руці відозвала ся горівка і своїм булькотом пригадалась його памяти тай зацитькала на хвильку його обуренє. Він не відповів нічого, тільки без приговорювання приложив фляшку до уст, „покропив горло“ і подав товаришеви. Юсип зробив те саме вже без принуки. Відтак розмістились оба вигіднійше на ношах. Лукин присунув ся ближше до товариша, обняв його лівою рукою поза шию і тим способом обаявив своє „співчутє“ його недолі. Юсипові гадки впились коло його Марічки і жандарма; він почув себе дуже нещасливим і пониженим, і тому закипів у ньому гнів супротив „панича“. Досі тлів у ньому той сам гнів, але на самому дні старечого, приголомшеного серця. На верх не виходив ніколи. Тепер розпалив його горівчаний огонь і „добре серце“ товариша. Розгорячений і розчулений Юсип і собі обняв Лукина поза шию і приговорював сердешно:

— За тото, шо маєш меке серце. Лукинку, то так ті навизу, так ті навизу, ек рідного брата. Тай за то ті ше люблю, шо стоїш за правдов, тай ше за тото, шо не стоїш нікому в броду.

— Брачіку Юсипку, — заговорив на те Лукин, що досі потакував головою підхлібній бесіді. — Аді хоть мні медом масти, хоть дехтем чорни, а хоть мні бери та на шкамутки порубай, то ек кажу, шо ми ті жель, то жель. А ек ті вижу, шо-с почорнів, ек божа земля, то у мні аж тьокає. Мой брє, та ми служимо сьвітій церкві тай за шо служимо? Піп бере роківшину, дєк бере, паламар бере, а ми шо? За тоту десетку, шо громада дає, та цілий рік божий ока не стули?

— Лишим тото, брачіку Луки, ше віді є на небі йкийє Бог, бігме є, там дістанемо ліпшу плату, — перервав Юсип.

— Я кажу це протів того, — говорив дальше Лукин, — шо аді тебе когут сушит; живцем поклав би ті в землю, ек би міг. Він фасує леник,*) то тіму йому обрік грає, а ти шо? А тісарська каса на того на него не несе, аби він тобі газдиню відбирив. То такої не йде, брачіку Юсипку, ні! Ек у хаті пекло, то еке того жите?

— Ой нема жита, душко Лукинку, лиш мука тай мука! — застогнав Юсип.

— Ци гадаш, Юсипку, шо я не знаю твій болек? Аді сидимо тут, а я таки за когута думаю, бо мні болит за тобов серце.

— Аби-с прожив, бадічку Лукинку, шо-с не подуфалий, шо мні желуєш. Аби ті Бог так ласков небеснов пожелував, — процідив жалісно Юсип і рівночасно обіймив Лукина й другою рукою і голосно з ним поцілував ся в уста.

Коли-б їх так побачив який незнайомий бадіка, то змалював би собі в своїй гуцульській уяві двох мерців, що урвали ся з тамтого сьвіта і голублять ся на ношах під церквою, доки треті кури не запіють.

— Аби-с прожив, Юсипку! Аби-с прожив, Лукинку! — бажали собі без упину зворушені бадіки і випорожнявали до дна фляшку.

— Де! дедю гив! чуєте, де! — озвав ся нараз під церковною хвірткою хлопячий, тремтячий голос.

— Ци то мені причуває си, ци то твій Іванко кличе? — питав Лукин товариша, перериваючи сердешну розмову.

Юсип став надслухувати і нарешті пізнав голос свого сінка тай підійшов до хвіртки.

— То ти, Іванку?

— Я, дедику.

— А ти чого тепер?

— Бо панич у хаті.

— Ну, та шо панич?

— Таже вигнав мене.

*) З німецького Lohnung, плата.

— Єк то вигнав?

— Казав, шо кольбов заріже.

— А мачуха нічо?

— Мачуха чинила си, шо спит.

— А він давно прийшов?

— Зараз таки, єк ви пішли на варту.

— А ти де був тільки чєс?

— У хоромах за полібічком.

— Та шо він робит?

— Він спав, а тепер убирає си, вже віді лагодит си йти 'д вам на контролю, та тіму я прибїг дати вам знати. Сокотїт си, дєдику, не спїт, аби кольбов не джюїнув.

— Ей, іди гет, дурнєчку; коби він лиш суди прийшов, то я йому джюїну. Брачіку Лукинку, слухай-ста, ми йому покажемо!

— Таки так, шо покажемо, най знає, по чому лікоть табаки. То каже хлопець, шо вже прийшов? — питав пóдалеку Лукин.

— Ше сночі прийшов, а тепер лагодит си 'д нам на контролю.

— Дєдику, я тікаю 'д хатї, аби мні тут не захопив. Не спїт, сокотїт си, дєдику, — просив Іванко на відхїднім.

Але Юсипови не в голові тепер хлопачі просьби. Він, шо все мовчки тулив у собі гнів супротив „панича“, шо ніколи не поважив би ся був чим небудь з'обидити якого небудь „пана“, сипле тепер грїзьбами та проклятями на свого наставника, контрольора.

— Най іде, коби прийшов, буде менї крепір*) тай йому крепір. Мой, раз мати родила, раз траба гинути! — викрикував він у розпалї.

Лукин утихомирив ся, коли зачув, шо „панич“ лагодить ся на контролю; він сховав фляшку у дзьобню, взяв трембіту у руки і лише півголосом притакував товаришеви.

Розпалений Юсип не завважав товаришевого ляку і невгавно викрикував щораз то дужше, щораз то голо-снійше. Покірний і услужний панам Черемош, шо в літі гуляють

*) Смерть.

по ньому на тяжких дарабах, бісить ся так само, коли у слоту налеть ся у нього багато мутної води.

— Фів! фів! фів! — запищала жандармська трубочка під хвірткою, а слідом за тим гукнув здоровецький голос:

— Варта!

Лукин задрожав і потверезів зовсім; скорійше метнув ся, притулив трембіту до уст і відозвав ся нею, але не заглушив Юсиного крику.

— Що там такі галас? — гостро озвав ся голос.

Лукин не знав спершу, що відповісти; він підійшов під хвіртку і перепуджений став не дуже голосно говорити:

— То проше чесного паничя тай вахміщя, аді єкос так, шо-о-о...

Юсип не дав йому доцідити сю відповідь, бо звернув ся до жандарма із своєю бесідою.

— Вже прийшов-єс, уже? Чогос прийшов? Різати мні хочеш? На, заріж мні, на-а-а! -- і Юсип луснув рукою в паркан.

— Отворж мі фуртке! — гримнув люто жандарм.

Лукин витягнув кілок з клямки, відкинув підпору і хвіртка відчинила ся. Жандарм переступив у мить її перелаз, прискочив до Юсипа, замахнув ся і луснув його в лице. Юсип повалив ся на землю, а жандарм зараз прискочив до Лукина.

— То, проше ясного паничя тай вахміщя, то Юсип аді трохи при фантазії, а я в тім нічо не сьвідім, бігме нічо, абих так жив, шо нічо! — випрошував ся він коштом товариша.

— Лайдакі! Ви так вартусте косцюл?

— Проше паничя, гунцвот мое імє, ек я в тім шо сьвідім, я пазю служби! — покірненько оправдував ся Лукин.

Юсип підняв ся і знов упав на землю, а відтак знов підняв ся, зібгав ся в каблук, прискочив до жандарма, вхопив напрасно за кабат, потряс ним і заревів нелюдським голосом:

— Раз мні мать родила!

Той його голос клубком вирвав ся з грудий неначе фльонт, що його силоміць витиснув із рушницї підпалений

порох. Його виперла жовч мужицького серця, що довгий час у ньому збиралась, аж нарешті розпалилась і тріснула.

— Моо-ой! Раз мати родила! — повторяв безнастанно Юсип і ціпко держав ся жандармського кабата.

— Ю! а ти здурів, ци шо тобі таке? Таже то панич! — боязко і соромно уговкував Лукин.

Жандармські ланцюшки дзоркнули і в мить впили ся в Юсипові руки.

— Мурто! мільч! Лукаш, по вуйта, до їмні, нех пшийдзе натихмяст! Рушай до їмні зе мнов, ти стари злодзею! — сипав жандарм свої розкази як пекучі іскри.

Фіртка ще раз скригнула і випустила Лукина, жандарма і скованого Юсипа.

Ранієско став продувати гірський вітер і розігнав хмари в безвісти. Румяне сонічко вихопило ся на вершок гори тай скочило у Черемошеві плеса. Так воно купаєть ся, так вимиваєть ся, що румянці на його круглому лиці переходять у ярке сяво.

На дзвінниці розгойдались дзвони і скликають людий на недільну відправу. Ідуть бадіки на молебні тай вихвалюють погоду. Одні вихвалюють її, а другі кривдують ся, що вона як раз на неділю випала, а не на робітний день.

Близенько перед церквою коло громадської канцелярії зупиняють ся всі тай прилучують ся до гурту, що зібрав ся довкола скованого, простоволосого Юсипа. Випитують один другого, що воно таке стало ся, а як побачуть жандарма, що сїв собі на лавочці, спустив чакун на очи і нїби дримає, то всі мовкнуть. Вони догадують ся якогось злочину, що його допустив ся Юсип, і кліпають допитливо один на одного тай покивають головами.

Юсип понуро дивить ся на землю і від часу до часу утирає скованими руками кров з лица, що набризькала сеї ночі меж стїнами громадської канцелярії.

— Дивіт си, люде, на покаяніє, тай аби-сте дітям своїм заказували підносити руку на пана вахміщя. Дивіт си, шінуюте пана вахміщя, аби-сте котрий не понацили

таке, як Юсип. Майте розум, панове газди, не подуфальте си, не лихословте, бо за пана вахміця гостра кара. Аді, Юсип заштрик *) тепер у біду, тай не знати, ци вийде з припону! — заговорив вїйт до гурту, показуючи рукою на Юсипа.

— Здурів чоловік на старість, здурів! — чути було голоси між гуртом. Жандарм підніс з очий чаку, роздивив ся по гурті і всьміхнув ся. То був усьміх вдоволення ізза того, що Юсипів „злочин“ учинив користне для нього вражіне на бадіках. Він же-ж умисне задержав Юсипа коло громадського уряду, щоб люди оглядали його і відстрашували ся прикладом.

— Ци то до тебе приступило шо, Юсипку, ци ті розум відобрало? — питав один бадіка з гурту.

— Це знашно, брачіки, шо він не при розумі, — додав другий.

— Таки нічо иньше, лиш підилитник **) уліз у него тай решта, — прикинув третій.

— А дивіть, як обмінив си на твари, тай віді й беєду відобрало, — притакував дехто.

— Мой Ю, ану скажи, кого тепер видиш?

— Ану перехрести си, Юсипку!

— Ану віговори Оченаш, то зараз ті лекше стане!

Обсипаний тими питаннями й радами Юсип повів жалібно очима по зібраному гурті, зітхнув тяжко, простягнув наперед себе заковані руки й заговорив:

— Любчіки-газди! Раз мні мати на сьвіт породила, раз траба гинути!

По сих словах виступив на його кровавім лиці піт, а ноги стали трясти ся. Він захитав ся, наче-б мав падати на землю, але жандарм прискочив, сїпнув його за плече і острим поглядом вказав йому дорогу до міста:

— Три кроки напшуд, рушай пся юха!

А коли жандарм попровадив уже Юсипа долів дорогою, тоді Лукин „по правді“ розповідав бадікам цілу пригоду.

*) Ускочив. **) Нечистий.

— Так аби здуріти, то він, брачіки, не здурів, але тото сеї ночі лучила си дурничка, тай було си, зважесте, трішки при фантазії. А цес когутек дес переночував у него тай над зорами прийшов ід нам на контролю. Ну, тай знаесте, еке тото: кождий був би за газдиню лихий. А у Юсина мека голова, бо за цеї жінки цалком зівев. Та ек таки учув, шо когутек прийшов, тай до него: мой! раз мать родила! та ймив за мантлю та лиш потермусав, тай аді по всему.

— Еге-е-е! То такої пішло, Лукинку? — загули зацікавлені бадіки з усьмішкою на устах.

— Такої, брачіки, такої!

Перехресні стежки.

Повість

Івана Франка.

— ❖ —
VI. *)

Тільки одна візита була неподібна до інших — візита у бурмістра. Бурмістр був лікар, Жид, але горячий польський патріот, один із виднійших діячів так званого асиміляційного напрямку. Він був одним із небагатьох галицьких Жидів, що брали участь у польському повстанні 1863 року і то не з метою — зробити іешевт на повстанню. Се здобуло йому велику повагу серед Поляків. Як звісно, в 60-их і 70-их роках настала в Галичині така пора, коли факт участі в повстанні був для чоловіка найбільшою рекомендацією для всяких автономічних урядів, для дохідних посад і гонорів; бувші поетанці скрізь поробили ся послами, директорами банків і кас „народових“, маршалками а бодай секретарями рад повітових, бурмістрами і головами найріжнійших патріотичних організацій. Для них були отворені всі дома, доступні всі інстанції, щедрі всі фінансові інституції, ласкаві всі уряди. Їх слово було сьвяте, їх діяльність безконтрольна, їх імя мов сталевим щитом окружене було з усіх боків словом „roszczywu“. Скільки лиха і деморалізації внесли ті патріоти в наше публичне жите, се колись вияснить історія; треба було довгих десятків

---

*) Гл. кн. I, стор. 18 — 38.

літ, щоб назріли овочі їх діяльності, щоб виявили ся очам довго туманеної суспільности і довели до того, що авре-оля їх героїзму звільна на наших очах починає гаснути.

Пан Рессельберґ також був кілька літ послом з титулу своєї „боротьби за вітчизну“, належав у соймі до бюджетової комісії і хоч не полишив по собі слідів у історії нашої автономії, то проте вернувши до домашніх пенатів тішив ся великою повагою. Хоч лікар із него був неособливий, то проте він мав розум оженивши ся багато, і як один із перших богачів міста ввійшов до міської ради, а швидко потім був вибраний бурмістром. Звільна, зручно він заіна-гурував у місті ту жидівську господарку, що з часом зробила ся типовою для більших галицьких міст, ту господарку, що витворює в місті кліки всемогучих Жидів — пропінаторів, ліверантів і иньших пявок, прикрашує місто блиском зверх-ньої культури, запроваджує тротоари, газ, омнібуси, закла-дає парки і прогульки, але в заміну за ті добродійства немилосерно висисає міську людність, випорожнює каси, вимітає грошеві засоби, пустошить ліси і розпродує кому-нальні землі. Такі патріоти, як Рессельберґ, то найліпша покришка для господарки таких клік, особливо тоді, коли вони особисто незаплямлені, а надто мають і вміють під-держувати добрі зносини з усіма впливовими християнами в місті і в околиці. Рессельберґ справді тішив ся у всіх необмеженим довірем; як урядники, так і дідичі вважали його чоловіком незвичайно розумним, здібним, заслуженим і безумовно чесним. Правда, він не жалував кошту, щоб піддержати свою репутацію, любив приймати і добре прий-мати у себе гонораціорів, не щадив їди, а його пивниця славила ся найліпшими винами. „Рессельберґ хоч Жид, але порядний чоловік“, говорили про него по за очи, а деякі додавали побожно: „О, дай нам Боже таких Жидів як най-більше!“.

Рафалович не мав великої охоти робити візити сему Жидови-патріотови, але з усіх боків йому говорено, що ви-падає піти — і він пішов. Рессельберґ прийняв його дуже радо, представив його своїм дочкам, паннам 20 і 25 літ, убраним досить попросту, але зараженим великопанськими манерами, і швидко в салоні обвішаним зеркалами і обста-

вленім цвѣтами почала ся досить оживлена розмова. Рафалович закинув якось при нагоді, що всі вулиці в місті поназивані іменами польських королів, гетьманів та патріотів, котрі тут ніколи не бугали і нічим із сею місцевістю не звязані, а ані однієї назва, ані один напис не нагадує, що се місто лежить на Русі і має якусь руську мінувшину. Рессельберґ підняв голову, мов кінь, котрого заторгано вудилами.

— Пане меценас, я чую себе Поляком і працюю для польської ідеї.

Рафалович завважив, що він шанує всяке щире чутє, але по його думці се чутє не повинно заслонювати очей пана бурмістра на істнованє і управненє також другої народности.

— Я не знаю жадної Русі! — твердо відповів Рессельберґ. — Не знаю і не хочу знати. Я чував, що є якісь руські патріоти, але де ті повстаня, які вони робили за свою національність? Де та кров, яку вони пролили за свій прапор? Де їх мученики? де їх пророки? де їх воєводи?

— Ну, на наші повстаня, пане бурмістр, не дуже лакомте ся, бо хто знає, чи вони смакували би вам і ще декому. А що до наших мучеників — мій Боже! Ріжні бувають мученики. Одні розкривають груди перед карабінами, иньші весь вік двигаютъ ярмо недолі і тихо терплять за свій ідеал.

— Виджу, що ви адвокат, — мовив усміхаючись Рессельберґ, — але мій пане, мусите знати, що я в тім пункті твердий, ніж вам здає ся. Знаєте, я Жид, вихований у жидівській традиції. Богато треба було труду і праці і муки, поки зі свого жидівства я виломав ся і набив себе на польське копито. Перебивати себе тепер ще раз на иньше, на руське копито, — даруйте, пане меценас, — на се вже у мене нема ані сили, ані часу, ані охоти.

Їх розмову перервало прибуте нового гостя, пана маршалка повітового Брикальського, що буваючи в місті майже ніколи не пропускав нагоди, щоб загостити до пана бурмістра. Почувши від бурмістра, який гість є у него в са-

льоні, пан маршалок влетів туди як бомба і кинув ся до Рафаловича.

— А, дуже мені приємно, дуже приємно, — мовив він сильно стискаючи адвокату руку, коли бурмістр представив їх одного одному. — Я мав уже те щастє пізнати пана меценаса.

— Дарують пан маршалок, але якось — з деяким заклопотанєм відповів Євгеній, чуючи, як у його голові снує ся якось назва Брикальського, але не можучи пригадати собі, чи і де він бачив ся з ним.

— О, так, масте рацію, — мовив з виразом великої сердечности пан маршалок, — ми не бачили ся, але я мав ту приємність відчути вас на своїй шкурі.

В голові дра Рафаловича мигнула блискавка і вияснила все.

— Ах, то пан маршалок властитель Буркотина? А, розумію. Щож, дуже мені прикро, що перший мій крок у сьому повіті довів мене до конфлікту з паном маршалком...

Євгеній пригадав собі, що дідич, против котрого він виграв перший у сьому повіті свій процес, називав ся Брикальський, і се вияснило йому відразу незвичайне привитанє пана маршалка.

— О, не масте чого звиняти ся, прошу дуже! — незвичайно добродушно мовив маршалок. — Адвокат і лікар не вибирає собі клієнтів, але йде там, де його кличуть і показує, що вміє. А я щасливий, що хоч на власну шкоду пізнав такого знаменитого адвоката. О, будьте певні, я далекий від того, щоб мати вам за зле ваше плєдоає, хоч ви там і підмалювали мене трошки... тєс... тєс... Ну, та що там! Дасть Бог, при иньшій нагоді инакше буде. Одно тільки можу сказати: ваші клієнти не варті були вашої оборони.

— Як пан маршалок се розуміють?

— Зовсім по просту. Я знаю, ви молодий чоловік, ідеаліст, Русин, народолюбєць і хлопман. У вас хлоп — то сьвятий, а шляхтич, то тиран, плянтатор, кровопійця. Ну, ну, ну... На перед тішу ся, що будете мати нагоду пізнати ближше тих своїх ідеальних хлопів. Пізнаєте їх,

паночку, пізнаєте! А тоді, дасть Бог, зійдемо ся ще і поговоримо.

Евгеній думав було перечати ся, але пан маршалок не дав йому прийти до слова.

— Але, але, пане меценас, — мовив він беручи його за плече і відводячи до вікна. — Жарт на бік! Але коли у мене буде яка така справа — знаєте, я шаную всякі переконання, навіть і хлопоманські, — отже коли у мене буде яка така справа, що не буде нарушувати ваших хлопоманських поглядів, то можна з нею зголосити ся до вас?

— Прошу, — мовив кланяючись Рафалович.

— Приймете мене в число своїх клієнтів?

— Сам пан маршалок сказали перед хвилиєю, що адвокат і лікар не вибирають собі клієнтів. Правда, не все і не всюди се справджує ся, бо я справи против хлопів ніякої не прийму, але у всяких иньших справах радо служу.

Пан маршалок ще раз горячо стиснув його руку, а потім обернув ся до господаря дому і почав із ним розмову про якісь повітові справи. Рафалович пробував ще пару хвиль розмовляти з паннами, а потім устав, попрощав ся і вийшов.

VII.

Стальський якось довго не показував ся до него, допомігши йому розташувати ся в новім помешканю. Др. Рафалович не дуже банував за ним. То ось раз, виходячи досить пізно з суду він здибав Стальського на вулиці. Сей іще перед двома годинами вийшов був із своєї реєстратури і власне виходив із шинку, де встиг таки добре піддохотити ся. Він зирнув на Рафаловича якимось непевним поглядом, зупинив ся на тротоарі широко розставивши ноги і перекиривши лице і почав промовляти іронічно:

— А, меценаси! Моральні люде! Починають оминати безбожника! Щож, треба послухати ксьондза пробоцца! Тай як не послухати, коли промовить до сумлїня! А вжеж!

Рафалович голосно розреготав ся.

— Ну, справді акустичне місто! Вже знаєте, що говорив мені кс. пробоцц!

— Богу дякувати, живемо не в пивниці і вуха нам не позакладало, то й чуємо, що нам скажуть добрі люде, — в переکورом мовив Стальський.

— Ну, ну, але се вже вам набрехали ті добрі люде, буцім то я оминаю вас.

— Сего мені ніхто не говорив. Се я сам собі міркую.

— І без причини. От і тепер, бачите, я й не думав оминати вас. І коли ласка, то навіть прошу з собою.

— Куди?

— Та до мене. Тут на вулиці ніяково балакати.

Рафалович бачив, що Стальський троха не тверезий і підносить голос і йому справді ніяково було балакати з ним на вулиці і звертати на себе увагу прохожих. Але Стальський опер ся як буйвол.

— Ні, се мені не до шмиги. Чого я піду до вас? Нудота у вас. Не люблю балакати на сухо.

— Знайдець ся і у мене дещо мокро.

— Так? А то що иньше. Ну, так *allons enfants de la patrie!*

І він без церемонії вхопив руку дра Рафаловича і зігнувши її так, як згинає руку кавалер ведучи даму, сам узяв своєю дужою долонею його рамя і так пішли оба вулицею. Рафалович дуже нерад був тій стрічі і тому парадованю з подупяним чоловіком, але не мав способу позбутися його. Добре, що його помешканє було недалеко і що по дорозі їх не здивав ніхто з міських матадорів. Стальський був дуже веселий і раз-у-раз балакав.

— Га, га, га, ксьондз пробощ пишний собі! Чи бач, знайшов інстанцію, перед ким оскаржувати мене! Ну, скажіть, будьте ласкаві, пане меценає, як вам се видало ся?

— Дивно.

— Що? Чи чував хто таке? Чорнити мене перед старим приятелем! Окричувати тираном. Я, я, нібито збиткую ся над своєю жінкою! Ах Боже мій! Та я її не то що пальцем не ткнув ніколи! Я десять літ, від коли ми побрали ся, навіть слова не сказав до неї. Живемо з собою не то щоб сказати: як ангели в раю — ні... Знаєте, і між сьвятими буває рай і пекло. Але ми жисмо ще краще,

так як коли-б обік себе лежали дві колоди. Ну, скажіть, чи то совісно знаючи се балакати про якесь тиранство?

Др. Рафалович силкував ся як мога швидше затягти Стальського до свого покою, бо він говорив чим раз голоснійше, немов хотів умисне звертати на себе загальну увагу. Євгеній отворив фіртку, що веда на подвірє його помешканя і пустив Стальського наперед себе. Та заким здужав увійти сам і замкнути фіртку, вже Стальський успів викликати авантуру.

На подвірю щось там робив сторож дому, високий, понурий і мовчазний чоловік, з блідим лицем, з чорною стріпихатою бородою і дико блискучими очима. Євгеній видів його що дня, але ніколи доси не чув від него слова. Йому здавало ся, що сторож якось ховасть ся від людей, але доси він не мав часу ані нагоди розвідати про него дещо ближше. Стальський побачивши його, з резолютністю п'яного наблизив ся до него і показуючи на него пальцем говорив голосно з п'яним сьміхом:

— Ось хто правдивий тиран! Ха, ха, ха! Ось хто молодець! Ось хто розумна голова, чистий опришок! Баране! Ну, розповідж пану меценасови, як ти втопив свою жінку. Еге, сей не завагав ся. Терпів, терпів, а далі взяв за коси, звязав руки й ноги тай з моста в ріку! Іди раків годувати. І що думаєте? Що йому за се було? Адже бачите, не повісили. Ну, Баране, чого видивив ся на мене? Розповідж пану меценасови, як ти свою бабу топив! А гарна баба була! Йй Богу гарна!

Євгеній задеревів на місці, дивлячись при тих словах на сторожа. Тай сам Стальський, дарма що п'яний, таки мабуть поміркував, що перебрав міру, бо замовк і поступив крок узад. Але вже було за пізно. Баранове лице посатаніло. Затиснені зуби заскреготали, очи до половини виперли ся з ямок, із закушених губ бризнула кров і він з несвіцьким, горляним криком як ошалілий кинув ся на Стальського. Мов сьвічку здмухнути, так бідний офіціял опинив ся на землі; не здужав навіть крикнути, коли Баранові залізні руки здавили його горло. Він нагнув ся над лицем знесленої своєї жертви, мабуть хочачи кусати його зубами, але в тій хвилі його лице посиніло, очи стали

на мірі, на устах виступила піна і він пустивши горло Стальського повалив ся на землю і страшенно почав бити собою в епілептичних корчах.

— Так тобі треба, дияволе! — воркотів Стальський видобуваючи свої костюмахи з під сторожевого одубілого тіла. — Чи бач, дідько, як розлютив ся! Був би міг віку збавити. Ну, але захлиснув ся порядно! Хлипай, хлипай, гаспиде, скрегочи зубами кілька хочеш!

І він обтріпуючи ся від пороху копнув безтямного хорого кілька разів то під ребра, то в груди, а потім обернув ся до Євгенія, що з перестрахом і обридженєм дивив ся на сю сцену.

— Ходить, нема на що дивити ся. Нічого йому, собаці, не буде. Потрепле ся отак, послухає чмелів і встане, мов нічого й не бувало. А найкраще те, що вставши не буде тямити нічогісінько, що було безпосередно перед нападом. Щаслива бестия! Представте собі, отакий самий напад увільнив його від шибениці. То була голосна справа. Його жінку знайшли в ріці, втоплену, зі знаками душення на шиї, зі звязаними руками. Слово по слові, слід за слідом — мій Баран нарешті признав ся, що гарненько спрятав її зо сьвіта. За що? Він сюди не туди: пуста була, не давала йому жити — ну, там уже плів як знав. А гарна молодиця була, треба вам знати, горяча, з темпераментом! Ну, прийшло до розправи, все розібрали чпстененько, сьвідки позізнавали, протоколи повідчитували, прокуратор гримить, домагає ся найтяжшої кари; адвокат визначений з уряду промимрив щось там собі під ніс, пан президент устругнув резюме таке, що й на двох прокураторів могло-б вистати, — присяглі по чвертьгодинній нараді всіми голосами: на перше головне питанє — винен. Прокуратор жадає шибениці, трибунал виходить і за чверть години виносить присуд: смерть через повішенє. І щож ви скажете: тільки що пан президент проголосив ті слова, а мій Баран отак само як тепер як не завищить, як не кине ся наперед, як не гримне на землю, як не зачне трепати ся!... Пополох у суді. Що? як? від коли? На розправі був якийсь лікар зі Львова, оглянув його і каже: епілептик, часами доходить до божевілля. Тоді мій суд як непишний

відсилає акти до аполяції, Барана шлють до шпиталю на обсервацію, а по шістьох місяцях його без розправи випускають на волю, бо, мовляв, забив у приступі епілептичного божевіля.

— І мало що й з вами не повторив сеї операції, — мовив Євгеній, отямивши ся після страшної сцени на подвір'ю. Він виглянув вікном зі свого покою на подвір'я і побачив Барана, що хоч не кидав ся, але лежав на серед подвір'я без руху, мов неживий.

— Полежить ще з пів години і встане немов і нічого не було, — мовив Стальський.

Щоби хоч троха затерти страшне вражінє Євгеній виняв із шафи бутельку вишняку і два келішки і поставив на стіл.

— Отсе добре! — подмокуючи мовив Стальський. — Проклятий Баран як кинув ся на мене, так я моментально протверезив ся. Ну, але буду мати науку на другий раз, щоб не зачіпати тої бестії. Адже справді міг задусити і навіть пес би не гавкнув! Бо що, епілептичне божевіле, що йому зробиш! Пийте здорові!

Випили по лямпочці. Стальський сів на софі, простяг ноги наперед себе, заложивши руки на животі. Євгеній усе ще почував дрож у нервах.

— А все через жінок! — мовив Стальський помаленьку смакуючи другу лямпку вишняку. — То так легко сказати: чоловік тиранить жінку, — то так гуманно, так модерно добивати ся для жінки Бог зна яких широких прав!... А коби то ті пани еманципатори знали, яка безодня глупоти, фальшивости, тупої злости, зрадливости таїть ся в тім жіночім серці, таїть ся під тим солодким виразом жіночих очей, сичить до нас із чарівного усьміху жіночих уст! Коби то вони знали, кільки чоловік мусить від них і через них натерпіти ся, то би покинули свої гуманні фрази, а подумали би радше про способи поборювання жіноцтва, так як думають про способи поборювання чуми. Аджеж візьміть хоч би сего Барана! Чи йому треба було бути вбійцею? Чи треба було бути епілептиком? Адже його батько не мав тої слабости, мати не мала, він сам парубком був здоровісінький, служив у війську, в моїй

компанії був — від тоді ще ми знайомі з ним. Аж оженився — і пропав хлописько. Представте собі: закохався, але то так без пам'яті, що я й не бачив. По prostu млів коло неї. Може се й був початок його хвороби, але тоді ніхто про се й не думав. Побрали ся — мій Баран щасливий, як у раю! Думає, що Бога за ноги зловив. А тимчасом жіночка, то собі, знаєте, міське зілечко, але то найгіршого істунку. Як зміркувала, що він гине за нею, ну, тоді вона давай собі гуляти. Бувало всякого... Я сам, грішний чоловік, хоч жонатий, нераз у Баранихи гостював. Тай чи я один! А він усе бачив, і ніколи ані слова. З разу очам своїм не вірив, потім мовчав мов остовпілий, плакав по ночах, пальці свої гриз, а далі почав діставати напади тої слабости. Крив ся з тим бідолаха, не говорив нікому, а як чув, що зближає ся напад, то тікав від людей, ховав ся десь у кут і там розщивав ся до схочу. Та се було ще гірше. І ось у його хорій голові зародила ся думка — вбити жінку. Він довго носив ся з сею думкою, аж раз заставши її в ночі пьяною в хаті та ще й не саму, вхопив її на руки як помело — силач страшений! — обвинув коцом, щоб не змерзла, виніс за місто, там сонній звязав руки, здусив горло, а потім кинув у воду. А сам з коцом вернув до дому, накрив ся тим самим коцом і заснув.

VIII.

Евгеній знов почув нервову дрож при тім оповіданю. Якось мимоволі він зирнув у вікно — Барана вже не було на подвірю.

— Ну, скажіть, хиба не через жінку? Хиба не фаталізм? І яка тут можлива рада? Як запобігти таким випадкам? Аджеж і зо мною не ліпше, і моє жите знищене, затроєне! Ви колись то здивували ся, коли я обідав з вами, а ви дізнали ся, що у мене є жінка. Та хибаж мене щось тягне до неї? Хиба мені йде ложка страви у горло, коли я дивлю ся на неї і в кожній хвилі мушу думати: се мій ворог, мій найтяжший, смертельний ворог! Се людина, котра про одно тільки думає, одного тільки просить у Бога,

щоб я вмер, як найшвидше, хоч би зараз, ось тут на місці! Людина, для котрої моя смерть була би найбільшою радістю, найбільшим щастем! Жити з сею людиною під одним дахом, сидіти при однім столі — се-ж пекло, найтяжше, яке тільки дасть ся думкою здумати. І щож може тягти чоловіка до такого пекла? Та вже краще до шинку, до рова, до тюрми, ніж до такої семейної пристані!

Евгеній сидячи при столі в німім зачудуваню дивив ся на Стальського, майже з таким самим виразом, як недавно дивив ся на скаженого сторожа, що кидав ся на сего самого Стальського. Сей вибух дикої ненависти до жінок — він чув се добре, був радше впливом власної жорстокости сего чоловіка, ніж яких небудь сумних досвідів його з жінками. У Евгенія мороз пробігав по за плечима при самій думці про долю нещасної жінки, що дістала ся в руки такого чоловіка. А Стальський наливши собі третю лямпку вишняку і смакуючи з великим апетитом, що дивно контрастував з його патетичною, пристрасною розмовою, торочив дальше.

— Вона жалує, що тираню її, що знівечив її жите! А я коли погадаю, що з нею завязав собі сьвіт і був змушений до віку закувати ся в отсю канцелярийну тачку — коли погадаю, що жите з нею не дало мені ані хвилини вдоволення, ані дня радости, нічого, що робить цінним наше жите, — коли погадаю те все і гляну на її пісну міну, на її скривлені уста, на її холодні, гадючі очи, то здаєть ся, рвав би її на кавалки, микав би за коси, волочив би по землі, топтав би ногами! Ніякої муки не ошадив би їй, ніякої ганьби, ніякого пониження, ніякого упідлення! Я не знаю, як я ще доси не одурів, наповняючись день у день від десятиох літ такою ненавистю і таким огірченням!

— А є у вас діти? — запитав Евгеній ледви переводячи дух.

— Ну, ще чого не стало! Аджеж мати діти для неї було би найбільшим добродійством, найбільшим щастем. Ну, а я хоч християнин, але вже так далеко не можу посунути ся, щоб ушасливлювати свого найтяжшого ворога. Зрештою коли їй так дуже хоче ся дітей, я їй не бороню...

— Даруйте, — перебив його Євгеній, — одного я не розумію в вашім оповіданю. Говорите, що не зазнали з нею ані хвилини вдоволення, що від самого, так сказати, шлюбу побачили в ній ворога. Як се могло стати ся? І пощо ви брали її? Чи ви числили на маєток, на протекцію, чи женили ся з любови і ошукали ся на ній? Як у загалі се могло вийти між вами, що ви від разу по шлюбі стали отак на ножі?

— Гай, гай, молодий чоловіче, — мовив Стальський хитаючи головою і впираючи в Євгенія свої посоловілі очи. — Прошу, коли ласка, долийте що ось тут! Так! Дякую. Не люблю оповідати на сухо. А се справа така, що треба її оповісти докладно, бо инакше ваш адвокатський розум готов мене зрозуміти фальшиво.

Він хотів випити трохи вишняку, але мабуть із привички перехилив чарку так, що випорожнив її від разу. Обтерши хусткою вуси і розсївши ся вигідно на софі він говорив далі:

— Позвольте поперед усього дати вам одну раду, раду грубо досвідного чоловіка. Коли будете женити ся, борони вас Боже брати бльондинку! Се найнебезпечнійший, найфальшивіший і найбільше егоїстичний іатунок жіночого звіря. Бльондинка в душі холодна, без темпераменту, без огню, сама не гріє, але хоче, щоб її гріти, склонна до мелянхолії, котра в домашнім житю смакує так само, як скисле молоко. Вона любить бавити ся, але тільки бавити ся, а властиво, щоб ви бавили її. Сама ж пасивна, інертна, і коли думає про що, то тільки про те, як би допекти вам, зробити вам прикрість, а ніколи про те, як би зробитиприємність вам і собі. Вона склонна більше до сліз, ніж до сьміху, не тямить добра, яке ви зробили їй, але чудово тямить усе зло і навіть плекає його в своїй душі, як огородник ярину: з маленького як зерно факту у неї виростає здоровий гарбуз, величезний буряк, і вона ніколи не втомить ся кидати вам ним на голову. Вона чекає тільки нагоди, коли ви в добрім настрою, щоб затроїти вам його; вона як той ворог у засідці вибирає для атаки хвилю, коли ви найменше того надїєте ся. Коли ви голодні і втомлені сїдаєте до обїду, вона своїми докорами відбере вам

апетит; коли ви збираєтесь до якогось важного діла, до праці, що вимагає скуплення духа, вона накине ся на вас за найпустіjšу дрібницю, своїми словами отуманить вашу голову, своїми сльозами переверне вашу душу і зробить вас на три дні нездібним до праці. І не забувайте ніколи: у неї тільки шкура тонка, м'ягка і прозїрчаста, але нерви грубі і тупі. Вона тут плаче, і мовляв, розриваєть ся, а там піде до кухні і преспокійно балакає з кухаркою про міські новини, тимчасом коли ви обезсилені і розстросені на цілий день і спомин того дня будете носити в душі довгі роки.

Др. Рафалович слухаючи сеї тиради не міг здержати себе і розреготав ся.

— Ну, пане Стальський! З вас прокуратор! І здаєть ся, не даром! Мусїла якась бльондинка добре допекти вам!

— У мене жінка бльондинка, — відповів сеї коротко.

— А з брунетками ви не зробили подібних досьвідів?

— Ет, що там балакати! Брунетка зовсім иньший ґатунок людей. Найгірша брунетка все лїпша від найлїпшої бльондинки.

— Ага, на чужій ниві все лїпша пшениця.

— Ну, не мені се говоріть! Уже я напробував ся в своїм житю сяких і таких.

— Якжеж се стало ся, що ви маючи такі богаті індуктивні відомости та оженили ся з бльондинкою?

— Фаталїзм! Судженої конем не об'їдеш. Сказати вам по правді, мені навіть зовсім не треба було женити ся. Знаєте, свою сантиментальну добу я перебув іще в гімназїї і коли з шестої класи мене взяли до війська, я мав уже дуже богатий засіб досьвідів у любовних і половых справах. Військовий мундур, як звісно, дуже сприяє до збогаченя сего засобу. А може вам се незвісно, так знайте, що військовий мундур має на жіночі серця дивний, магнетичний вплив. По просту витолкувати собі того не можу. Та сама жінка — все одно, замужна чи незамужна, — котра не погляне на вас, коли ви йдете по при неї в цивільному, напевно всьміхне ся або бодай зробить солодкі очи, коли ви йдете в мундурі і з достаточною безсоромністю глянете їй у очи. Супроти серіозної атаки з вашого боку майже ні одна не встоїть. Зрозумієте, що я не з тих був, щоб не ви-

користати оті чари військового мундуру до границь можливості. Десять раз я міг оженити ся; багаті і впливові жінки, панни і вдови, по просту вішали ся мені на шиї, були би щасливі, як би я був узяв їх. А чоловік дурний був! Усе думав: піджду, трафить ся ще щось ліпше. Одним словом — фаталізм.

Він похитав головою, помовчав хвилю, а потім говорив далі.

— Нараз показало ся, що того війська мені за багато. Я подякував за службу, дістав місце маніпулянта при суді, скинув мундур, і тоді тільки побачив, що моя чарівна сила супроти жіноцтва мов і не була ніколи. Я затягнув ся, так сказати, в своїй канцелярській упряжці, уладив своє жите тісненько, реґулярно, мов у годиннику, і махнувши рукою на всякі матримоніяльні пляни рішив ся жити кавалерським житем. У мене була кухарочка — гарна бестийка, брунетка, очи мов два вуглики, сама як вивірочка, весела, співуча, вертка, огниста. Я жив з нею — не скажу, як брат із сестрою, але в загалі дуже гарно. Правда, по якімось часі вона покинула мене, але замість неї я знайшов другу, — відміна навіть побільшила мое вдоволенє, розвернула передо мною широку перспективу дальших, будущих відмін. Ну, скажіть, яка мені неволя була взяти ся? А отже прийшло до того! Фаталізм тай годі.

— Ну, але вжеж таки мусів сей фаталізм мати якісь конкретні форми? — запитав Рафалович, коли Стальський знов зупинив ся на хвилю і звисив голову, мов лагодячись пірнути в холодну купіль.

— А вжеж, що мав! Ви думаєте, що лихе коли небудь у клопоті за формою? Коли хоче обшутати вас, то прийме таку форму, що ви й не надієте ся. Явить ся вам у формі знайдених на дорозі грошей, впливового приятеля або службового авансу — так як ось мені грішному. Прослуживши десять літ я авансував на офіціяда і се був початок мого нещастя. Вручаючи мені номінаційний декрет пан президент суду — се було не тут, а у Львові — сказав мені чутливу промову про мої нові обовязки, про важність мого уряду і так далі, а нарешті випалив:

— Ще одно, пане Стальський, ви мусите змінити свій спосіб життя. Тут були на вас скарги за неморальне життя. Я не звертав на се уваги, але тепер то неможливо. Я би радив вам в інтересах служби, для вашого власного добра оженити ся.

— Ну, що я мав йому сказати? Замалював мені рота тими скаргами, так що я тільки поклонив ся тай пішов. А мій безпосередній зверхник, пан радця, видячи мене посоловілого, сьмієть ся тай каже:

— Ов, пане Стальський, видно вам пан президент розтряє сумління, коли ви так понісїли?

Я розповів йому все по правді.

— Мусите оженити ся, — мовив радця похитавши головою. — Знаєте пана президента: не послухасте його в найдрібнійшій річи, то вже нагніває ся, немов би ви вбили йому рідну тещу. І не то що нагніває ся, а будьте певні, що в кваліфікації втелюють вам таке „unzuverlässig“, що аж закурить ся.

Я знав се. І всі в суді знали пана президента з того боку. Про него оповідали багато анекдот, за які річи він писав своїм підвладним „unzuverlässig“ у кваліфікаційнім листі. Коли він іще був у Станіславові, то бувало таке. Бере хтось із судовиків урльоп на день до Львова, до свояків; пан президент дає урльоп і додає: „А прошу пана, не забудьте там купити мені пачку тютюну specialité“. Той поїде, вертає, а про тютюн забув. Ого, вже президент пів року не говорить до него, а потім у кваліфікаційнім листі виписує йому всі добрі прикмети: добрий правник, у службі точний, цильний і так далі, — але при кінці таки додасть: unzuverlässig. Ну, то ще адюнктовичи судії се багато не завадить, але для бідного маніпули така нота, то засуд смерти, запечатане всеї службової карієри.

— Щож мені робити? — говорю я до свого совітника. — Женити ся з якою небудь служницею?

— Боже вас борони! Се добило би вас цілковито.

— Ну, то й сам не знаю. У мене нема знайомостей у висших сферах.

— Дурниця! мовив совітник. — Нині нема, завтра можуть бути. Доси ви не були нічим, а від нині ви пан офіціял, то вже ніякі двері не запруть ся перед вами. Коли хочете, я введу вас у дім моєї своячки, там що суботи буває невеличке товариство, бувають панночки, ануж вам котра сподобаєть ся.

— О, пан совітник дуже ласкаві! Буду безконечно вдячний.

Совітникова своячка, то була одна львівська міщанка, каменична пані. В суді знали її дуже добре і не звали інакше, як тільки „цьоця Зюзя“. Говорили, що колись се була осібка досить легкого іатунку, поки один багатий міщанин не взяв її з вулиці і не оженив ся з нею. Вона віддячила ся йому звичаєм таких осіб, своїм поведженєм довела його до божевілля, що з часом змінило ся в тихий ідіотизм. Як нешкідливого і невлічимого хорого його віддали в її руки і вона помістила його в офіціні його власної каменіці в вузенькій, холодній комірчині на піддашу, держала його там не ліпше худобини і доглядала так, що він по кількох літах умер у страшнім запусненю, мало що не з голоду. Тепер се була „статочна“ пані, показної туші, гостинна і добродушна і мала непереможну пасню сватати молодих паничів і панночок. У її сальонах бували і пан президент і мій совітник і мало що не всі урядники кавалери з суду, з дирекції скарбу, з почти, кандидати адвокатури і т. д. Цьоця Зюзя потребувала тільки раз зирнути на кавалера і в тій хвилі відгадувала його смак і вміла підшукати йому партію. Вона раз-у-раз держала при собі по кілька панночок, якихесь сестріниць, братаниць, кузинок, що їх стягала з ріжних закутків провінції, звичайно сиріт, незаможних і беззахистних, і покладала свою амбіцію в тім, щоб видавали їх замуж. Говорили навіть, що сама справляла для них шлюбні виправи, а що найважнійше, їх будущим мужам вироблювала своїми впливами ріжні невеличкі посади, допомагала до авансу, ратувала в клопотах, у дисциплінарках і т. и.

— От тут то, в сальоні цьоці Зюзі я й пізнав свою будущу жінку. Я танцював з нею мазура, панночка подобала ся мені, ми балакали про байдужні речі і розійшли

ся. В часі другої візити ми розговорили ся троха докладнійше. Вона була сирота, мала по матери маленький капіталець, скінчила виділову школу і думала йти ще до вчительської семінарії. Ще того самого вечера я говорив з цьоцею, виявив їй, що бажав би старати ся о руку панночки. Цьоця заявила, що панночка має посагу півтори тисячі і що вона не мала би против мене нічого, але мусять побалакати з паном президентом. Третя візита, то були рівночасно мої заручини, а місяць потім я йшов уже до шлюбу, одержавши того самого дня номінацію на посаду в отьому місті. По шлюбі була маленька забава з танцями у цьоці, а о одинацятій в ночі ми обоє сиділи вже в вагоні другої класи — білети вільної їзди вручила нам цьоця по шлюбі — і гнали силою пари на своє нове житє.

IX.

— Ну, се все, здаєть ся, досить звичайна історія, — промовив Євгеній, коли Стальський на хвилю перервав своє оповіданє. — Я й перше чув про такі сальони і про таких „цьоць“ і сам мало що не вдостоїв ся бути гостем у одної з них. Та тільки се все ще не виясняє вашої... як би то сказати... антипатії до вашої жінки. Адже самі кажете, що вона сподобала ся вам. Хиба потому стало ся щось таке —

— А вжеж, що стало ся! Зараз першого дня нашого спільного житя я пізнав, що кепсько трафив. І то не тому, що моя жінка не любила мене. Знаєте, я ніколи не був у претенсиях і не дурив себе тим, що якась жінка може справді щиро подлюбити мене. Мені байдуже було до того. Навіть навпаки. Велика любов, то так, як високе шляхетство: *noblesse oblige*. А я все волїв бути свобідний від усяких зобовязань. Я знав з досьвіду, що не збуджуючи зовсім любови можна з женщиною дуже добре бавити ся і веселити ся і навіть жити. Правда, так жити, щоб забавляти її, бути її слугою, паяцом, невольником і банкером, се не був мій смак. Усякі балаканя про альтруїзми, про абнегації і такі иньші дурниці я все вважав дурни-

цями. Признаюсь вам, я хвилю дурив себе міркуючи: беру бідну, беззахистну, то чейже вона бачучи, що я вдержую її своєю працею, даю їй становище і повагу в світі, схоче бути мені вдячною, буде йти мені під лад. І ось від першої хвилі нашого подружого життя я переконав ся, що моя жінка навіть поняття не має про се. Не то поняття — навіть фізичної здібности. У неї нема темпераменту. Вона холодна як риба, понура, все задумана, а ніколи нічого не видумає, без ініціативи, а при тім уперта і завзята там, де можна мені зробити якусь прикрість. Одним словом, усі ті хиби, які я доси бачив у роздріб у ріжних блондинок, у неї я знайшов при купі в найвисшій мірі. Наш семейний віз зачав скрипіти від першої хвилі. Кілька днів я ще пробував дійти з нею до ладу, але стрічав холод і апатию з її боку. По кількох днях прийшла катастрофа, певно, що неприємна, але не для неї самої.

Стальський устав і пройшов ся по комнаті. Було вже досить темно, то Рафалович засвітив лампу і поставив на столі.

— У мене була служниця. Чудова молодичка, весела, палка, така, яких я любив. Вечером, коли повечеряємо, жінка мовчить, дивить ся в вікно і зітхає; я сиджу при столі, читаю газету, пробую заговорити до неї, вона мов і не чує. Ну, я попробую раз і другий, а далі подумаю собі: мара тебе бери! Тай іду до кухні. Тут моя Орися пряче посуду, чистить чоботи і співає собі тихенько. Прийду, сяду, балакаємо, жартуємо... Жінка постоїть при вікні, потуманіє тай іде спати, а мені й байдуже. Мені весело з Орисею. Так було раз, другий раз. Далі чую, моя жінка в ночі встане з ліжка і тихесенько крадеться ся до дверей, що ведуть до кухні. Ага — думаю собі — заздрісна! Підглядає. Ну-ну, може хоч заздрість розігріє її рибячу кров. І жартую собі далі з Орисею, щипаю її... знаєте... Жінка послухала, послухала з пів години, а потім чап-чап, назад на своє ліжко. Я десь так по півночі іду також на своє ліжко, чую, вона хлипає. Овва, небого, — думаю собі, — тим мені не заїмпонуєш, я на таке оруже твердий. Удаю, що не чую, лягаю на ліжко і сплю собі спокійно. На другий день вона дує ся, не говорить. А мені

байдуже. Не говориш — як собі хочеш. При обіді насу-плена, при вечері мовчить. То я скоро по вечері — до кухні і знов з Орисею пробарашкував до півночі. Іду спати — вона знов хлипає. Мені байдуже. Так було кілька день. Вона певно думала, що переможе мене своїм хлипанем і своїм сумованем, а мене се ще дужше дразнило, ще гірше затверджувало против неї. Вперта ти, небого, але я ще впертійший!

Він оповідав се байдужно, майже жартливо, навіть не почувуючи, яке огидливе вражінє викликав тим у свого слухача. Евгеній сидів при столі підперши голову долонею і зажмуривши очи; ні за що в сьвітї він не був би глянув тепер у лице Стальському.

— В кінці моя пані таки заговорила, і, розумієть ся, підняла річ з такого боку, що замісь поправити, погіршила справу. Коли одного разу я прийшов із канцелярії і тільки що сів до обіду, вона випалила:

— Слухай, Валеріян, се не може так далі бути.

— Що таке?

— Ти знаєш, що. Або я твоя жінка, або ні.

— Ну, і щож з того?

— Мусиш відправити Орисю.

— Мушу?

— Так, мусиш.

— Не бачу того мусу.

— Я не можу з нею жити в однім помешканю.

— Тай не жиєш. Ти жиєш у покою, а вона в кухні.

— Я не можу стерпіти, щоб вона довше була в кухні.

— Зле варить?

— Не жартуй, Валеріяне! Ти дуже добре розумієш, про що я говорю.

— А коли знаєш, що розумію, то знов я не розумію, по що ти се говориш. Орися добра служниця, мені вона подобає ся і я не бачу причини відправляти її.

— Значить, хочеш, щоб я забрала ся від тебе?

— Також не бачу до сего ніякої причини. Недо-года тобі?

— Валеріяне! Невже ти можеш так питати?

— Бачиш, що можу, коли питаю. Та ні, не буду питати, а скажу тобі по просту, що не бачу причини, чого тобі злостити ся. Ти заздрісна на Орисю?

— Заздрісна? На Орисю? — скрикнула вона вмішуючи в тих словах стільки погорди, кільки лише у неї знайшло ся на складі.

— А коли не заздрісна, то чого тобі треба?

— Того, щоб ти вважав за жінку мене, а не її.

— Се від тебе залежить. Як би я при тобі знаходив більше приємности, то я-б не шукав її в товаристві Орисі.

Вона замовкла. Я думав, що виговорившись вона успокоїть ся. Але де там! Я пішов до канцелярії, а вона покликала публичного послугача і веліла йому забрати Орисин куферок, а самій Орисі заплатила за місяць і відправила її геть. Орися зо слізми прибігла до мене до канцелярії і розповіла мені, що стало ся.

— Ов, — подумав я собі, — моя молода пані зачинає показувати характер. Се грізний знак. Коли я уступлю їй тепер на першій кроці, то вона швидко побє мене на другім, на третім, зробить зовсім своїм невольником. Е, ні, моя пані, се у нас так не йде! Я не на те взяв тебе, щоб підлягати твоїм капризам.

— Моя пані, — сказав я їй вечером вернувши з канцелярії. — Позвольте спитати вас, яким правом ви дозволили собі віддалити Орисю зі служби?

— Бо так мені хотіло ся.

— Се дуже важна причина, — мовив я солоденько. — Але позвольте спитати вас, чи моя воля має тут у домі яке значінє?

— Кухня і служниця, то моя річ.

— Але як би я просив вас, щоб ви прийняли Орисю назад?

— Хочеш її приймати, то собі приймай, але я в сій хвилі забираю ся геть.

— А як би я просив вас дуже, щоб ви прийняли Орисю і не робили скандалу?

— Ха, ха, ха! Що за дика претенсія.

— Ні, моя пані, нема чого сьміяти ся. Я сю справу беру зовсім поважно, дуже поважно і ще раз прошу вас подумати про се.

— Думай ти сам! Я стою на своїм. Або я тут, або вона.

— Моя ласкава пані! Звертаю вашу увагу на те, що робите мені сям велику прикрість.

— А ти то мені робиш велику приемність.

— Зробіте ви мені малу приемність, я вам зроблю більшу, а зробіте ви мені велику прикрість, я вам зроблю ще більшу.

Вона луснула дверми і замкнула ся в своїй спальні. Другого дня рано не показала ся. Я пішов з дому без сніданя і мусів снідати в каварні. Обід зварила сама — і розумієть ся, погано, а вечером знайшла собі служницю, якусь погану, стару бабу. Я ще раз пробував усовістити її.

— Слухай, жінко, — мовив я вже без іронії, — поговорімо поважно. По що ти упираєш ся против мене? Тобі з того не було ніякої шкоди, що я розмовляв та жартував з Орисею, а відправивши її ти зробила мені велику прикрість. По що тобі задля примхи затроювати наше спільне житє? Ти говориш, що покинеш мене, коли я назад прийму її. По що говорити дитиньства? Адже знаєш, що се неможливо. покинеш мене, — ну, і куди дїнеш ся? Знаєш добре, що тітка не прийме тебе, бож вона тільки на те держала тебе, щоб випхати замуж, а тепер не схоче бачити тебе на очи. Знаєш добре, що коли би ти покинула мене, се був би скандал і для мене, се пошкодило би мені в опінії моїх зверхників і я вжив би всіх правних способів, щоб привести тебе назад до дому, а надто був би змушений розголосити, що ти покинула мене на те, щоб віддати ся неморальному житю — і тобі була-б загорождена дорога до всякого занятя, тебе не прийняли би в жаден чесний дім. Подумай про се все! Адже ти, серденько, в моїх руках, тим більше, що й посаг твій тітка віддала в мої руки і я як твій муж заразом також і твій опікун, що найменше доти, доки ти неповнолітна.

Вона розплакала ся страшенно, сиділа мов зломана, але не говорила ані слова.

— Бачиш, — мовив я далі до неї, — се вже відразу видно нам обом, що ми не дібрали ся, що щасливого подружжя з нас не буде, що ти не можеш задовольнити мене анї я тебе. Але хто знає, може як привикнемо, то воно якось і піде. Я чоловік старший, мене ти не переробиш, але ти молода повинна підладити ся до мене. Повинна робити все що можна, щоб мене привернути до себе, щоб мене тягло до дому, а не відпихало від него. На разі таким маїнесом була-б Орися, з часом могла-б бути ти.

Вона зірвала ся мов опарена, — бачите, не привикла до того, щоби з нею говорено по правді і по щирости.

— Ні, ні, ні! Не хочу! Одної хвилі не стерплю, щоб обік мене жила в домі наложниця могого мужа!

— Ну, ну! Наложниця! По що зараз таке погане слово? Хиба вона наложниця? Служниця, тай годі. Кому яке діло до того, яку службу сповняє вона?

— Не хочу! Не хочу! Краще з моста в воду, — повторяла вона.

— Ну, не хочеш, то не хочеш, — мовив я. — Я також не хочу, щоб ти тікала від мене або топила ся. Уступлю тобі сей раз, а властиво зажду, аж поки схочеш.

— Ніколи! Ніколи!

— Ну, не зарікай ся. Ти ще не знаєш мене. Можеш каяти ся того, що змусила мене уступити.

Вона видивила ся на мене широко витріщивши очи. У неї очи великі і зразу подобали ся мені, але тоді, коли в них малював ся якийсь дикий страх, мені видали ся телячими.

— Щож ти... бити мене будеш, чи що?

— Ха, ха, ха! — засьміяв ся я. — Бити! Ні, рибонько. Пальцем тебе не ткну. Але про те остерігаю тебе! Дорого окупиш мою уступку і може сама будеш просити мене, щоб я радше побив тебе. Подумай про се.

Вона ще дужше витріщила очи, поблідла вся, а потім нараз затрясла ся мов у лихорадці і заридала:

— Матінко моя, рідна моя! Ратуї мене! Якому звірю, людоїдови я попала ся в руки!

І побігла і замкнула ся в своїй спальні.

Се була остатня наша розмова.

X.

Евгеній сидів мов у тумані. Йому здавало ся, що заглядає в пивницю повну гнилі і поганого хробацтва. Його думка жахала ся дальшої перспективи подружнього життя, що могло розпочати ся такими сценами. Остатні слова Стальського диркнули в його душі, як диркає віз наткнувши ся серед бігу на великий камінь серед шляху.

— Як то остатня? — спитав він. — Вона покинула вас?

— Ні.

— Вмерла?

— Ні.

Евгеній глядів на него очима повними здивованя і нервової тривоги.

— Нічого не стало ся, — говорив байдужно Стальський, — тільки я від того вечера перестав говорити з нею. Перестав знати її, бачити її, дбати про неї. Живу з нею так, немов би вона не існувала на сьвітї.

Евгеній усміхнув ся тим силуваним сьміхом, у якім приблискує несьмілий скептицизм.

— Не вірите? Думаєте, що се неможливе. По троха маєте рацию. Я удаю повну байдужність, удаю при ній, що не бачу її, але на ділі я не тільки бачу, але навіть пильно обсервую її. Я систематик. Знаєте, як мовляв той Чех: „Ne boj se, Mariska, ja te budu pomalenuk rızal“. Я роблю своє діло помалу, спокійно, холодно, але їй від сего не лекше.

Евгеній не видержав. Він сплюнув і зірвав ся з місця.

— Пане! — мовив він. — Не знаю вашої жінки, але хоч би вона була собакою, ні, гісною, — то ще гріх би було так поводити ся з нею.

Стальський анї на хвилю не змішав ся від сих слів. На його устах показав ся цинічний усміх.

— Ага, вам іще ідеалїстичне молоко таки не обісхло на губах. От би ви пожили з нею, то й побачили-б, чи можна інакше.

— Ну, ну, говоріть, як ви живете з нею?

— А як живемо? Спокійнісенько. Я до неї нічого і вона до мене нічого. На першого я їй передаю стільки грошей, скільки треба на жите на місяць — ані цента більше; до решти моєї пенсії вона не має права. За хату, дрова, услугу, плачу я сам. За те одержу собі вона справляє сама із процентів свого посагу. Щож тут за тиранство? Що їй за кривда?

— Ну, а як проводите день?

— Звичайно, по божому. Спимо окремо. Я замикаюся на ніч у своїй спальні, а вона в своїй. Виходячи рано до канцелярії я звичайно не бачу її. Обідаємо разом, але не говоримо нічого. Коли хочу що сказати, то обертаюся до служниці. Давнійше у мене була сучка Фідолька, чудово розумна звірину, то я розмовляв з нею. Скажу було:

— Фідолька, як би ти знала, яка у нас сьогодні в суді цікава розправа розпочалася!

А Фідолька мов справді цікава знати скаже мені на коліна, лиже руки, дивиться в очі, і я починаю оповідати. Або иньшим разом:

— Фідолька, до нашого міста приїхав театр. Сьогодні дуже смішну комедію виставлять. А що, і ти хотіла би побачити? Е, ні, я піду сам, а завтра розповім тобі.

Коли що було не так зварене, як я люблю, звертаюся з докорами до Фідольки; коли жінка вийде з завязаною головою, я у Фідольки розпитую, що бракує її пані. Жінка заговорить, — я мов і не чую, тільки розмовляю з Фідолькою. В кінці — подумайте собі! — жінка десь запроторила мою Фідольку, певно отруїла її або втопила, і від тоді я не маю з ким розмовляти.

— А чимже весь день займаєся ваша жінка?

— А що мене се обходить? Нехай робить що хоче! Я тільки одного пильную, щоб не заводила романсів з якими мужчинами. До сего не допущу. Задля сего я справив собі другий ключ до її покою і можу вийти там, коли мені сподобається. А по за те я лишаю їй повну свободу.

— І щож вона, зносить усе те спокійно?

— Тепер привикла. З разу цілими ночами плакала в своїй спальні. Під її хлипане я засипляв так любо і спокійно, як у осені під монотонне гране дощу в бля-

шаних ринвах. Кілька разів навіть приходила під мої двері, плакала, просила прощєня, товкла головою до одвірка, але мене такою комедією не проймеш! Я вдавав, що не чую, а вона поплакавши вертала назад до свого покою, а другого дня являла ся знов з тою пісною міною, з тим виразом мальованої Mater dolorosa, що противний мені до глибини душі.

— І не вже вам не жаль її?

— Ні. Знаєте, буває двоякий вираз терпіння у людей і у звіврів: один такий, що будить співчутє, а другий такий, що будить ще дужшу злість, ще жорстокійше завзяте. Її терпінє — коли тільки вона терпить — є того другого рода. Зрештою вона тепер ударила ся в побожність. Якийсь час унадила ся була до одного молодого Єзуїта сповідати ся, але я старий лис, знаю, чим то пахне, зробив Єзуїті сцену; він відіслав її до старого пробоща, а сему не хоче ся сповідати її день у день; тільки в ряди годи він навідує ся до нас до дому, тай то вона не сьміє приймати його в моїй неприсутности.

— І довго-ж ви живете з нею в отаких відносинах?

— Богу дякувати, вже незабаром буде десять літ.

— Ну, пане Стальський, то я скажу вам отверто, що ви найлютіший звіврів із усіх, яких знає зоологія. Бо ніякий звіврів не потрапить так довго і так завзято мучити свою жертву.

— Ха, ха, ха! — зареготав ся Стальський. — Однакж вам слід би побачити ту жертву. Не вважаючи на десятилітню муку вона виглядає ще досить апетитно. Ще поки жила моя Фідолька, я нераз говорив їй:

— Слухай Фідолька, десь иньших жінок викрадають... Як се так, що доси не знайшов ся такий лицар, щоб викрав у мене твою паню? З неї був би досить гарний мебель і в красших сальонах, ніж наші.

А Фідолька при тих словах обертала ся до неї та: дзяв-дзяв-дзяв!

Не любила її, мабуть прочуваючи в ній ворога.

У Євгенія крутило ся в голові. Він здержував себе, щоб не плюнути в очи сьому безсоромному і жорстокому чоловікови, щоб не вхопити його за горло і не задушити

або не викинути через вікно. Його лице горіло стидом.

— Боже мій! І отак живуть люде! — ледво промовив він.

— З жінками треба круто держати ся, — навчав його Стальський. — Треба проявляти характер, треба брати їх під ноги, а то вони візьмуть вас. Не обурюйте ся так дуже, пане меценас. Видно, ви мало знаєте секретів подружого життя. Є такі, що живуть ще гірше. А головно, живуть брутально, бють ся, гризуть ся день у день. А ми що? Раз сказавши собі, що з нас не пара, живемо собі ніби разом про людське око, а на ділі зовсім окремо одно від другого.

— Пане, не брешіть! — роздразненим голосом буркнув Євгеній. — Ви живете собі по своїй волі, се так, але її держите в повній неволі, під доглядом.

— Бо жінку треба держати під доглядом. У неї курячий мозок. Їй аби що небудь, і готова наробити таких дурниць, що десять розумних чоловіків не висербають того скандалу.

Євгеній махнув рукою на сю льоґіку.

— Ну, та лора нам на спочинок. Ніч коротка, а у мене завтра робота.

Стальський глянув на годинник, а потім не встаючи з софи промовив.

— Позвольте, пане меценас, що я положу ся ось тут і передрімаю ся у вас. Мені до дому досить далеко, а тепер у нас по вулицях не дуже й безпечно. Я вам не заваджу, постелі мені не треба.

— Щож, ночуйте. Подушка і ковдра у мене знайде ся.

— Алеж дякую, дякую! Я й так можу.

Євгеній приніс йому подушку й ковдру.

— О, спасибі! — мовив Стальський. — І знаєте, зробіте християнське діло. Моє власне балаканє сьогодні і пригода з тим божевільним Бараном троха роздразнили мене. Як би я тепер прийшов до дому, то прийшов би дуже злий. А в таких випадках я буваю зовсім ungemütlich. Знаєте, коли отак пізно прийду до дому, а маю троха в голові або злий чого, то не можу оперти ся покусі, щоб не скинути черевиків і в самих панчохах не піти тихе-

сенько до її спальні. Тихенько відімкну двері, вийду до середини, огляну, чи нема де в шафі або під ліжком якого страху — з жінками треба все бути обережним! А коли вона доси не збудила ся — часом спить твердо, то наближу ся до ліжка, вхоплю за ковдру і одним енергічним рухом стягну її з ліжка на землю. Вона схопить ся зі сну, мов укинена нагло в воду, зриває ся на ноги, в першій хвилі не знає, що стало ся, потім побачить мене, як стою край ліжка зо свічкою в руці і на її лице виступає вираз дикого страху, зеленого переляку. Вона стоїть мов заде-ревіла, мабуть боїть ся, що я колись отак заріжу або задушю її. І стоїть отак, жде мого руху і збирає дух у груди, щоб крикнути. А я постою, постою, полюбую ся її жахом, а потім відвертаю ся і йду спати. А коли, буває, застану її двері заціплені з середини, то стукаю, поки не збудить ся і не відчинить; тоді вийду, огляну все в покою, мов у тюремній казні і вийду не мовивши ані слова. І знаєте, отсі мої відвідини мабуть дуже не милі їй; на них вона найдужше жалувала ся ксьондзови пробощови, а сей почав доказувати мені, що се не християнське поступованє. Ну, йому про се ліпше знати, ніж мені. Я нераз доказував йому, що воно не підпадає під юридичні параграфи. Але він тільки очи підносив до неба, охав та все своє товк:

— Пане Стальський! Пане Стальський! У вас нема християнської душі.

— От тим то я й кажу, що даючи мені сьогодні нічліг ви захороните мене від одного такого нехристиянського вчинка, бо я сьогодні в таким настрою, що мав би до него скажену охоту.

Евгеній не дослухавши сего оповідання вийшов до своєї спальні і замкнув ся в ній, немов бояв ся, щоби сей нелюд не хотів і супроти него в ночі сповнити свого нехристиянського вчинка. Він не міг заснути сеї ночі ані на волос.

(Далі буде).

НАД УСІХ НЕНОРМАЛЬНІ.

ОПОВІДАНС

Олександра Катренка.

I.

Давно вже я не був у Харкові. Як виперли мене в купі з $\frac{9}{10}$ усіх товаришів студентів з університету, та ще й примусили нас оттоді декілька тижнів у тюрмі посидіти, а нарешті ще й попровадили нас по домівках, як волоцюг яких „етапним порядком“, то я був і збожеволів тоді. Еге. Як заліз був після того я, ображений і фізично і морально, пригнічений і тілом і душею, до себе на хутір, та й засів там; так засів, що аж нікуди ані ногою, аж заснидів було я там собі. Але час минув і хворість моя почала проходити. Нарешті-ж забажало ся мені живих людей побачити, почути живе слово, дізнати ся від них, чи не дієть ся часом на сьвіті чого нового, та ще може цікавого. Як бачите, живу іскру в середині у мене ті гасителі всього красного на сьвіті пригасили було на який час, нехай і на довгий, але зовсім вони її не мали змоги загасити і вона знов розжевірла ся, та й потягла отто мене межі люди. Через те я ось і знов у Харкові. Прибув я сюди і точнісінько, наче був я отто на тому сьвіті, а отсе взяв та й виліз на сей знову. Чудний мені Харків зовсім здав ся з своїм тим невпинним грюкотанням, шумом та метушнею. Так я одвик від того життя великого міста. По первині то аж голова у мене закрутила ся, аж учадів я

від того великого чаду, що стелить ся понад землею від великого огнища тієї нашої культури; не чиста, дуже не чиста таки мабуть вона, далеко не така гарна, якою слід би було їй бути згідно з цивілізацією часу, то й чадить, бач. Ну, та дарма!

Випер ся отто я на що люднійшу вулицю міста, на Московську, та й уліз там у що найбільший коловорот людський. Лишечко! І туди метушать ся і туди пливом пливуть! Усі буцім ось як поспішають ся чогось, кудись, за чимсь, сіжать, штовхають ся, випережають один одного. Як би хто небудь чужий, як би хто з якої небудь иньшої планети мав змогу, та й глянув би зверху на всіх оттих, то він би мабуть погадав, що сї люди певно ненормальні. Чи не здало ся-б йому, що се велика хворібниця задля божевільних випустила всіх своїх клієнтів задля чогось?

Засмоктаний тим потоком заметушив ся було і я, забігав і собі, хто його знає й чого. Пробіг я ту вулицю аж-аж і туди і сюди вдовж разів аж декілька. Штовхали мене, штовхонув і я декілька разів декількох, топтали мені ноги, відтоптав добре декілька разів і я когось. Нарешті-ж воля моя, яка під впливом спільного настрою покинула була мене отто, повернула ся таки до мене і я спинив ся. Спинив ся я захеканий і як вівця та закручена став на місці, та й не знаю, не схамену ся, куди вже мені далі й подавати ся. Кручу головою сюди-туди, та очима блимаю, та й годі. Оттак саме було тоді і зо мною, як і з кожною сьвіжою людиною, з кожним хуторянином, неодмінно мабуть буває у такому випадку. „Гав ловить“ — кажуть про таких, як я, містові люди, та ще й сьміють ся з нас. „Деревенщина, то що з ним!“ кажуть вони і таким точнісінько виголоском, яким і я у себе на хуторі кажу про якого небудь бузівка: „Скотина, то що з ним!“ коли він не дивлячи ся на добру, смачну йому пашу під ногами, гляди ще і в гірке жито вбереть ся.

Ото-ж стою я, рота роззявивши, коли сїп мене хтось за рукав! Я то так усією істотою і здрігнув ся, так злякав ся, що аж похолонув увесь. „Поліциант!“ блискавкою мелькнуло у мене в голові. А потім ще „жандар!“ Господи

прости! І коли то було, що мені з ними доводило ся відносини мати, а й досі вони не дають мені спокою, привиджують ся все. Еге, не гарна, дуже не гарна та хворість, що зветь ся переляком. Крутнув ся я жахливо у той бік, з якого воно отто мене сіпнуло, зиркнув, і одлягло трохи в мене від серця. Не вздрів я перед собою тих неприємних блискучих гудзиків, а стояв передо мною якийсь цивільний панок.

— Се ви, Олександрє Михайловичу? — запитав він мене.

— А то-ж! Точнісінько так дражнили мене і колись і зараз усі так дражнють! — відповів я йому, а сам тимчасом вирячаю очи на його, та й годі, а що воно таке, хто він такий, що нехай він хоч убив би був тоді мене, то й то я не сказав би йому, хто він.

— Та ви мене, бачу, не пізнаєте зовсім?

— Те! Як не пізнаю? Пізнаю! — кажу я йому.

— А хто-ж я такий?

— Ви?

— Еге.

— Хто? А! ось хто, знаю! Ви людина мабуть якась! Йй же Богу правда!

— Ха-ха-ха! — розреготав ся той так, що аж хтось ідучи попри нас спинив ся та й дивить ся здивовано на нас.

— Та й годі?! — спитав він мене.

— Ні, ще не годі! Ви мабуть така людина, яка колись то мене знала і яку я теж певно колись знав, але ви мене і зараз впізнали, а я чомусь то зовсім вас не пригадаю.

— Ви, Олександрє Михайловичу, ще й ранійше, пам'ятаю, веселим були, то таким бачу, і зараз залишили ся.

— Еге! Горбатого, мовляв, могила виправить. Та хто-ж ви такий?

— Та я... Ви-ж мене добре знали! Я Яким Обруч.

— Тьфу на вас! Ану, ну, я придвлю ся, чи справді ви Обруч? Хі-і-і-і! Так і є, так і є, тепер впізнав! Впізнав, бо-ж під носом у вас губи як були, так і є!

— Ха-ха-ха! Та й годі?

— По правді признати ся, та й годі! В останньому всьому то ви так переіначили ся, що як би ви мені самі не сказали, що ви Обруч, то й зовсім ви не Обруч. Куди-ж пак! Я вас знав ще гімназистом, хлопя тоді з вас було, а зараз то й борода-ж, і вуси, і огрядність яка, то хиба-ж можна мені вас пізнати? Куди там! Адже-ж більше десяти років не бачили ся! Легко сказати десять років! Ну, хто-ж ви тепер? Чим ви зараз?

— А я вже ось років зо три, як лікарюю. Нервові і психічні хвороби моя спеціальність.

— Ой лелечко-ж, лишечко-ж! Чому-ж я зовсім був не збожеволів у себе на хуторі, а то як би добре отсе було-б обернути ся тепер до вас за протекцією. Бож тепер такий час, що й у божевільні без протекції не попадеш, та й до Собурової дачі.*)

— А я таки там і урядую. Я там ординатором у відділі нервових хвороб.

— Та ну? Будемо мати вас на меті.

— Добре, добре! А ви-ж у Харкові як, на довго? Чи по ділах, чи так погостювати тільки?

— Та я, по правді признати ся, то й сам не знаю, чого я тут? Закортіло на людей подивити ся, на отсе саме товпище, яке я ось зараз бачу оттут, та надія, чи не почую, а то може й побачу якої новини, про щоб було, щоб повернувши до дому і сусідам розказати. Отсе і тиняю ся, та все й роздивляю ся, ачеї не вздрю де оголошення якого чи про лекцію яку, чи може і демонструванне чого.

— Он як! Он чого вам треба! А знаєте що? Я вам пораджу де в чому, що до сього.

— Та ну?!

— Чому-ж би ні?

— Яким же робом?

— Та самим простієїньким. Милости прошю, хоч і зараз отсе зо мною, до мене на Собурову дачу. Справді, поїдьте і я вам дам змогу почути та навіть і побачити дещо такого, якого вам саме й треба, про яке довго будете зі своїми сусідами перебалакувати.

*) „Собурова дача“ у передмісті Харкова великий земський шпиталь переважно задля психічних і нервових хворих.

— Слушайте, пане лікарю! Ви часом бува не того?...

— Чого?

— Та того.. Часом чи не наміряєтеся ви мене туди залучити та посадовити там? Я хоч і божевільний, про те не сперечаюся, але-ж я нічого собі, я тихенький, я-ж нікому нічого не кою, що мене тоді з жандарями так...

— Та ну вас! Я вам справді, а ви все шуткуєте.

— Хіба справді? Ну, коли й справді, то невже-ж справді я оттам межі божевільними скористуюся чим небудь?

— А ось поїдемо, то і впевнитеся, що я вас не дармо закликаю.

— Та мені все однаково, часу вільного маю досить і коли кличете, то я й поїду. Гайда!

Скочили ми на конку і за пятака аж на кінний пляц дісталися, а там уже, всім же відомо, рукою подати і до Собурової дачі.

II.

— Отсе ми зараз увійдемо до відділу, який у нас, між нашими лікарями, зветься вченим. Тут, як побачите, хворі дуже цікаві. Цікаві задля мене, як задля лікаря, цікаві, знаю, здадуться і задля вас, як задля більше чи менше нормальної людини, цікаві вони взагалі і задля науки.

Обруч увів мене у простореньку кімнату, в якій були три пані і одна молоденька, гарна пані. Сиділи вони за великим, довгим столом, таким великим, що осіб з двадцяттеро сіло-б за його сьміливо. Вони певно балакали між собою, а може й читали що небудь, бо на столі лежали і книжки і часописі. Побачивши нас вони всі, навіть і пані, піднялися і віддали нам спільний поклон. Поклонився їм і я, та ще й низенько, гадаючи тимчасом:

— Диво! Божевільні, а які-ж то чемні! Чемнійші багатых і небожевільних.

— Добридень! — весело обернувся до них пан Обруч. — Добридень! Як почуваетеся, панове!

— Та слава Богови! — відповів один із них за всіх. — Добре! Ніч була спокійненька. От про паню, то не знаю вже, нехай вона вам сама скаже.

— Та я що? Я нічого! Я однаково все! — сказала і пані.

— Знов був він у вас? — спитав ся у неї пан Обруч.

— А то-ж! Приходив на цілу ніч, як і звичайно, — відповіла вона.

— А я, коли дозволите, гостя вам привів. Се старий мій знайомий, особисто знайомий, через віщо я вам, добродію, й осьмілюю ся рекомендувати його.

Кожний із них підійшов до мене і стиснув мені руку. До пані уважливо підійшов уже я сам.

— Ну, тепер, коли ви познайомили ся, то я повинен вам сказати, чого я привів ось пана до вас. Олександр Михайлович дуже закоханий у все, що тичить ся до науки, найбільше-ж до природничої. І ось, коли я розповів йому дещо про вас, то він і зацікавив ся і упрохав мене познайомити його з вами, щоб дечому повчити ся і від вас. Ото-ж прошю вас, привітайте його ласкаво і розкажіть йому що хто хоче і покажіть йому що хто може.

— Дуже раді! Дуже раді! З кожною тямущою людиною ми охоче згідні поділити ся всім, чим змогу маємо, — відповів на ту в значній мірі брехливу (що я аж скривив ся було) рекомендацію Обручеву, обертаючи ся до мене, чорнявий панок середнього віку, що сидів на розі стола, біля якого стояли ми з Обручем.

— Сідайте! — попрохав він мене ласкаво і посунувши ся дав мені місце біля себе.

— А що, пане докторе, і експерименти для доказу поводите деякі робити? — обернув ся він до пана Обруча.

Я, почувши таке, так аж ледви на ослінці всидів; так мені тікати забажало ся.

— Оттакого ловись! Які-ж се експерименти? — погадав я.

І пригадало ся мені, як я ще малим чув про один експеримент, який колись давно ледви не вкоїли на сій же саме Собуровій дачі божевільні зі своїм доглядачем.

Вони, випущені у садок, хотіли було його спекти у вогні задля того тільки, щоб побачити, як то він буде поводити ся собі у вогні. Вже вони буцім тоді і вогонь розвиди, вже його й роздягли аж до тіла, та не памятаю вже, як він їх тут саме підманив чимсь, та й утік від них. Так ось і впало мені на думку, що, Боже упаси чого, то краще вже заздалегідь утекти.

— Можна, але деякі тільки, — відповів йому пан Обруч. — Не руште зовсім ваших сомешканців, бо-ж знаєте, що задля здоровля, задля нервів їх воно шкодливо.

— А на панови можна? — запитав ся той, показуючи на мене.

Я аж крутнув ся на своїому місці, так і повернув ся задом наперед, лицем до пана лікаря, що стояв за мною. Мабуть він втямив, глянувши на мене, що то на думці у мене було тоді, бо всміхнув ся до мене та похитав головою, соромлючи мене, та й сказав йому у відповідь:

— А се вже як пан сам забажає. Про се вже опісля ви його запитаете.

— Ну, добре! — згодив ся той чорнявий. — Ви певне знаєте вже, хто я такий? — обернув ся він до мене.

— Ні, ні, Олександро Михайлович не знає, я йому про вас докладно не казав! — перебив його пан Обруч.

— Ага! Ну, так я вам скажу, хто я. Я спірит, знаєте?

— А як-же, а як-же! Чув! Богацько дечого чув. Найбільше-ж з книжок знаю про спіритизм і спіритів, на очи-ж го я нічого з того і нікого з них не бачив.

— Ну, а ймете ви віру у се природне, але чудовне, сливе незрозуміле ще нам і тому таємне явище?

— Та що вам сказати? Як у природне, то трохи й того... Ну, а що там до духів і такого иньшого, то, признати ся, у мене зовсім немає до того віри. Та, кажущу-ж вам, що я й не бачив ще нічого такого, щоб примусило мене повірити.

— Ну, то я вам покажу дещо, то тоді може ви й теє...

— Зробіть ласку!

Але вважаю незайвим попередю оповісти вам, яким то робом я зробив ся самосвідомим спіритом.

— Се цікаво.

— Стало ся се зо мною недавно, три роки всього тільки тому і зовсім випадково, до того-ж часу тієї спіритичної сили я в собі не спізнавав. Якось вечером був я в гостях у одної родини, яка по всяк час витала мене немов свого рідного. Там є три панянки, три сестри молоденькі. Засидівши ся з ними до пізна, коли старі вже й спати полягали, ми все грали ся та пустували. Оттоді то між иньшими втіхами згадали ми про спіритизм.

— А знаєте, що я спірит?! Давайте, я вас усіх трьох повсипляю миттю! — вихопило ся в мене зовсім по дурному, аби-б, мовляв, що небудь зверзти, бо-ж я ніколи й не покладав собі, щоб навсправжки міг те зробити.

— Та невже-ж?! А ми досі й не знали. Бач, який добрий, і не сказав нам досі! Ану, ну, повсипляйте! — згодили ся і вони, бач, шуткуючи.

— Добре! — сказав я і ненароком, виграючи свою ролю, напружив ся думкою, мов „спи мені зараз!“ І нідійшов таким робом до старшої з сестер і тільки провів декілька разів перед її видом своїми долонями, як вона миттю заплющила очи і заснула. Я тоді не погадав, що то вона навсправжки, думка, що вона теж грає іграшкову свою ролю, та й кажу:

— Ач! Ось уже й заснула!

Та тоді і до другої:

— Спи!

А вона і вже; де третьої, і та також.

— Ну, тепер не прокидайте ся і не відкривайте очей, аж поки я вам не скажу! — приказав я їм та миттю дмухнув на лампу, загасив її, а сам вихрем у двері та й гайда до дому.

— От, — гадаю собі всьміхаючись, — розсердять ся вони, що я так з ними, але дарма, завтра-ж і помиримо ся; не первина-ж сварити ся нам за дещо подібне.

В ранці я встав собі спокійненько і навіть зовсім і забув про тих панянок і про свою шутку з ними. Як і що дня я пішов звичайно до свого уряду і ані гадки! Коли так як аж о 12-ій годині сам батько тих дівчат схвильований, захеканий і переляканий прибіг до мене аж туди.

— Що ви нарobili!? — мокрим рядом накинув ся він на мене.

— А що таке?! Нічого! — здивував ся я.

— Як нічого, коли мої дочки ще й досі у гостювальній сидячи сплять.

Я на його й очи витріщив.

— Як сплять?! Чого сплять?!

— Та так сплять, що їх ніяким робом і розбудити не можна. Що ви з ними вчора подіяли?! Вже ми до них лікаря кликали і той з ними нічого не вкоїв. Він послав отсе мене по вас. Каже, що ви їх загіннотизували. Чи так?

— Я не знаю! Ми шуткували...

— Ну, то йдіть же зараз і побудіть їх нам!

Оттака ловнесь! Оттакого я наробив! Ну, та й перелякав ся-ж я тоді. Покинувши все несамовито побіг я їх будити. Двох, середульшу і меншу, я розбудив швидко. Від одного мого слова „прокиньте ся“ вони віджили, а що вже з старшою, то попововтузив ся-ж я! Ледви, ледви як не плакав я з нею. Не хоче мене слухати ся та й годі, спить собі, та й край. Години зо дві мучив ся я біля неї. Ну, та таки розбуркав я її. Але прокинула ся вона слабою, з тиждень прохворіла, поки мало-мало остербіла. Та й на опісля таке з нею поробило ся, що диво! Почала відчувати своєю істотою присутність мою аж геть на ось яку далечинь. Прикладом, іде вона вулицею поуз будинку, в якому зовсім випадково, зовсім задля неї несвідомо буду я; то тільки підійде до того будинку, так зараз із нею і робить ся, хто його знає і чого, нервова пропасниця. Як-же що ми з нею опинимо ся у одному будинкови, хоч у найрізних поверхах, то тоді вона і зовсім робить ся сама не своя, вся підлягаєть ся моїй волі, робить ся слухняною у всім не то що, а думці самій моїй. От від такого то випадку я й довідав ся і збагнув, яка то сила в мені сидить. Ось я вам зараз покажу трохи ту силу, якою я володію. Бачите сей стіл?

— Бачу.

— Двигніть-но його! Попробуйте!

Я попробував.

— Ні, — кажу, — важкий дуже.

— Ну, тепер дивіть ся-ж, як я!

І він, відкинувши ся всім корпусом на спинку свого ослінця, одну тільки руку поклав на той стіл долонею і стіл миттю, як живий, здригнув ся, далі захитав ся, потім захвилював ся, а нарешті швидко, швидко затрусив ся та і почав аж літати по воздуху, аж буцім ніжками до долу не доторкував ся.

— Хто біля мене? — запитав ся у когось наш спірит.

Стіл миттю спинив ся і з під його почув ся ритмічний грюк.

— Се ти, Юме?!

Знов якісь грюки у відповідь йому.

— Ні, се ти! Мене не обманиш, се ти! Я тебе не хочу, іди від мене геть!

— Але досить сього вже! — спинив тут його пан лікар Обруч.

— Досить, кажу, бо Александро Михайлович впевнив ся вже, а задля вас на далі, то не дуже то воно добре буде. Адже-ж знаєте самі?

— Ну, тепер то ви вірите, яка то міць в мені сидить?

— Еге! Дивовижно! Але що воно то за Юм, що ви його прогнали від себе і де ви його бачили? Невже він під столом оттам сидів?

— Юм, се дух звісного небіжчика англійського письменця. У мене є три духи, які до мене охоче приходять, коли тільки я їх покличу. Отсей Юм, та ще Нарзес, та ще й Тиберій, я з ними можу балакати, звичайно оттак грюками, як чули ви зараз. Робить ся се в нас так, як отто по телеграфу, адже-ж там теж грюками балакають. У мене з моїми духами є задля того власна азбука: невпинне число грюків перед павзою відповідає якій небудь літері. І я балачку кожного з своїх духів добре знаю. По тих грюках, по тому способу, яким кождий з них виробляє їх, я кожного з своїх духів пізнаю без помилки. Нарзес і Тиберій, то мої друзі, вони мене люблять. Що-ж до Юма, то він до мене злий. Він що разу дратує і обманює мене. Він по всяк час першим до мене являєть ся і через те, що я його проганяю, то він обманює мене, називаючи себе то Нарзесом, то Тиберієм. Але-ж я по грюках його чую, що то він і прожену його. Кличу Нарзеса і знов Юм тут.

— Я Нарзес! — він мені каже, Знов по грюках бачу, що се Юм і знов його прожену і так разів декілька, аж поки я з ним вправлю ся бува. Ваггалі-ж я ніколи ніде не залишаю ся тепер самотно. Досить мені тільки опинити ся де без нікого живого, як я ту-ж мить всією своєю істотою так, як того вам і вимовити не можу, відчуваю біля себе когось, когось задля ока невидимого, безклопотного, але задля почуття моєї істоти тямливого. От що! Чи не дозволите ви мені вас приспати, а то-б я те миттю...

— А що-ж ви зо мною будете робити?

— От тільки покладіть свою руку на стіл!

Я послухав ся.

— А що я буду почувати зараз?

— А вам зараз буде тепло, або-ж холодно.

І він, нахиливши ся, почав над моєю рукою водити своїми долонями, посуваючи їх з гори до низу. Провів він декілька разів оттак і почали по мойому тілови, як отто кажуть, холодні мурашки бігати. Тут він несподівано підвів голову, глянув на мене і прошепотів:

— Ну, що?!

Очи зробили са в його страшні, справді зовсім божевільні. Я злякав ся того його погляду, відсмикнув руку від столу і сказав йому:

— Годі! Більше не хочу!

— Як знаєте! — відповів він мені спокійненько.

— А матеріялізувати духів ви теж можете? — перегадом спитав ся я у його.

— Не пробував досі, хоч мабуть і зміг би.

— Та невже-ж воно те можливе? Невже-ж те воно не брехня?

— О! Яка-ж тут брехня? Се зовсім звичайна річ. Коли хочете, то недалеко й ходити; ось пані Доценкова власним прикладом вас упевнить в тому.

І він показав мені на ту чорняву паню, яка була межи нами. Вона сиділа собі трохи від нас оддаль.

— Як то?! Невже пані можуть матеріялізувати духів? — обернув ся я тоді вже і до неї.

— Ні, — відповіла вона мені, — я зовсім не спірїтка.

— А як-же ось кажуть?

— А се вони проти того, що мій небіжчик чоловік що ночі до мене приходять.

— Як то так?! Як приходять?! — аж скрикнув я, аж з ослінця підвів ся.

— Та так. Приходять, та й годі! Приходять він до мене зовсім, як живий.

— І ви його не боїте ся?!

— Чого-ж мені його бояти ся? Він добрий, любить мене, голубить мене. Тільки тим він мене і на сьвітї держить, що до мене приходять, а то-б я вже давно або вмерла або збожеволіла. Ми-ж з ним, одруживши ся, пів року тільки й прожили. Як-же-ж він умер, то я ледви на себе рук не наложила. Боже, як я вбивала ся! Боже, як мені жити на сьвітї не хотіло ся! І він мене заспокоїв, він почав до мене ходити що ночі. Зараз же то у нас з ним існують усї реальні відносини до наймалійшого так, що буцїм то він зовсім і не вмирав ніколи.

— Як то так реальні відносини?! Які-ж то такі відносини у вас?

— А такі всі, які мають кождий чоловік з жінкою у всьому.

Ну, тут я вже тільки руками розвів.

— І як-же він до вас приходять, в ночі тільки, чи і в день буває, чи ні?

— Чому-ж ні? Коли забажаю я, то він буває біля мене і в день, але я тоді тільки чую його біля себе, а не бачу. В день матеріалізувати ся чогось йому не можна.

— І балакає він з вами?

— Мало, але дещо він до мене промовляє.

— А не розказує він вам, що то з ним робить ся там на тому сьвітові?

— Ні, нічого не каже, не можна йому про те казати.

— Ну, а як-же, чи ви його одна тільки бачите, чи й ще хто його бачив у ночі у вас?

— Я бачив його. За руку навіть його держав. Хотїв був з ним побалакати, але він не схотїв того зо мною! — обізвав ся до мене знов той спірїт попередній.

Я знов тільки руками розвів.

III.

— Тепер, коли ви не від того, то побалакайте ще ось з високоповажним нашим природничим філософом паном Вербіцьким, — сказав мені пан Обруч показуючи ще на иньшого вже в тих, на рижебородого і лисенького панка.

— Та чи буде моя бесіда до пана цікавою задля його? Що до того, то я сподіваю ся швидше ні, бо-ж продукт моїх думок, гадок і покладів є що найбільше сухий і зовсім не задля кожного цікавий! — обізвав ся той пан.

— Але вибачте пане, мене цікавить усе розумне, то й певне, що ваш продукт здасть ся задля мене не на сум, бо-ж він, як кажете, є плід ваших думок.

— Ну, коли так, коли ваша хіть до того, та ще коли і терпеливість маєте ви, то я тими своїми гадками, покладами і догадками поділити ся буду радий.

— От за се спасибі! А я радий буду почути вашого слова.

— Чи звертали коли небудь увагу вашої думки на себе далечінь просторні і час?

— Як то так? Я не тямлю.

— От бачите! А мене вони саме тепер, та й ось як дуже цікавлять.

— Що-ж саме?

— Та те, що здасть ся мені, буцїм-то на сьвітї немає ані далечини, ані довжини часу.

— Як то так?

— А так, що їх не можна втямити як слїд, зовсім ніяким робом не можна обмежити. Формуловане того і другого залежить від безлічних основ і буває що найрозмаїтїйше. Час і далечінь навіть при однакових умовинах далеко не однакові задля всіх істот не то космічних, але й земельних. Не однакові вони навіть по всяк час і задля однієї і тієї-ж істоти бувають; от хоч би і задля людини: іноді то й година, здасть ся, буває кождому з нас за ось яку коротку хвилину; буває-ж, що і хвилинка навпаки тягнеть ся, тягнеть ся, така довга, як година. Перечувати се оттак доводило ся кождому з нас. Далечина і час існують задля нас такими, якими ми їх тямимо, але чи тямимо ми

їх такими, які вони насправжки? Не можемо ми їх тямити справедливими через те, що ми здебільшого ще темні, зовсім сліпі, такі сліпі, що не бачимо навіть того, що сливе виразно робить ся ось перед носом, перед очима навіть нашими. Через те ми богацько, богацько дечим поки що користувати ся не вміємо. З 'того-ж дечого богацького є й таке, яке тичеть ся і до нашого питання, таке, яке собою звичайну тямливість нашу об далечині і часі повертає у нівець, бо-ж воно зовсім знищує їх, підводить їх під неістнування.

— Тепер уже, зараз, я сьміливо підходжу до стінки, гукаю у трубочку тієї скринки, яка висить там і яку ми звемо телефоном і балакаю з ким мені забажасть ся за сотки миль однаково так, як би він був оттут біля мене. Та ще можу я робити се і не по дротови, як досі, але прями-сінько у далечинь можу посилати свої слова через повітре, та й годі. Ті невидимі задля нашого ока хвилі повітрові таємного задля нас електричества, перепони тієї, яка зветь ся нами далечиною, у космосі зовсім не мають. Ті хвилі по всяк час згідні бути до послуги нашої і дожидають ся тільки, щоб ми догадали ся собі користувати ся ними у всьому широко. Добродій Марконі, молодий італійський учений, щасливо розпочав уже сю справу, приладнавши поки що здатність тих хвиль до телеграфу. Вже зараз він ними посилає телеграфічні гієроліфи через Ляманш, з французького його берега на англійський через воду, і що головне, в усяку погоду і непогідь однаково добре. Едісон напав на слід пересилати на далечинь наші образи у одну мить. Прийде-ж час, і ми дорозуміємо ся, що й цілком себе власно переносити миттю і на всяку далечину зможемо. Я вірю і сподіваю ся, що швидко чи не швидко, то вже хто його знає, але настане час, коли гадки, слова земельної людськості полетять з швидкістю блискавичною, чи навіть і такою, яку ми собі виявити не можемо, на сусідню планету задля розмови з тамошніми мешканцями. Я осьмілюю ся ще до більшого простягати свої сподіванки: чи не дійдемо ми до того, що зуміємо перелітати у гості до Юпітера, Марса, Венери і иньших там сусідів нашої землі? Та ще й як! Заплющив очи, і не

стямив ся навіть, як уже й там! Се зовсім, зовсім можливе. Ся справа зараз уже до нас стоїть у таких відношеннях, як телеграф, телефон, залізна дорога стояла-б нехай хоч задля прадідів наших. Чи в голову їм спадало про таке? Навіть і не снило ся. Як би їм хто небудь тоді розказав би і впевняв би їх, що се все буде, що в нас тепер є, то хіба-б вони його не за божевільного полічили? Га? Чи, ще гірше, вони його може-б ще вбили за те, на кострі-б спалили. Ото-ж що побачуть наші правнуки? Але поки-що таке що небудь буде, у нас же і тепер уже далечина простороні в дечому значно задля нас губить ся. Її вже немає задля нашого слова, її вже сливе немає і задля нашого ока, вуха. Ото-ж повинно її не бути, перегодя, і взагалі задля нас.

— Що-ж до часу, то і з ним у мене народжують ся цікаві питання. Невже слоневи, який на сьвітї живе триста років, чи й більше ще, довжина часу здаєть ся така-ж однакова, як і задля людини, що істнує тільки сто літ на сьвітї? Ой ні, навіть певно, що ні! Певно, що задля слоня, возьемо хоч день, здаєть ся він йому втричі коротшим, ніж він є задля людини. Певно, що слонь взагалі пере-чуваєть ся всім, переживає все втричі довше, ніж людина, а через те втричі більше і часу йому задля того треба. Хто його знає, але може бути, що коли слонь дивить ся на небо, то може він має змогу бачити, як то сонечко по небови двигаєть ся навіть.

— Візьемо иньший приклад, візьемо собаку, яка живе всього тільки десять літ. Певно, що й час у десять разів довшим здаєть ся їй, ніж людині. Певно, що обмін матерій усіх взагалі, і фізичних і розумових, чи там інстинктивних і всяких, виробляєть ся у собаки в десять разів швидче ніж у людини і в трицять разів швидче ніж у слоня. Життя собаче, то навіть можна легко в дечому і простежити, аби-б, мовляв, тільки хіть була до того; отже скільки разів хоч би і на день собака має природну потребу у ві сні? Вона декілька разів береть ся спати. Не на довго, пів години, навіть і менше вона спить, але воно заступає їй природну потребу людини раз у добу спати тільки ніч. Собака-ж, то і в ночі на-пів спить,

а на-пів, чи може і більше, однаково навіть, як і в день, бадьорить ся.

— А ось, як би ви звернули увагу, та і простежили-б усе життя того метелика, який з сонечком нарождаєть ся, а з заходом його вже і вмирає. Яким то задля його здаєть ся той час? Ось він сів на квіточку, ось він миттю напив ся того смашного квіткового соку, головкою повернув ся туди-сюди, розгорнув свої крильця, порхонув, перепорхонув на другу, сусідню квіточку, та там і заснув уже. Але мить, дві і тільки всього, і він уже переспав ся, він вже прокинув ся бадьористим, веселим, до життя радісним; жолудок його вже встиг скористувати ся тим вжитком і метеликови знов уже спати не хочеть ся і він знов не там сік; напивши ся-ж він уже втомив ся знов, він знов засипляє на якій небудь квіточці і так на день разів сто може. До вечора-ж то він вже досить своїм життям задовольняєть ся, він уже зовсім утомлюєть ся істнувати і вмирає він також, бажаючи спокою, як і людина, що прожила сто літ.

— Ще краще, ще цікавійше, ще чуднійше, як то з отими бактеріями то-що дієть ся? Задля них же одна тільки наша мить і все їх життя. Мить, і впродовж такого часу бактерія народила ся, виросла, діток наплодила, життям уже втомила ся і вмерла! Виходить, що наша мить, се не такий уже зовсім короткий час, яким він нам здаєть ся, бо-ж вона є цілий вік і не задля якої-ж небудь, а задля Божої-ж істоти. Еге, впродовж нашої митті світова істота виробляє всі довгі і розмаїті функції життя свого і сей час є задля неї вік. Еге, певно, що задля бактерій та наша мить є така-ж довга у всіх відносинах, як і задля нас наші сто літ.

— Та що і наш вік!? Що наші ті сто літ? Чи не є вони та-ж, однаковісінько та-ж мить в порівнянні з тим, що ми звемо вічністю? Куди там! Може ще наша мить, то і не в приклад коротша, ніж та мить бактеріяльна.

— Взагалі-ж довжини часу, знов кажу, немає, обмежити його загально не можна; він може тільки здавати ся нам, а який він насправжки, то хто його й знає. Я заклопотаний цікавою задля мене працею і виробляючи її я й не

Стямлю ся, як минає, проминула вже та година, дві, три і більше. Я дожидаю ся кого, або чого небудь. Стежу ту годину чо кождій її хвилині і Боже, якою то вона довгою, довгою мені здасть ся! Адже-ж отакого кождий перекоштува нечислено на собі. А що воно, чого воно так? Чого воно одна і та-ж година, та також різко не по всяк час задля нас однакова?

— Я покладаю, що задля землі нашої, як задля космічної істоти, той час життя її, який нам здасть ся отто безконечною вічністю, зовсім недовгий. Він однаковісінський задля неї, як і наші задля нас сто літ. Той час її тільки, тільки постача їй задля того, щоб виробити їй ту мирову задачу, яку, відповідно з її істотою, призначено їй витворити. Яка довга задля нас доба, день і ніч, задля землі-ж вона тільки одна мить наша.

— От і все вам коротенько про далечінь і про час. Хиба ось, можу я вам ще сказати декілька слів своїх і про життя людське. Тільки, що до того...

— Але, вибачте, нехай вже про те иньшим разом. Ми ще швидко прийдемо до вас з Олександром Михайловичем. Зараз же то і йому і мені треба йти вже декуди! — перебив його пан лікар Обруч.

— Ходімте!

І я попрощав ся зі своїми, як хочете, а цікавими новими знайомими.

Виходячи вже з кімнати я тоді тільки вздрів невеличкого хлопчика, який притаїв ся собі був за половинкою дверей, та й сидів там увесь час, бач, у задумі, тихенько.

— А се-ж що таке?! Що се за дитинка тут?!

— А хвора! — відповів мені пан Обруч.

— Що-ж з нею?

— Торік сего п'ятилітнього хлопчика родителі навчили читати, та й купили йому книжку з малюнками різних рослин. Читало, читало хлопя ту книжку, та й спиткнуло ся своїм дитячим розумом об питання, що чому-то воно і дерево, таке велике, та таке тверде та товсте, рослина є, і стеблина та, така-ж тобі маленька, тоненька, та мякенька — теж рослина? Чому всьо так? І не питаючи ся про те анї в кого, хлопя власне замислило ся об тому.

Думало воно, думало, не знайшло ніякого виходу своїм думкам і збожеволіло. Зараз то воно сидить ось і нічого не бачить і не чує, так-то опанували його ті дерево і стеблина, так вони до його присікали ся; одна тільки думка про них і заповняє увесь його мозок.

— Нещасна дитина!

— Еге-ж.

Пішли ми. Довго ми йшли мовчки. Нарешті-ж я не стерпів і запитав ся у Обруча:

— Невже-ж вони божевільні?

— Не знаю, — відповів мені Обруч, — не знаю! Ми лікуємо тут їхнє тіло більше, нерви то-що, до душі-ж їхньої ми не торкаємо ся.

— Але здоровля-ж душі богацько залежить від здоровля тіла?

— Також саме, як і навпаки, здоровлє тіла залежить і від здоровля душі. А про те де кінчаєть ся межа одного і зачинаєть ся другого, я не знаю!

— Але взагалі вони люди ненормальні?

Пан Обруч спинив ся, спинив і мене. Подивив ся він пильно на мене та й сказав:

— Еге! Вони взагалі ненормальні! Але чи нормальні були ті, які дали людськості порох, пару, електричність то-що? Га?

— Не знаю!

— А ви? Ви міркуєте, що ви нормальні?

— Не знаю! А ви?

— Та й я-ж! Нормальні тепер на сьвітї тільки ті, які мету свого всього життя обмежують добробутом тільки власної шкури, та жолудка, яких усе побічне, окрім власного „я“, нічого не торкає. Еге, отті то нормальні! Всі-ж останні, без виключок, усі аномальні. Також і я, також і ви, також і ті, тільки ті вже над усіх ненормальні!

Харків, 1899 р.

ІЗ ОПОВІДАНЬ ЛЮДВІКА ТОМА.*)

І. Тверді голови.

На подвірю окружного суду висить чорна дошка, а на ній приліплений аркуш паперу. Що там написано — не знати, бо яких п'ятнадцять парубків стоїть перед таблицею і конче наважили ся відчитати круту писанину. Вітус Ленцбавер з Іугльфіні слябізує письмо і бучком показує кожде слово. Читає голосно і виразно на втіху нам і своїм товаришам.

„Засіда́не — жди-бо трохи — судців присяжних — мой-ня, та кишки з мене випустиш — дня 8 січня. Вітус Крайцпуантнер — ага! — і, і — коли-бо не мож прочитати — то — то... товариші — вже добре — за побите. — Ади, куда воно йде! То ніби я, а товариші то ви! Відай, брѣи, буде сьогодні фист! Паскудна буде днина!“

„Май моц зле — відказує старший парубок Ганс-гірґль — оті Крагльфінгівескі, вони нас потопля своїм свідоством — таке на нас вікажут! Злодійске свідоство воно буде!“

„А до того ми перші маєм си скузувати**) — каже камрат Андерль — оце буде куда година! А одионта дес фист напалили!“

*) Agricola, Bauerngeschichten erzählt von Dr. Ludwig Thoma.

**) Скузувати ся — se excusare, оправдувати ся перед судом.

„Ще вони Бога за ноги не ймили — мовить поважно найстарший син Горішного — ще мемо видіти, як то буде! Ми боронили власної особистости, в оброні стояли — е, мої дьидя знають си на речі не від сегодни. Вони кажуть, що доки-с не признав си, то не має бути признано, а свідків відкинут тай за криву прицегу до крименалу!“ Правничі виводи Петерля роблять велике вражінє. Всі ідуть відважно до середини в товаристві вірних прихильників. За ними сунеть ся ріжнобарва гурма дівчат. Поспускавши голови вони стають подалік від парубків. Чекають терпеливо і несміливо оглядають незвиклу, судову обстанову.

На лицах малюють ся хлопська цікавість. Вони би радше постояли на дворі, аби пòдальше від врочистости і жандармів. Але таки не відходять, бо як якийсь казав, жура і втіха та має бути одна тим, що кохають ся. Годить ся бути коло милого, як його страшний судя буде на протокол брати і як він анї синє за нїхтем не збоїть ся.

Ласкавий читач уже певно догадуєть ся, що є на ділі. То судова розправа, котра що тижня відбуваєть ся, як конечний наслідок недільних біятик парубоцьких. А я не буду розказувати давнім звичаєм, що казав Вітус як його питали, або Петерль або Андерль. Не хочу також списувати всяких, усяких слів, що сьвідчать про давнину і богацтво нашої бесіди, а тепер означають: він мене в писок, а я його! Рівно-ж не буду показувати превеликого богацтва образовости нашої мови і не буду слїдити, відки наші земляки набрали стільки драстичних слів на означене поодиноких частей тіла і їх ушкодження.

Про все те нічого не скажу, а зверну увагу на се, на що судівництво і природничі науки повинні давно свою увагу звернути. Маю на думці якусь дивну організацію голови наших парубків. Ще нині є багато порядних людей, як напр. професорів, котрі твердо переконані, що залізо або дерево твердше від людського черепа. А я кажу, що неправда. Принайменше неправда серед піль горішньої і долішньої Баварії. Хто не довіряє, най послухає розправи і переконаєть ся. Мусить пристати на те, що на сій розправі він видів найтвердші голови нашого віку.

Предсідатель пояснив присяглим, що противне законно ушкоджене тіла виконано небезпечними приладами і післав слугу, аби їх приніс. На коритарі починаєть ся такий гриміт і лускіт, як коли би звідтам випроваджував ся залізний склеп. Слуга і його помічник ледво внесли ті прилади. То були господарські струменти. Ціле господарство єереднього господара. Знадіба оті укладено перед столом судії і неедин з публики міг погадати, що то може ліци- тация, а не розправа.

Є то оружє, яким Вітус, Андерль, Петерль і т. д. боронили ся в видимій небезпечности від ненадійної за- чіпки. Подивім ся ближше на ту амуніцію. Насамперед є там ціла одна половина тачок, дві або три штельвазі, гальма з ланцюхом і всіляка деревня, що іще недавно була возом. Зі стайні є: стільчик до дожня коров, дер- жівно від іралий, чотири-пять ланців від ясел і лати і пужівна, ще й кавалок журавля. Всі ті кавалки мають нестертий знак їх уживаня. Залізо позагинало ся і поскру- чувало ся — видко, що лучило було на тверді тіла, а де- ревня потріскала і змякла на мнякушку, аж дранте висіло.

Маючи такий вид слухаємо обвиненя. Слухаєть ся його, як другої пісні по Нібелюнів. З отими буковими, дубовими, залізними причандалами оборони йшли напротив себе хлопці з Гуґльфініґ і з Кратльфініґ. А як їх забрали в руки і за- чав ся бій, то велика саля трясла ся в углах. А то що коло них було, то пропало або поломило ся, ні цілого стола, ні збанка — лиш голови цілі.

Прихильний читачу, поглянь-но, як сьвідки з Краґль- фініґ маширують! По всім, що ти чув, вони повинні би вигрівати ся на печи або ходити з помочєю ходільниць. Так ні. Правда роскіш слухати, як вони про той ви- падок рівнодушно оповідають. Декотрі чують шум у го- лові, але то байка. Два-три флетевці*) кажуть, що були „ограничені“, т. є. що не могли робити. Хяба лиш за се дістануть гроші.

Добре їх здоровле викликує в салі злобу. Щось воно та не так. Відай нема що спускати ся на достовірність

*) Парубки.

свідків. За малу кришку забави при сьвятї кілька крику счинити! То нечесть для іміни Крагльфіні! Навіть віт має гадку промовити до чести своїх парубків. Одно щастє, що лиш кілька свідків таких нашло ся, бо засуд на борців з Гульфіні випав легкий і вся публіка була вдоволена.

Добрі хлопці з Крагльфіні не мають ні найменшої злости. Раді грошем за страчену днину весело підморгують на себе, свідомі, що в сільських керничках мокне не один оріховий бучок. Коби борше ствердли, тото порядно відплатять ся!

А ти, ласкавий читачу?! Чи не слушно бурмоче старий возний Шнекель забираючи з салі господарську потріб: „Оцим, каже, люде добрі, сьогодні хотьї собі голови розвалювати! Все сьогодні спаршивіло! Не шкода то псувати праці? Далі будут голови розвалювати мисками та подушками!...“

Ой, нема то як здоровле...

II. Смерть.

Пекучий день в липню. Сонце так жарить широкі, торфові поля, що повітре дροжить як над огнем. Мала хатина Штефлів ще мізернійше виглядає в дрожацій мглі, а бура стріха, що заржавіла від сонця, ще темнійше. Перед хатою стоять дві грушці. Спарнота валить їх із ніг, а зумканє мух колише до сну. А так більше нема нічого живого коло хати, аби прогнати нудоту, бо всі пішли в поле до жнив. Ну, не всі. У великій хаті є старий Штефель, що чекає смерти. І його стара Уршель сидить з ним. Вчора перед вечером був доктор і казав, що пришле ліки.

„А тож на що — казав Штефель — коли я знаю, що не буду.“

„Ну, ну — потішав його доктор — ніхто так борзо не вмирає, не треба зараз гадати найгірше“.

Але Штефель навіть слухати не хотів.

„Я ліпше знаю від вас. Ваше право кождому так казати. А я запевне знаю, що завтра вмру.“

Потім жінки післали за попом і він висповідав ся. Тай лежить собі Штефель спокійно і на білу стелю дивить ся.

Уршель сидить йому в ногах і читає з великої, чорної книжки молитви за померших. Вона шепоче слова, наче в себе їх загонить — і лиш тільки шуму в хаті. Нарешті тихо, як у сьвято.

Кілька соняшних промінїв закрадають ся крізь фіранки до хати і грають ся на покривалі у синіх квітах. Підбігають до зложених рук Штефля, як коли би витали ся з ним останній раз. На дворі все були з ним разом, чи зима, чи літо. Може то бути, що умираючий їх розуміє, бо гладить руками те місце блідо-золоте. Все були добрим товаришами — він і сонце, все воно його веселило, хоч пекло. Сіно помагало збирати, жито і пшеницю в руки вносило. Ба, не знав, чи в небі воно є? Таке, аби був урожай і робота на дві тверді руці. Як піп запевне знає, то нема. Він оповідає, що ніби в небі ангели ціліський день на арфах грають та співають алилуя. Казав йому отсе на потіху, але яка йому потіха з того!? А може піп таки геть не знає, або може для хлопів є инакше? Але Штефель не хоче довго гадати про надземські речі. Він дивить ся знов на стелю, а проміні тимчасом тікають з покривала на чеpecь старої Уршель і на молитовну книжку. Нараз хорий підіймаєть ся і каже:

„А поминки аби мині були в долішні гостиници.“

„Добре — каже стара — будут у долішні.“

„Тай аби кождий, шо нести-ме тіло на могилу, аби дістав дві гальбі пива. Але памньитай стара, най за мене по смерти люди не говоря...“

„Вже буду памньитати“ — каже Уршель.

„Як піп проці вікаже тай усі можут забути за похорон“ — каже Штефель і бачить, що стара добре нотує собі в голові його волю. Йому стає легонько, що остання його річ буде, як Бог приказав. Нічого не буде хибувати, що порядному газді належно.

Аби не знати кілько людей ішло за деревищем, то ніхто про него згїрдного слова не скаже, нікому шустки не винен... Хто буде йти попри могилу до церкви, то Отчешаш за него викаже.

То як він пригадує своє ціле житє, то видить його як на сцені, як чуже, иньше житє.

Робота і забава — одно з другим, але робота перша. Веселість і смуток, молодість і старість, а понад усе найстарша земля, аби тримала ся.

Штефель не знає, яку далеку дорогу перейшов гадками, але Уршель добре бачить і сьвітить дві сьвічці, що стоять на столі в головах.

Сьвічечки горять пирскаючи, а Штефель одним махом дійшов до кінця своєї дороги. Уршель каже голосно Отче-наш за душі в чистилищі.

На дворі вечір. Грушки збудили ся з тяжкого сну і галузем злегка похитують; їх тінь падає на тік, на луки, аж на дорогу. Дорогою котить ся віз зі снопами.

З німецького переклав

В. Стефаник.

Із посмертних оповідань Гі де Мопасана.*)

I. Весняним вечером.

(Par un soir de printemps).

Жанна мала вийти заміж за свого свояка Жака. Вони знали ся від дітей і любов у них не прибирала тих церемоніяльних форм, як то звичайно в світі буває. Вони росли разом, не підозріваючи, що любили ся. Дівчина, трошки кокетка, залицалась невинно до молодого хлопця; він здавав ся їй приємним, крім того й добрим хлопцем і кожний раз, коли вона його на ново бачила, обіймала з цілого серця, але без дрожи, без тої дрожи, що наче перебігає по тілі від рук до ніг.

А він думав зовсім просто: „Вона миленька, ся моя своячка“; і він марив про неї з певним інстинктовним розчуденєм, яке звичайно відчуває мущина для гарної дівчини. Його гадки не йшли одначе дальше ніколи.

---

*) Із збірки *Le père Milon, contes inédites*, що вийшла остатніх ваканцій; видавці заповідають цілий ряд томів з сеї опадщини. Треба признати, що судячи по сьому томику, сї посмертні писання не дорівнюють опублікованому Мопасаном до життя: очевидно, він не уважав їх вартними опублікування, або переробив ту саму тему і видав у сїм переробленому виді (так напр. *La veillée* вийшло, в зміненій формі, в роман *La vie, Le père Milon* звістний нашим читачам в иньшій редакції із збірника оповідань, виданого українсько-руською видавничою спілкою („Дика пані“); але се не позбавляє певного інтереса сих посмертних оповідань, з котрих подаємо три.

Аж раз випадком Жанна почула, як її мати говорила до тітки (до тітки Альберти, бо тітка Лізон лишила ся була старою панною): „Я тебе запевняю, що сї діти полюблять ся скоро; се видно. Що до мене, то Жак рішучо такий зять, якого я собі жичу.“

І зараз таки Жанна стала убожати свого кузина Жака. Вона зачала червоніти побачивши його, її рука дрожала в руці молодого чоловіка; її очи опускали ся, коли вона стріла його погляд і вона старала ся дати йому нагоду обняти її. В кінци він те спостеріг. Він зрозумів і раз в пориві, в котрім було стільки вдоволеної гордості скільки й правдивого чутя, взяв в обійми свою кузину, шепчучи їй до уха: „Я тебе люблю, люблю!“.

І від того дня почали ся воркованя, чемности, всякого рода залицяня, котрі їх давна близька знайомість позбавляла всякої ніяковости і заклопотаня. В сальоні Жак обіймав свою наречену в присутности трех старих жінок, трех сестер, його матери, матери Жанни і її тітки Лізон. Він проходжував ся з нею сам на сам по цілих днях в лісі, вздовж річки, мокрими луками, де трава була засіяна польними квітками. І вони чекали хвилі призначеної для їх союзу, без великої нетерпеливости, але обгорнені, оточені милою ніжностею, упиваючись милим часом дрібних ласк, стисненем пальців, палкими поглядами, такими довгими, що у них наче зливали ся душі, і злегка томлені ще невиразними бажаннями сильнійших обіймів, почувуючи мов би якийсь неспокій на своїх губах, що, здавало ся, самі прикликали, чекали, обіцявали.

Нераз, коли вони перебули день серед того рода пристрастної рівнодушности, серед тих плятонічних ніжностей, почували вечером наче якусь незвичайну утому і обоє глибоко зітхали не знаючи чому, не розуміючи тих зітхань, повних очікування.

Обі матери і їх сестра, тітка Лізон дивились на сю молоду любов з розчуленим усміхом. Особливо тітку Лізон їх вид сильно зворушував. Се була маленька жінка, що мало говорила, усувала ся все, не робила зовсім галасу, являлась тільки в годинах їди, відходила зараз же до свого покою, де пересиджувала замкнена майже без пе-

рерви. На вид вона була добра і старенька, око мала лагідне і сумне і майже не числилась в родині.

Обі сестри, що були вдовицями і що займали були місце в сьвіті, її уважали незначним сотворінєм. Поводились з нею без церемонії, з фаміліярностею, що містила в собі доброту зневажливу трохи для старої панни.

Вона звалась Ліза, родившись в той час, коли Беранже панував у Франції.*) Коли побачили, що вона не виходить за муж, що може й зовсім не вийде, з Лізи зроблено Лізон. Нині вона була „тітка Лізон“, покірна, чистенька старушочка, страшно несміла навіть зі своїми, що любили її чутєм дуже близьким з при звичаєнем, співчутєм, з жичливою рівнодушністю.

Діти не ходили ніколи до її покою, аби її поцілувати. Тільки бона заходила до неї. За нею посилено, коли хотіли їй щось сказати. Ледви чи й хто знав, де той покій, сей покій де минало самотно ціле те сумне житє. Вона нікого не інтересувала. Коли її не було, про неї не говорили, не думали. Се було одно з тих незначних сотворінь, що живуть незнані навіть своїм близьким, непізнані, котрих смерть не робить прогалини ані пустки в домі, одно з тих сотворінь, що не зуміли увійти ані в житє ані в при звичаєня ані в любов тих, що з ними жили.

Вона ходила все маленькими кроками, скулена, мовчалива, не робила ніколи стуку, не трунула ніколи нічого, наче всім предметам передавала прикмету не видаваня ніякого звука; її руки були наче з якої вати, так вона легенько і делікатно обертала все, чого тільки диткнула ся.

Коли говорено „тітка Лізон“, то сі два слова не будили, щоби так сказати, ніякої гадки в нічиім мозку. Се так, як би хто був сказав: „кафейниця“ або „цукорничка“.

Песик Лют — се була особистість далеко сильнійше значена; її ненастанно гласкали, звали її: „моя дорога Лют, моя маленька Лют“. За нею плакали-б без порівняня більше.

Весіле двоїх кузенів було визначене на кінець мая. Молоді люде жили дивлячись собі в очи, рука з рукою, одною гадкою, одним серцем. Весна, пізна сего року, не певна, що аж дотепер дріжала під ясным нічним инеєм

*) „Лізу“ оспівував Беранже в своїх піснях.

і холодною ранньою мракою мала раптом заясніти. Кілька теплих днів, трохи мрачних, порушили всі соки землі, розвиваючи наче чудом листки і розширяючи всюди той милий і солодкий запах пучків і перших квіток.

Аж одного пополудня виступило побідоносно сонце, осушуючи всі випари і розсипуючи довкола проміне. Його ясна веселість наповнила ціле село, зайшла всюди, в рослини, в звірята, в людей. Закохані птахи підлітали, били крилами, скликали ся. Жанна і Жак придавлені розкішним щастем, але більше несмілі ніж звичайно, занепокоєні новими хвилюваннями, що входили в них разом з розвитком дерев, сиділи цілий день поруч на лавці перед дверми двора, не сьміючи вже розлучитись і дивились неуважним поглядом на воду, на лебедів, що переганялись.

Аж коли настав вечер, вони почували себе спокійнішими, і після обіда тихенько розмавляли, сперши ся на вітворенім вікні в сальоні, підчас коли їх матери грали пікета в яснім кружку, що формував абажур лампи, а тітка Лізон робили панчохи для бідних в селі.

Високий ліс виступив здалека, і в листю, ще дрібнім на великих деревах, показав ся нараз місяць. Він ішов поводи через галузки, що рисувались в його тіни, і вийшовши на середину неба, межі звізди, котрі притемнював, зачав кидати на землю се мелянхолічне сьвітло, з якого плывуть мрії такі дорогі для розлучених, для поетів, для залюблених.

Молоді люде дивились на него зразу, потім переняті солодкою ніжністю ночі, запахом лугів і кущів, вони вийшли повільним кроком і ходили по великім, білім газоні аж до води, що полискувала.

Коли скінчили ся чотири вечірні партії пікета, обі матери зачали по трохи дрімати і захотіли вже положитись.

— Треба закликати дітей, сказала одна. Друга переглянувши одним поглядом блідий виднокруг, де блудили тихенько дві тіни:

— Лиши їх, — сказала, — там на дворі так добре! Лізон зачекає їх; правда, Лізон?

Стара панна піднесла свої неспокійні очи і відповіла своїм несмілим голосом:

— Розуміть ся, я їх почекаю.

І обі сестри пішли положити ся до ліжка. Тоді в черги тітка Лізон встала і лишивши на ручці фотеля свою розпочату роботу, волічку і дроти підійшла до вікна оперлася і вдивлялась в чарівну ніч.

Двоє залюблених ходили без кінця в поперек травника від ставка до танка, від танка до ставка. Вони стискали собі пальці і не говорили більше, наче вийшли з себе і змішали ся з видимою поезією, що видихала земля. Жанна нараз спостерегла силуетку старої панни, нарисовану світлом лампи.

— Диви, — сказала вона, — тітка Лізон дивить ся на нас. Жак підніс голову.

— Справді, — відповів він, — тітка Лізон дивить ся на нас. І вони дальше марили, ходили поволеньки і любили ся. Але роса покрила траву. Їх перейняла дрож з холоду.

— Вертаймо вже, сказала вона.

І вони вернули. Коли увійшли до сальону, тітка Лізон вже взяла ся була знов до своєї панчохи; її чоло було нахилене над роботою і її дрібні, худенькі пальці дріжали трошки, наче з сильної утоми.

Жанна наблизила ся: — Тітко ми тепер підемо спати.

Стара панна піднесла очі. Вони були червоні, наче вона плакала. Жак і його наречена не звернули на се зовсім уваги. Але молодий чоловік побачив, що на кінцях черевиків дівчини стояла вода. Він занепокоїв ся і запитав з чутєм:

— Не зимно тобі в ніжки?

І в сій хвилі така сильна дрож потрясла пальцями тітки, що робота з них випала: клубок з волічкою покотив ся далеко по паркеті; і ховаючи лице в долоні, стара панна сильно розплакалась, конвульсійно ридаючи.

Обоє діти припали до неї: Жанна на колінах рознявши рамена повтаряла зворушена:

— Що тобі, тітко Лізон! Що тобі тітко Лізон?...

І бідна старенька дрожачи, скорчена від жалю, голосом переповненим слезами, відповіла:

— Се... се... коли він тебе спитав: „Чи не зимно тобі... в ніжки?... До мене ніколи... ніколи... так не говорили, до мене!... ніколи... ніколи!“

II. Батько Мільон.

(Le père Milon).

Вже цілий місяць сонце кидає щедро огнистий жар на поля. Радісне жите розвинулось під сим горячом; земля зелена доки око засягне. Небо блакитне аж по краї горизонту. Норманські ферми розкидані на рівнині видають ся здалека у своїх огорожах з дрібної бучини малими лісками. А зблизька, вітворивши спорохнявілу бар'єру, думаєш, що се величезний сад, бо всі старі престарі яблуні, костисті як хлопці, в цвітї. Старі повикривлювані дерева засаджені до ряду на подвір'ю розпростирають над собою ясний склеп білий з рожевим. Їх делікатний запах мішаєть ся з тяжким сопухом, що виходить з повітворяних хлівів і з випарами гнилого гною, що обсіли кури.

Полудне. Вся родина обідає в тіни під грушею, що росте перед дверми: батько, мати, четверо дітей, дві служниці і трох наймитів. Не говорять нічого. Їдять юшку, потім відкривають полумисок бараболь з солониною. Від часу до часу служниця встає і йде до комори набрати збанок яблочнику.

Господар, сороклітний мужчина вдивляєть на винну лозу, що гола і покручена наче вуж веть ся коло дому по під віконницями вздовж цілої стіни.

Вкінці він каже: „Батьківська лоза зачала розвиватись в добру годину сього року. Може й зародить“.

Жінка оглядаєть ся також, не кажучи й слова.

Ся лоза засаджена як раз на тім місци, де батька застрілили.

Се було підчас війни 1870 року. Прусаки заняли цілий край. Генерал Федгерб з північною армією спинив їх.

Отже головний штаб пруський розкватував ся був в сій фермі. Старий селянин, що тут був господарем, батько Мільон, Пер на імя, приняв їх і розмістив як міг найліпше.

Вже місяць німецька передня сторожа була в селі. Французи стояли нерухомо на десять миль*) з відси, а тимчасом що ночі улани зникали.

Всі поодинокі флянкери, що їх висилано на об'їзд, отже сі, що їздили тільки по двох по трьох, не вертали ніколи.

Їх знаходили рано мертвих на дорозі в рові. Коні їх ваяли ся вздовж дороги порізані шаблею.

Сі убийства, видно, довершували одні й ті самі люде, яких ніяк не можна було вислідити.

Край був стероризований. Розстрілювано селян тільки на підставі простої денунціяції, увязнювано жінок, для постраху хотіли також добувати зізнання від дітей. Не відкрили нічого.

Але одного рана побачили батька Мільона, протягнутого у своїй стайні з розрубаним лицем.

Двох уланів з порозпорюваними животами знайшли 3 кілометри від ферми. Один з них тримав ще в руці закрівавлене оружє. Він видно бив ся, боронив ся.

Зараз зібрано воєнну нараду під голим небом, перед фермою. Старого привели.

Йому було шістьдесят вісім літ. Він був малий, худий, трохи кривий, з великими руками, подібними до кліщів рака. Крізь його рідке, безбарвне волосє, легке наче пух молодой качки, видно було всюди шкіру на черепі. Під темною, поморщеною шкірою на шиї видно було грубі жили, що зникали у ямках то знов показували ся. В околиці він уходив за скупого і тяжкого на всяку ініціативу.

Його поставили поміж чотирма жовнірами перед кухонним столом, що були витягнули на двір. Пять офіцерів і полковник сіли напротів него.

Полковник заговорив по французьки.

— Батьку Мільон, відколи ми тут, ми можемо вас тільки собі хвалити. Ви були для нас все услужні, а навіть незвичайно чємні. Але нині спадає на вас страшне обвиновачене і треба справу вияснити. Яким способом ви дістали сю рану на лиці?

*) Французька миля, lieu = близько 2 кілометри.

Селянин не відповів нічого.

Полковник заговорив знов: — Ваше мовчанє, батьку Мільон, обвинувачує вас. Але я хочу, аби ви мені відповіли, чуєте? Чи знаєте, хто забив тих двох уланів, що їх найшли нині рано коло Кальверу?

Старий сказав виразно і просто: се я.

Полковник зачудував ся і замовчав на секунду, дивлячись пильно на в'язня. Батько Мільон стояв рівнодушний з тупим виглядом селянина, дивлячись в землю, наче він говорив перед своїм парохом. Тільки одно зраджувало його внутрішній несупокій, се те, що він раз за разом ковтав слину з очевидним висилєнєм, наче його дусило в горлі. Родина сего добряги, син Жак, невістка і двоє малих дітей стояли зачудовані, заклопотані десять кроків по заду.

Полковник знов заговорив: Чи знаєте також, хто позабивав усіх тих флянкерів з нашої армії, яких вже від місяця знаходять що рана в поли?

Старий відповів з тою самою звірячою рівнодушно-стю: се я.

— Се ви позабивали їх всіх?

— Їх всіх, так, се я.

— Ви самі?

— Я сам.

— Скажіть мені, як ви брались до того?

Тим разом видно було, що чоловік зворушив ся; перспектива довгого говорєня очевидно була йому прикра. Він промуркотів: Чи я знаю? Я робив як прийшлось.

Полковник сказав: Я вас перестерігаю, що треба мені все сказати. Добре зробити, коли рішите ся зараз. Як ви зачинали?

Чоловік кинув неспокійний погляд на свою родину, що слухала стоючи з заду. Він замняв ся ще на хвилину, але потім зараз же рішив ся:

— Раз вечером вертав я, була може десята година, на другий день після того, як ви сюди прийшли. Ви і ваші жовніри забрали у мене більше як на шістьдесять талярів оброку, корову і два барани. Я сказав собі: Кождий раз, коли вони у мене возьмуть на двацять талярів, я їм за

се відплачу. Крім того, я мав ще щось иньше на серцю, що я вам зараз розкажу. Раз я побачив одного вашого вояка, як він курив люльку під моїм окопом за стодолюю. Я здіймив з кілка косу, підійшов з заду тихенько, так що він нічого не чув і відтяв голову за одним замахом, за одним однісіньким, наче стебло, що він навіть не міг крикнути „ох“. Пошукайте тільки на дні калюжи: знайдете його в мішку від вугля, з камінем з огорожі.

„Я мав свою гадку. Я забрав всі його річи від чобіт до шапки і сховав те все у вапнярці в Мартиновім ліску за обістем“.

Старий замовчав. Зачудовані офіцери поглядали по собі. Допит зачав ся знов, і ось що вони довідались:

Сповнивши раз убійство, сей чоловік жив гадкою: „убивати Прусаків!“ Він їх ненавидів скритою і завзятою ненавистею жадного селянина, а при тім патріота. Він мав як сам сказав був, свою гадку. Він ждав ще кілька днів.

Його пускали свобідно всюди, він міг сам всюди входити, бо показав був себе супроти своїх побідників покірним, улеглим і чемним. Тож він що вечера видів, як виїздили улани на об'їзд; одної ночі, почувши назву села, куди вони мали їхати і знаючи кілька німецьких слів, що навчив ся був, жиючи з жовнірами, і що йому тепер придали ся, пішов слідом за вояками. Вийшовши з подвіря він дійшов тихцем до ліса, знайшов вапнярку, вліз в отвір і знайшовши одіжу убитого, убрав ся в неї. Потім зачав ходити по полях, перекрадаючись поза узгір'ями, аби можна було сховатись, надслухуючи найменчий шелест, неспокійний як невправний стрілець. Коли йому здавало ся, що вже час, він зблизив ся до дороги і сховав ся в корчах. І чекав ще. Нарешті коло півночі задудніла суха земля під кінським гальопом. Наш чоловік приложив ухо до землі, щоб пересвідчити ся, чи тільки один улан над'їздив, а потім приготував ся.

Улан їхав скорим трапом везучи депеші. Він їхав пильно надслухуючи. Коли вже було не більше як десять кроків, батько Мільон кинув ся був на землю на попереk дороги стогнаючи: „Hilfe! Hilfe! Ратунку, ратунку!“

Улан затримав ся, думаючи, що се Німець, збитий з коня і певно ранений, зліз, підійшов, нічого не підозрюючи, і коли нахилив ся над незнайомим, дістав удар довгою кривою шаблею в живіт. Він повалив ся відразу і тільки останні дрощі потрясли ним трохи.

І сяючи німою радостею старого селянина, Нормандець встав і для приємности перерівав трупови горло. Потім затагнув його до рову і тут кинув.

Кінь чекав спокійно свого їздця. Батько Мільон скочив на сідло і полетів гальопом через рівнину.

Годину пізнійше він побачив ще двох уланів, побіч себе, що вертали на квартиру. Він пішов просто на них кричучи ще: „Hilfe! Hilfe!“. Прусакі дали йому наблизитись, пізнавши мундур, без усяких підозрінь. І він, старий, передетів поміж них як куля поваливши обох своєю шаблею і револьвером.

Потім він порівав коні, німецькі коні! Опісля він вернув потихеньку до вапнярки і сховав одного коня в глупині темного проходу. Він лишив тут свій мундур, надів свою бідну одежину, і вернувши на свою постіль спав до рана.

Чотири дні він не виходив зовсім, чекаючи явного слідства; але на пятий день він вийшов знов і убив ще двох жовнірів тим самим підступом. Від тепер він не здержував ся. Що ночі він блукав, ходив убиваючи Прусаків то тут то там і при сьвітлі місяця сей страшний улан, ловець людей, уганяв по пустих полях. Нарешті його пайка кінчила ся і старий їздець, лишаючи за собою трупи вздовж дороги, вертав до вапнярки, аби там сховати свого коня і мундур.

Коло полудня він все ходив із спокійним лицем і ніс овес і воду свому коневі, що лишав ся глибоко в ямі; він годував його щедро, бо-ж і вимагав від него великої роботи.

Але раз вартовий, один з тих, на яких він нападав, тримав ся пильно на сторожі і одним замахом шаблі розтяв лице старому селянинові.

Він убив їх однак обох! Він ще зміг піти сховати коня і перебрати ся у свою просту одежу; але вертаючи

сильно ослаб, і затагнув ся до стайні, не маючи вже сили дійти до хати.

Його найшли тут цілого в крові, на соломі.

Скінчивши своє оповіданє він підніс раптом голову і поглянув гордо на пруських офіцерів.

Полковник підкручуючи вуси спитав його :

— Чи не маєте більше нічого сказати?

— Ні, нічо ; рахунок вірний: я убив їх шіснайцять, ні одного більше ані менче.

— Чи знаєте, що ви мусите умерти ?

— Я-ж не просив у вас помилуваня.

— Ви були жовніром?

— Так. Я був колись у битві. А в кінци, ви убили мого батька, що був жовніром за першого імператора. Не рахувати вже того, що ви убили мого молодшого сина, Франца, остатнього місяця коло Евре. Я вам був винен, тож і заплатив. Рахунок вирівнаний.

Офіцери поглянули по собі.

Старий заговорив знов: Вісім за мого батька, вісім за сина, рахунок вирівнаний. Я з вами зачіпки не шукав! Я вас не знаю! Я навіть не знаю, звідки ви. А от ви так розпоряджаєтесь у мене, як би у себе дома. Я пімстив ся за других. І не каю ся того.

І випростовуючи своє неповоротне туловище, старий зложив руки на грудях в позі скромного героя.

Прусаци говорили з собою довго. Один капітан, що також стратив сина остатнього місяця, боронив сього великодушного бідака.

Нарешті полковник встав і приступаючи до батька Мільона, сказав понизивши голос :

— Слухайте, старий, може найдеть ся спосіб, аби вам уратувати житє, се...

Але селянин не слухав нічого, вліпивши очи просто в офіцера побідника, тимчасом як вітер розвівав пуховисте волосє на його черепі; він скривив ся страшно, так що його лице розтяте раною зовсім скорчилось, і напруживши груди плюнув з цілої сили в лице Прусакови.

Полковник, остовпівши, підніс руку, а старий плюнув йому в лице другий раз.

Всі офіцери скочили і разом викрикнули прикази.

Менче ніж мінуту після того селянина, все ще рівнодушного, приперли до стіни і розстріляли, тоді коли він усміхався до свого старшого сина Жана, до невістки і двоїх дітей, що дивились приголомшені.

III. Коло помершої.

(La veillée)

Вона вмерла без агонії, спокійно, як жінка, котрої жите було бездоганне; тепер вона дежала на своїм ліжку на ознак з замкненими очима, з лицем спокійним, а довге біле волосє старанно уложене, наче ще десять мінут перед смертею вона прибиралась; ціле її бліде обличє усопшої таке скуплене в собі, таке спокійне, таке покірне, що кожний відчував, яка то лагідна душа жила в тім тілі, яке спокійне жите веда та старенька, яку кончину без боротьби, і без грижі мала тота праведниця. Коло ліжка клячить її син, урядник з непохитними принципами, і донька Марґарита, по монастирськи сестра Евлялія, і гірко плачуть. Вона узброїла їх від дитиньства безоглядною моралю, вичивши релігії без уступок і обовязків без компромісів. Він, мужчина, став урядником і воюючи законом побивав ним без милосердя слабих і немічних; вона, дівчина, зовсім пересякла чеснотою, що окружала її в тій суворій родині, взяла шлюб з Богом, через знеохоченє до людей.

Вони зовсім не знали свого батька: знали тільки, що він зробив їх матір нещасливою, не довідавшись ніяких подробиць.

Монахиня пристрасно цілувала у помершої руку, що звисала, руку наче зі слоневої кости, подібну до руки великої статуї Христа, положеної на ліжку. З другої сторони простертого тіла, друга рука ще наче тримала пімняте покривало тим непевним рухом, що називають рухом агонії, а на білю лишилися малі заломы, наче спогад сих останніх порушень, що попереджають вічну нерухомість.

Легке стукане в двері змусило підвестись обі заплакані голови, і сьвященик, що вертав з обіду, увійшов. Він був червоний, задиханий, через травлене, що вже почалось; він мішав сильно свою каву з коньяком, щоби побороти тим змучене останніх ночей і цілонічне сиджене, що його ще чекало.

Він виглядав сумний тим конвенціональним смутком духовним, для котрих смерть служить заробком. Він зробив знак хреста і наближаючись з тим професіональним знаком сказав: „Отже, мої бідні діти, я прийшов допомогти вам перебути сі сумні години“. Але сестра Евлялія зараз встала з словами: „Дякую, мій отче, ми бажаєм, я і мій брат остатись самі з нею. Се наші останні хвилі, коли можемо її видіти, ми хочемо бути знов в трійку, як колись, коли ще... коли... коли ми були малі, і коли наша бі... бідна мати...“ Вона не могла скінчити, так її слези заливали, так дусив її біль.

У сьвященика лице прояснилось від згадки про своє ліжко; він поклонився і сказав: „Як хочете мої діти“. Він укланув, перехрестився, помолився, встав і вийшов тихоньки шепчучи: „Се була сьвята“.

Вони зістались самі, померша і її діти. Від укритого годинника розходився в тіни його правильний стук, а через відчинене вікно входив до хати м'який запах сїна і дерев разом зі слабим сьвітлом місяця. В селі ані звука, тільки рахкане жаб, а часом загуде яка нічна комаха, що влітає наче пилка і стукає собою до стїни. Безконечний спокій, божеска мелянхолія, поважне мовчане оточують сю помершу, наче виходять з неї самої на верх, заспокоюють саму природу.

Урядник все ще на колїнах, з головою внуренною в постіль, голосом приглушеним, що перебився через простирала і покривала закликав: „Мамо, мамо, мамо!“ А сестра припадаючи до землі і як фанатичка бючи своїм чолом до підлоги, корчачись, трясучись наче в пароксизмі епілепсії стогнала: „Ісусе, Ісусе, мамо, Ісусе!“

І обоє, пірвані гураганом болю, задихувались, хрипіли. Поводи пароксизм заспокоював ся і вони стали плакати трохи слабше, так як спокійний дощ наступає після сильного вихру на збуренім морю.

Пізнійше після того вони піднеслись і стали споглядати на дорогого трупа. І спогади, сї повільні спогади,

такі ще солодкі вчора, нині такі жорстокі виступали в їх гадках зі всіма забутими подробицями інтимними і фамілярними, які відтворюють істоту, що вже зникла. Вони нагадували собі обставини, слова, усьмішки, звук голосу тої, що вже до них не промовить. Вони наче бачили її щасливу і спокійну, відшукували в пам'яті речення, що вона до них говорила, і дрібні рухи руки, наче для того щоб вибивати такт, які вона часом мала, коли виголошувала щось важне.

І вони любили її так, як перед тим ніколи. І вони спостерегли тепер, мірячи свою роспуку, яка вона була їм дорога, які вони остануться тепер одинокі.

Се була їх підпора, їх провідник, їх ціла молодість, ціла радість їх життя, що зникла тепер, се була їх зв'язь з життям, мати, манна, дорога істота, лучність з предками, яких вони вже не будуть мати. Вони ставали тепер одинокі, самотні, вони не могли вже споглядати по за себе.

Монахиня сказала до брата: „Пригадуєш, як мама читали все сі старі листи; вони всі там, в її шуфляді. Може-б і ми з черги тепер їх поперечитували і пережили-б ціле її жите сеї ночі коло неї? Се буде наче хрестна дорога, наче знайомість, яку ми зробимо зі своєю матерю, з нашими незнамомими дідами, яких листи там є, і про яких вона так часто нам говорила, чи пригадуєш собі?“

І вони виняли з шуфляди цілий тузін малих пакети-ків з пожовклих паперів, пов'язаних старанно і покладаних одні на других. Кинули на ліжко сі сьвятощі і вибравши одну з них, де було написано слово „Батько“ вітворили і стали читати.

Се були ті старі письма, які знаходять ся в старих родинних бюрках, сі листи, від яких пахне тамтим столітєм. На першім стояло: „Моя дороженька“, на другім: „Моя мила донечко“, на иньшій знов: „Моя дорога дитино“, дальше ще: „Моя дорога доню“. І тимчасом монахиня зачала читати голосно, перечитувати помершій її історію, всі її сердечні спогади. А урядник, спертій на ліжку слухав, вдивившись в маму. І нерухомий труп виглядав щасливим.

Сестра Евлялія перервала нагло і сказала: „Треба їх вложити їй до гробу, зробити їй з того всего покривало, поховати з нею разом“. І вона взяла другий пакет, де не було написано ніякого слова пояснення. І вона почала піднесеним голосом: „Моя найдорожша, я люблю тебе так, що трачу голову. Від вчора я страждаю, наче окаяний, палений згадкою про тебе. Я чую ще твої губи на моїх, твої очі на моїх очах, твоє тіло поруч зі мною. Я люблю тебе, люблю! Я дурію через тебе. Мої обійми вітворюють ся і я рвусь до тебе палений незмірним бажанєм пригорнути тебе знов. Ціле моє єство тебе кличе, тебе бажає. На моїх губах лишив са ще смак твоїх поцілунків...“

Урядник підніс ся; монахиня перервала; він вирвав їй з рук лист, шукав підпису. Не було ніякого, тільки під словами: „Той що тебе убожає“ імя: „Ганрі“. Їх батько називав ся Рене. Отже, се не був він. Раптовним рухом син перебурих пакет з листами, взяв иньший і прочитав; „Я не можу вже обійтись без твоїх ласк...“ І стоячи, грізний, як у своїм трибуналі, він дививсь на помершу зимним поглядом. Монашка, випростована, наче статуя, з останками сліз в кутах очей дивилась уважно на брата і ждала.

Він перейшов ся по хаті повільним кроком, станув коло вікна і вдивляючись непевним оком в ніч, думав.

Коли обернув ся, сестра Евлялія вже тепер з сухими очима все ще стояла коло ліжка з опущеною головою.

Він зблизив ся, зібрав скоро листи і кинув їх гуртом в шуфляду; опісля засунув заслону над ліжком.

І коли зачало дніти і воскові сьвічки на столі поблідли, син повільно встав зі свого фотеля, і не поглянувши ні разу на матір, котру від себе відлучив, осудив, — сказав повільно: „Тепер віддалім ся, сестро“.

З французького переклала

Марія Брушевська

АТТА ТРОЛЬ.

Сон літньої ночі.

Поєма Генріха Байне.

XI.*)

Наче сонні баядери
Гори дивлять ся холодні
В сорочках з туману білих,
Що колише ранній вітер

Але хутко їх розбудить
Сонця бог, промінням скине
Покриття із них остатне
І нагү красу осяє.

Раннім ранком ми з Лякаро
Подались на полювання
На медведя. У полудні
Ми до Pont d' Espagne дійшли.

Так місток звуть, що провадить
Від Французів до Іспанців;
Тії варвари західні
Літ на тисячу одстали,

Літ на тисячу одстали
Від нових звичаїв світа;
Наші варвари на сході —
Ті одстали лиш на сто літ.

Тихо й сумно покидав я
Землю славною французьку,
Рідний край сьвятої волі
І жінок, мені коханих.

Серед Pont 'd Espagne убогий
Там сидів Іспанець, — злидні
Крізь дірки плаща сьвітились
І в очах сьвітились злидні.

Він старую мандоліну
Сіпав пальцями худими;
Прикрій дренькіт відбивали
Кручі — наче насміхались.

Він раз-по-раз нахилив ся
Над безоднею й сьміяв ся,
Грав де далі все безладніш
І співав слова такіі:

„Маю я в моєму серці
Золотий маленький столик,
Там при столику маленькім
Золотих стільців чотири.

*) Гл. кн. I. стор. 102 — 112.

„На стільцях маленькі дами,
Золоті стрілки в косах,
Всі сидять і грають в карти,
Тільки Кляра виграє.

„Виграє й сьмієть ся хитро.
Ох, в мозму серці, Кляро,
Будеш завжді вигравати,
Бо всі козирі ти маєш“.

Далі йдучи, сам до себе
Говорив я: „Божевілля
Там співа на тому мості,
Що в Іспанію провадить.

„Чи то хлопець той єсть образ
Думок двох країн сусідніх,
Чи він може свого люду
Неподобний заголовок?“

Перед вечером дійшли ми
До нещасної Посади,
Там же ollea-potrída
Парувала в брудній мисі.

Там же ів я і garbanzos
Тверді й тяжкі наче кулі,
Що й для Німця вже нестравні,
Хоч і зріс він на галушках.

Ліжко теж було до пари
Кухні тій. Блощиць в ній сила,
Мов наперчено. — Блощиця
Найлютійший ворог людський!

Гірш ніж сильний натиск гніву
Тисячі слонів сердитих
Злість єдиної блощиці,
Що по ваших ліжку лізе.

Дать себе кусати тихо —
Се погано, — тільки-ж гірше
Роздушить її, тоді вже
Не заснете цілу ніч.

Найстрашніша річ на сьвітї
Бійка з поганю тією,
Із блощицями змагання,
Що за зброю мають сморід!

XII.

Що вигадують поети
Навіть тихі! деж, — говорять
І співають, що натура
Се велика церква Божа;

І краса тієї церкви
Славу Господа ясує;
Місяць, сонце й зорі висять
Під склепінням наче лампи.

Хай так буде, добрі люде!
Та признайте ся — в тій церкві
Сходи дуже невігідні,
Препогані, підлі сходи!

Те влізання та злізання,
Те стрибання й дряпанна
По камінях, се мені
Томить душу, томить ноги.

Поруч мене йшов Ляско,ро,
Довгий та блідий, мов сьвічка!
Не говорить, не сьмієть ся —
Той умерлий син відьомський.

Так, бо кажуть, що він мертвий,
Вмер давно, а тільки мати,
Та Урака, — чарівництвом
Ще держить його на сьвітї...

Ой, ті проклятії сходи!
Як в безодню не злетів я,
Як zostались в'язи цілі
Того й досі не збагну я.

А джерела гомонїли!
Вітер так ялини шарпав,
Аж гули! Зненацька збіглись
Темні хмари... от негода!

У хатиночці рибальській
Близько Lac de Gobe знайшли ми
Врешті захист і петруги;
Лепська риба ті петруги!

Там сидів на мягкім кріслі
Сивий дід, старий рибалка,
Дві хороші сестрениці
Мов ті анголи при ньому.

Янголи гладкі, флямандські,
Наче вискочили з рамок
Рубенсових: злотокоші,
Ясноокі, заживненські.

На червоних щічках ямки,
Хитрощі на них сьміють ся,
Тіло міцне та розкішне,
Так що й страх бере і втіха.

Гожі, милії створіння!
Так вони змагались любо:
Що дати пити слабому дядьку,
Що йому більш до сподоби?

Ось одна приносить склянку
З цвiтом липовим вареним,
Друга конче напосілась
Напоїти бузиною.

„Та не хочу я нічого!“
Дід покликнув нетерпляче:
„Дайте лиш вина, то краще
Я гостей ним почастую!“

Чи було вино то справді,
Що я пив при Lac de Gobe,
Я не знаю. В Брауншвайгу
Я-б гадав — погане пиво.

Чорний був той міх козиний,
І смердів він надзвичайно,
Дід же пив вино так втішно,
Звеселив ся й поздоровшав.

Росказав нам про події
Перемитників, бандитів,
Що по волі проживають
У дібровах пірнейських.

Ще і давніх розповідків
Знав багато дід, між иньшим
Росказав, як в давні часи
Бились велити й ведмеді.

Так, то велити й ведмеді
Там змагали ся за владу,
За долини та за гори,
Поки люде не настали.

Люд прийшов і повтікали
Велити всі геть з країни,
Збиті з толку; мало мізку
В головах таких великих.

Ще-ж говорять: тії дурнії
Як допхали ся до моря
І побачили, що небо
В хвилях синіх одбивалось,

То й подумали про море,
Що то небо — і сунули
Хутко, мавши віру в Бога;
Там усі і потопились.

А ведмедів, що zostались,
Чоловік тепера нищить
І що року менше й менше
Зостаєть ся їх по горах.

„Так одні“ — старий промовив —
„Другим місце відступають,
А як наші люде згинуть, —
Паньство карликів настане,

Тих людців лукавих, мудрих,
Що тепер живуть у горах,
Золоті багаті руди
Все копають та збирають;

„Як вони з гір виставляють
Хитрі голови маленькі, —
Сам при місяці я бачив, —
Жах мене брав за прийдешність!“

„Влада грошей і дрібноти!
Ох, боюсь, що наші внуки,
Мов ті велити дурнії,
В небо-море повтікають!“

XIII.

Між горами в чорній балці
Озерце, вода глибока.
З неба смутно поглядають
Бліді зорі. Ніч і тиша.

Ніч і тиша. Плескіт весел.
З тихим плеском, таємничо
Плине човник. Замість діда
Перевозять нас дівчата.

Зручно правлять. У темноті
Часом блискають при зорях
Їхні дужі, голі руки
І великі, сині очі.

Край мене сидить Ляско,ро,
Як і перш, блідий, мовчазний.
Жах пройняв мене, — я здумав:
Чи один він тільки мертвий?

Може я і сам вже мертвий,
І пливу тепер під землю
З марищами поруч себе
У холодне царство смерті?

Може озеро — то темні
Хвилі Стиксу? Прозерпіна
По мені замість Харона
Може сих служниць послала?

Ні, я знаю, ще не вмер я,
Ще не згас — в душі у мене
Ще горить, палає, грає
Полум'я життя живеє.

Сі дівчата, що веслюють
І зручненько правлять, часом
Бризкають водою в мене,
І сьміють ся, і пустують —

Сі дівки здорові, сьвіжі,
Се не марища напевні,
Не кошачі душі з пекла,
Не служниці Прозерпіни!

Щоб допевнити ся добре,
Що вони не з того сьвіта,
Що я сам живу і чую,
Я себе запевнив ділом,

Притулив уста хутенько
До тих ямочок на щоках
І я зважив зараз в думці:
Як цілую, то живу!

А на березі іще раз
Цілував дівчаток любих;
Бо вони за переправу
Тільки сю приймали плату.

XIV.

В сьйві-золоті сьміють ся
Фіялковіі узгіря,
А на пригорі сільце
Мов гніздечко чепурнеє.

Видряпавсь туди я — бачу,
Що старі всі полетіли,
А зосталась дома тільки
Молодь, що літять не вміє.

*) Пацюк — миш, щур.

Гарні хлопчики й дівчатка,
Всі закутані в червоні
Й білі хусточки вовняні,
Всі вони в весілля гралисьь.

Я граня не перебив їм,
Бачив, як той закоханець,
Князь-пацюк *) став на коліна
Перед кицькою-княжною.

Бідний князь! До шлюбу стане
З кралею. Мурчить суворо,
Укусила, потім ззіла;
Миш сконала, гра пропала.

Цілий день слив'є пробув я
З дітьми, з ними розмовляв я
Дуже щиро Знать хотіли
Діти, хто я й чим займаюсь?

„Друзі, — мовив я, — німецька
Та земля, де я вродив ся;
Там багато є ведмедів,
Отже я собі мисливець.

„Облупив я не одного
З тих ведмедів, так за тее-ж
Шарпали таки не мало
І мене ведмежі кіхті.

„Ті невиливані дурні,
Що я з ними битись мусів
В себе в милім ріднім краю,
Хутко вже мені обридли.

„І сюди помандрував я
Звіра кращого шукати;
Хочу спробувати сили
На великім Атта Троллі.

„Отакий сперечник славний
Варт мене. Ох, в ріднім краю
Часом я з такими бив ся,
Що й за перемогу сором!...“

Як прощавсь я, танцювали
Всі малі навколо мене
І співали в тому крузі:
„Girofflino, girofflette!“

І хизуючись до мене
Уклонила наймолодша
Двічі, тричі, штири рази
І тоненько заспівала:

„Короля коли зустріну,
Я йому вклоню ся двічі,
Як зустріну королеву,
То вклоню ся їй аж тричі.

„Як же шлях мені заступить
Чорт з рогами, то вклоню ся
Двічі, тричі, штири рази...
Girofflino, girofflette!“

„Girofflino, girofflette!“
Залунав гурток, химерно
Вирував навколо мене
Іх танок, бреніли співи.

Як зійшов я у долину,
Здалека лунало мило,
Мов пташине щебетання:
„Girofflino, girofflette!“

XV.

Величезні кручі, скелі,
Скрізь потріскані, побиті,
Дивлять ся, немов потвори
З давніх давен скамянілі.

Дивно! сиві хмари вють ся
Понад ними, наче тіні,
Мов бліді наслідуювання
Тих фігур камінних диких.

Здалека потік лютує,
Вітер виє між горами!
Гучний гомін, невмолимий
І фатальний, наче роспач.

Скрізь непевна самотина!
Чорна галич посідала
На кривих старих ялиах,
Важко бє слабкими крильми.

Поруч мене йде Ляско.ро.
Мовчазний, блідий; тай сам я
Був неначе божевілья
Рядом з смертею лихою.

Бридка, дика то містина,
Певне проклята! Здасть ся,
Кров я бачу на корінні
Там під деревом струхлілим.

У тії стоїть хатина,
Вросла в землю, соромлива,
Наче в боязким благанням
Дивить ся убога стріха.

Люде, що у тій хатині,
То Каготи, то зостанки
Племени, що у темноті
Доживає вік злиденно.

В серці Басків ще і досі
Не зникає обридливість
До Каготів. Темний спадок
Давніх темних часів віри.

У Банерському соборі
Є маленька фіртка в ґратах;
Паламар казав, — ті двері
Зроблені задля Каготів.

Бо вони колись не сьміли
Входить в иньші двері в церкву,
А скрадались потихеньку
В божий дім на бічні двері.

Там на низькому ослоні
Одсторонь Кагот молив ся,
Мов заражений, окроме,
Одрізнувшись від громади.

Та сьвічки церковні ясно
Й весело тоді горіли,
Сьвітло тее розганяло
Марища віків середніх.

На дворі зоставсь Ляско.ро,
Я-ж зайшов у низьку хату
До Кагота. І подав я
Руку братови, як друг.

Я поцілував дитину,
Що до грудий його жінки
Причепившись, жадно ссала,
Павуком слабим здавалась.

XVI.

Глянути на те верхівля
Здалека, — воно сияє
Наче в злоті, в кармазині,
Гордо в соняшнім промінні.

Але зблизька геть зникає
Та краса, — так і при иньших
Всіх земних дивах буває —
Дурять нас ефекти сьвітла.

Зблизька злото й кармазини —
Ах! то тільки марний сніг!
Марний сніг, — журливо, тихо
Нудить ся він в самотині.

Ставши там в горі, почув я,
Як рипів той сніг нещасний
І байдужим, зимним вітрам
Скаржив ся на білі злидні.

Він зітхав: „Ох, як тут довго
Лізе час у сій пустині!
Сї години безконечні!
Кожна з них замерзла вічність.

„Ох, я бідний сніг! Як би-ж то
Міг я геть з сього верхівля
На долину тую впасти,
На долину вкриту квітом!

Я-б розлив ся там потоком,
Дівчина з села найкраща
З усміхом собі вмивала-б
Личко хвилею моєю.

„Так! і може-б я поплинув
Аж у море, там я став би
Перлюю, тоді я міг би
Буť оздобою в короні!“

Я почув ту річ і мовив:
„Любий снігу, я не знаю,
Чи тебе спітка в долині
Отака величя доля.“

„Заспокій ся! Мало хто в нас
Перлюю стає, — скоріше
Міг би ти в калюжу впасти
Тай зробити ся болотом“.

Поки я такі речі
Промовляв до того снігу,
Стрелив хтось, і з високости
Впав до долу темний шуляк.

То був жарт мого Ляско,ро,
Жарт мисливський. Вид в Ляско,ро
Був поважний, нерухолий.
Тільки йшов димок з рушниці.

Мовчки вирвав він перо
Птахови в хвоста, й за шапку
Гостроверху застромивши,
Далі він собі подав ся.

Дуже прикрий був то вигляд,
Коли тїнь з пером на шапці
По снігу нагірнім білим
Довга й чорна посувалась.

XVII.

Є долина, мов приулок,
Звуть її „дорога духів“;
Стрімкі бескиди зняли ся
В гору по обидва боки.

Там на кручі найстрашнійшій
Високо стоїть на чатах
Хатка, де живе Урака;
Я пішов туди з Ляско,ром.

З матірю держав він раду
Таємничую, на мигах,
Як би того Атта Тролля
Приманити і забити.

Слід його ми добре знали.
Не втече від нас тепера.
Вже тобі тепер не жити
На сїм сьвіті, Атта Троллю!

Чи стара ота Урака
Справді відьма знаменита,
Як то люде піренейські
Поговорюють про неї,

Не берусь я того зважить.
Знаю тільки, що подоба
То непевна. І непевний
Погляд тих очей червоних.

Злий, проникливий той погляд.
Кажуть люде, що як глянє
На корову, — в туж хвилину
Молоко в корови згине.

Запевняють, що їй треба
Лиш погладити рукою,
Щоб свиня пропала сита,
Або навіть від здоровий.

За такі її злочинства
Люде часто позивали
До судді, але суддя той
Був новітний вольтерянець.

Сьвітським був він чоловіком,
Легкий мислями, без віри,
Одвертав скептично скарги,
Навіть часом насміхав ся.

Працю теж Урака має
Чесную, про людське око :
Продає гірськеє зілля,
Та набитих клоччям птахів.

Тож була тих натуралій
Повна хата. Страх як пахло
Блекотою, бузиною,
Рівним зіллям та корінням.

Шуляків там збір великий
Встановлено чудово,
Все з розпущеними крильми.
З величезними дзьобами.

Чи то пахощі від зілля
В голову мені вступили ?
Тільки моторошно стало,
Як побачив я тих птахів.

Може то закляті люде,
Може їх лихії чари
Обернули в сих набитих
Нещасливих мертвих птахів.

Дивлять ся так нерухомо
Жалібно та ветерпляче,
І, здасть ся, часом скося
Погляд кидають на відьму.

Місяць був як раз у повні
В ту непевну ніч на Йвана.
Як мисливська дика згряя
По дорозі духів гналась.

Стоячи в гнізді відьомським,
Я з вікна міг дуже добре
Бачить поїзд тих привидів,
Як летів він по долині.

Вибрав я хороше місце,
До-схочу міг надивитись
На непевную забаву
Виходців із того світа.

Та вона, ота Урака,
Біля комника присіла
В купі з сином, і з Ляскарюм,
Топлять оливо, лють кулі.

Лють вони згубливі кулі,
Щоб забити Атта Тролля.
Як же прикро племінь блиска
На відьомському обличчі!

Шепче тонкими губами
Раз-у-раз, але без гуку, —
Певне то вона чарує,
Щоб вдали ся добрі кулі.

Усьміхаєть ся й киває
Часом синові. Ляскарю
Діло робить, все поважний
І мовчазний наче смерть.

І мені враз млосно й жаско
Стало в хаті, осьвіжитись
До вікна пішов я й глянув
На широкою долину.

Що я там в той час побачив —
А було то в час північний —
Роскажу про те по правді
І гарненько в дальших главах.

XVIII.

Ляск нагайок, свист, гукання!
Кінське ржання, брех собачий!
Сьміх і гук мисливських сурем!
Як то весело лунало!

Мов передне військо бігла
Дичина чудна юрбою,
Дикі вепрі та олені, —
Мчала в слід собача метка.

Там мисливі з різних сторін,
Тай зовсім із різних часів. —
При Німроді Асирійським
Був, наприклад, Карл Десятий.

Мчали всі на білих конях
 Наче буря. Поспішали
 Піші ловчії в хортами,
 Тут же в по́сьвітах джури.

Пізнавав я не одного
 В навісній тій зграї: лицар,
 Що в злотистій зброї сяяв,
 Не король же то був Артус?

Чиж не в Данії Ожйє
 Там у панцирі зеленім
 Зеленів так, що здавав ся
 Наче жаба весняна?

Там були й герої думки,
 Їх пізнав я там багато.
 Взнав я нашого Вольфганґа
 По блискучих ясених очах.

Бо, проклятий Генґстенберґом,
 Він не може спати в гробі,
 А з поганьською ордою
 Мов живий полює буйно.

Там по усьміху лагіднім
 Я пізнав теж і Віляма;
 І його теж пуритани
 Прокляли; тепер сей грішник

Мусить в дикій юрбі їздить
 На коневі вороному.
 Біля нього близько їхав
 На ослі хтось — Боже правий!

По набожній, вялій міні,
 По вічній шапчині білій,
 По трівозі духа взнав я
 Свого друга Франца Горна.

Ба, на славного Шекспіра
 Коментарії писав він, —
 Мусить їздить з ним по смерті
 В заметні у дикій зграї!

Мусить їздить Франц мій тихий!
 Він, що ледве сьмів ходити,
 Він, що тільки й оживляв ся
 У балацці та в молитві!

Що почнуть панни старії, —
 Він од них не мав спокою, —
 Скамяніють, як почують,
 Що вже Франц — мисливець дикий!

Коні в чвал пішли — і глянув
 З посьміхом Вілям величній,
 Як нещасний коментатор
 На ослі за ним трусив ся

Збитий, втомлений, чіплявсь він
 До сідла свого ослятка,
 Тай по смерті, як в житті,
 Вірно автора держав ся.

Вглядів я і дам чимало
 В навіснім гурті привидів,
 Більше все хороші Німфи,
 Молоді, стрункі та гарні.

Всі вони сиділи верхи,
 Всі мітольоґічно голі,
 Лиш волося кучеряве
 Золотим плащем їх крило.

Всі уквітчані вінками,
 Всі одкинулись зухвало,
 В гордовитих сьмілих позах,
 А в руках держали тірси.

Біля них я вглядів скілько
 Дам, убраних привоїто,
 Ті були у дамських сідлах,
 Соколів в руках тримали.

Мов пародия, за ними
 На худих, мізерних шкапах
 Їхав гурт комедиянтський
 Сьмішно вбраного жіноцтва.

Чарівні були обличчя,
 Тільки трошки безсоромні.
 Розмальовані безстыдно,
 Всі кричали мов скажені.

Як то весело лунало!
 Сьміх і гук мисливських сурем!
 Кіньське ржання, брех собачий!
 Ляск пагайок, свист, гукання!

XIX.

Мов прекраснеє трійзілля
Поміж поїздом ясніли
Три вродливиці — ніколи
Не забуду я їх любих!

Я пізнав одну з них легко :
Молодик над чолом мала,
Горда, мов камінна постать,
Та величняя богиня.

Підперезана високо,
Груди й бедра ледво вкриті,
Сьвітло місяця й походнів
Миготить на білім тілі.

Їй лице як мармор біле,
І холодне теж як мармор.
Страх бліді та нерухомі
Ті суворі праві риси.

Тільки там у чорних очах
Блискотів огонь пекельний,
І страшний і дивне любий,
Осліпляючий, жеручий.

Як змінила ся Дияна!
За її цноту і гордість
Актеон зробивсь оленем,
Здавсь собакам на поталу!

Тож покутувати мусить
У гаянтіім товаристві :
Наче прокляте привиддя,
У ночі літа в повітрі.

Пізно вже, та тим міцнійше
В ній жага заговорила,
І горить вона їй в очах
Наче той вогонь пекельний.

Жаль їй втраченого часу,
Як були коханці кращі, —
А тепер надолужати
Треба вартість хоть числом.

*) Greuze.

Поруч їхала вродлива,
Що не мала вже тих правих
Грецьких рисів, та була в ній
Кельтська жвависть і моторність.

То була Абунда Фея,
Я пізнав її од разу
По солодкій тій усмішці,
По дурнім та щирім сьміху!

Личко повне і румяне,
Мов малюнок майстра Греза *),
Ротик сьрдечком, одкритий,
І чудові білі зуби.

Вдягнена в блакїтну сукню,
Що по вітру хвилювала; —
Навіть у найкращих мріях
Я плечей таких не бачив.

Мало я з вікна не плигнув,
Щоб її поцілувати!
І було-б то дуже кепсько,
Бо скрутив би певно вязи.

Ох! вона-б лиш засьміялась,
Коли-б я в провалля кинувсь
І в крові упав до ніг їй...
Ох! я знаю сьміх той добре!...

Хто-ж та третя гарна жінка,
Що мені вразила серце?
Чи й вона була чортиця,
Як ті постаті обидві?

Чи то дьявол, чи то янгол,
Я не знаю. Бо з жінками
Не вгадаеш, де в них янгол
Одрізняєть ся від чорта.

Вид палкий і помариїлий,
А в очах південні чари,
Шати пишні та коштовні
Мов в казках Шегеразиди.

Устонька немов гранати,
Вигнутий лілейний носик,
А гнучка, струнка постать
Наче пальма та південна.

В неї кінь високий, білий,
Золоту його вузлечку
Скороходи Маври держать,
Що біжать біля княгині.

Справді то була княгиня,
Юдейська париця,
Ірода прекрасна жінка,
Що Хрестителя згубила.

То-ж вона за гріх кровавий
Проклята; нічним привиддям
До страшного суду мусить
Іздити у зграї дикій.

На руках вона тримає
В мисі голову Івана,
Раз-у-раз її цілує,
Так, цілує у нестями.

Бо вона любила Івана, —
Сього в біблії не має,
Та народній є переказ
Про кохання те криваве.

Зрозуміть інакше трудно
Дивну примху тої дами: --
Жінка зроду не скарає
Нелюба такою смертю.

Може гнівала ся трошки
На коханця, то й скарала;
Як побачила-ж потому
Любу голову на мисі,

Сонце сходить, киди стріли
Золоті в тумани білі,
Що мов ранені, червоні,
У блискучім сьйві гинуть.

Заридала і умерла
Від кохання й божевілья —
(Плеоназм! адже кохання
Все одно, що божевілья!)

І тепер у зграї дикій
Завжди возить за собою
Тую голову криваву, —
Та в жіночим пустуванням

Підкида її у гору
І сьмієть ся мов дитина,
Кине, потім знов уловить
Дуже зручно, наче пилку.

Як повз мене проїздила,
Глянула вона й кивнула
Так зальотно і жадобно,
Що мені завяло серце.

І хвилюючи в повітрі
Згряя тричі пролетіла,
Кожний раз мене витало
Те привиддя чарівне

І коли вже згряя зникла,
І замовк остатній гомін,
Все мені палило мовок
Теє любеє вітання.

Цілу ніч я потім кидавсь
Змучений, зовсім знебулий,
На соломі — бо перини
Не було в Ураки в хаті.

Все гадав я: що то значить
Те кивання таємниче?
На що глянула на мене
Любо так Іродіяда?

XX.

От настала перемога, —
День, неначе триумфатор,
Просіявши в повній славі,
Став на голову узгіря.

Голосна сім'я пташина
Заспівала в скритих гвіздах,
І здійняв ся дух від вілля,
Наче в пахоців концерт.

Вкупі з ранньою зорею
Ми з'явилися на долині,
І поки слідів ведмежих
Там розшукував Ляско,ро,

Я старав ся час зайняти
Думками, але в тих думок
Утомив ся щось я хутко,
Навіть трошки зажурив ся.

І в журби та втоми хутко
Я на мох м'який схилив ся
Там під ясенем високим,
Де текло мале джерело.

Дивним плескотом джерело
Дивно так зачарувало
Розум мій, що з нього зникли
Всі гадки та думки разом.

В дикій тузі я запрагнув
Смерти, сну, чи божевіля,
Чи тих постатей коханих,
Що я в зграї духів бачив.

Ох, ви любії привиддя!
Вас зоря прогнала рання.
Ви скажіть, куди ви скрились?
Де ви днюєте, скажіте!

Між руїнами старими
Там де небудь у Романі,
(Певне там) Діана скрилась
Від Христа денної влади.

Тільки в темряві півночі
Важить ся вона гуляти
І втішатись полюванням
В нехрещенім товаристві.

Тай Абунда красна фея,
Теж боїть ся назаарев,
Цілий день вона проводить
У затишнім Авалуні.

Острів той лежить далеко
В романтичнім тихім морі,
До його дістатись можна
На коні хиба крилатім.

Там нема причалу злидням,
Там не ходять пароходи
З тим нависним філїтерством,
Що табаку вічно смолить.

І туди не долітає
Дзвін глухий, нудний, безсилий,
Тее божкання сумнее,
Що таке противне феям.

Там у радощах безжурних,
В цвїті вічних молодощів
Прожива весела пані,
Яснокудрая Абунда.

З соняшників сад у неї,
Сьміючись вона там ходить,
А за нею в слід — веселий
Гурт заклятих налядинів.

Але-ж ти, Іродіядо,
Де ти? Ох, я знаю тее!
Мертва ти й лежиш в могилі
В місті Єрушолаїмі.

Цілий день сном мертвим, міцним
Спиш ти в гробі мармуровім!
І тебе в-опівніч будять
Ляск нагаїв, свист, гукання.

І летиш ти в дикій зграї
Край Абунди та Діяни,
У веселім товаристві,
Що хреста і мук не любить.

От чудове товариство!
Як би хтів я з ним по ночах
Полювати! поруч тебе
Все-б я був, Іродіядо!

Я тебе найбільш кохаю!
Більш над ту богиню грецьку,
Більш над ту північну фею
Я люблю тебе, жидівко!

Так, люблю тебе! те знати
По тремтінню мого серця.
Будь коханою моєю,
Ти, красо Іродіядо!

Будь коханою моєю!
Кинь ту голову дурную
Вкупі з мискою, та краще
Спробуй лїпшої потрави.

Лицар я як раз для тебе,
Мало то мене обходить,
Що ти мертва і проклята —
Я не вірю в забобони.

Як там ще з моїм спасенням
Дїло буде, та чи й сам я
До живих людей належу,
Я в тому зовсім непевний!

Лицарем твоїм я стану,
Cavalier-servente вірним,
Плащ носити-му і буду
Норови твої терпіти.

Буду їздити що ночі
Поруч тебе в дикій зграї,
Вкупі будем ми сьміятись
З божевільних слів моїх.

Бавити тебе я буду
У ночі. — А в день од разу
Зникне радість, я в сльовах
На твоїй могилі сяду.

Так, у день я буду плакати
На руїнах склепів царських,
Де коханої могила,
В місті Грушолаїмі.

Там старі Жиди запевне
Будуть думати, що я плачу
Над руїнами сьвятині
Міста Грушолаїма.

XXI.

Арґонавти без човна,
Що по горах пішки лавять,
І не руна золотого,
А з ведмедя шкури хочуть —

Ох! ми бідні сїромахи,
Ватажки новітніх часів,
Нї один поет клясичний
Співом славить нас не буде!

А про те і ми приймали
Тяжке лихо! щό за дощ
Нас напав на тїм верхівлі,
Де нї дерева, нї фіякра!

Мов би небо розірвалось,
Мов із цебра дощ полив ся!
Певне той Язон в Кольхїді
Так не промокав нї разу.

„Парасоля! я дарую
Королїв аж тридцять шість
За одного парасоля!“
Я кричав, а дощ нас тьожив.

Змучені на смерть, лихії,
Мокрі наче ті собаки,
Пізно ми в ночі вернулись
У високу хату вільми.

При яснім огні Урака
Там сидїла і чесала
Моуса грубого, гладкого.
Та вона його лишила

І дала обом нам раду.
Для менé послала ліжку,
Розвязала еспарділли,
Те узуття невігідне,

Помогла мені стягнути
Ще й одежу, що пристала
Вірно так до ніг і щільно,
Наче щира приязнь дурня.

„Шляфрок! тридцять шість царів
За сухий і теплий шляфрок!“
Я гукнув, — сорочка мокра
На мені аж парувала.

Я тремтів, зубами цокав,
Стоячи перед багаттям.
Заморочений огнем
Хутко впав я на солому.

Спать не міг. Очима блимав,
І дививсь на тую відьму,
Що сиділа при коминку
І роздягненого сина

До грудей тулила. Тут же
Товстий мопе на задніх лапах
Стоячи, тримав зручненько
У передніх лапах горщик.

Брала з горщика Урака
Жир червоний і мастила
Свому сину груди й ребра,
Терла шпарко, аж тремтіла.

Терла, мастячи, й співала
Стиха пісню колискову,
Тонко так; при тому дивно
У печі тріщав огонь.

Наче труп, сухий та жовтий,
Син лежав на лоні в неї;
Мертві, широко розкриті,
Тьмяні, смутні в нього очі.

Чи то справді він умерлий,
Тільки матері кохання
Та відьомські міцні чари
При житті його тримають?...

Дивний сон, мов у горячці!
Я безсилий, обважнілий,
Почуття-ж при тім дражненні
І не сплять і мучать жахом.

Як душив мене в тій хаті
Дух від зілля! Я все думав,
Голову сушив, де чув я
Пах такий? Даремне думав.

Як той вітру плач в камінні
Поривав мене! мов стогін
Грішних душ без покаяння —
По знаку мені той стогін.

Та найгірш мене дражили
Ті набиті клоччям птахи,
Що над ліжком на полиці
В головах в мене стояли.

Тихо, страшно ворушили
Крилами і нахилились
І дзьобами все кивали
Наче довгими носами.

Ах! де я носи такіі
Бачив? В Гамбурзі, здається,
Чи на вулицях франкфуртських?
Спобгад прикро-невиразний!

Врешті я зовсім знеміг ся
І тоді замість безсонних
Мрій непевних обгорнув
Сон мене міцний, здоровий.

І мені приснилось, наче
З хати раптом стала заля,
В ній високі колонни
Та блискучі жірандолі.

Невидимі музики
Грали там з „Robert le Diable“.
Соромні танки черничі,
Сам один я похожав там.

Аж зненацька розчинились
Двері широко, й вступили
Урочистою ходою
Надзвичайно дівні гості.

Все ведмеді та привиддя!
Всяк ведмідь, на задніх лапах
Виступаючи, провадив
Марище в смертельній шаті.

Отакі цікаві пари
 Стали вальця витинати
 Скрізь по залі. Вид цікавий!
 Страх і сьміх було дивитись!

Бо ведмеді нерухмані
 Аж потіли, щоб поспіти
 Так, як ті привиддя білі,
 Що кружляли прудко й легко.

Без спочивку метушились
 Тії зввірі бідолашні,
 А сопли, аж заглушали
 Баса грубого в оркестрі.

Часом штовхали ся пари,
 І тоді ведмідь привидлю
 Неуважному давав
 Копняка ногою в спину.

В заметні бувало часом,
 Що ведмідь зривав намітку
 З голови своєї пари;
 Раптом череп одкривав ся.

Коли се втяли дрібнійше
 Гучні сурми та цимбали,
 Загриміли бубни дужче,
 Почала ся гальонада.

Та мені се не доснилось, —
 Бо якийсь ведмідь незграба
 Наступив мені на ногу,
 Тут я скрикнув і прокинувся.

XXII.

Феб у сонцевім візочку,
 Поганяв огнистих коней,
 І як раз до половини
 Свій небесний шлях проїхав, —

Я-ж лежав у сні і мріяв
 Про ведмедів та привиддя,
 Що сплітали ся химерно
 В неподобні арабески.

У полудні я прокинувся
 І побачив, що я сам.
 Господиня і Ляскаро
 Рано вибрались на влови.

У хатині заставав ся
 Тільки мопс. Перед багаттям
 Він стояв над казаном
 І тримав у лапах ложку.

Знати, вивчений був добре
 Не давать збігати юшці,
 А мішать її хутенько
 І чистенько шумувати.

Чи й мене зачарували?
 Чи мені горячка й досі
 Палить мозок? Власним вухам
 Я не вірю, — мопс говорить.

Так, говорить, ще так мило
 Закида по швабськи; стиха,
 Мов затоплений у думках
 Та у мріях, промовля він:

„Ох, поет я бідний швабський!
 На чужині мушу з туги
 Пропадать заклятим мопсом,
 Над відьомським казаном.

„Ох, яке гидке злочинство
 Тії чари! як трагічно
 Доля склалась: людське серце
 Я ношу в собачій шкурі!

„Ох, коли-б же був я дома,
 Там Карл Майер, там і любі,
 Рідні, жовті пташенята,
 Там же й добра юшка з м'ясом!

„А тепер я гину з жалю...
Та коли-б хоч дим побачить,
Що встає понад Штуккертом
В час, як локшину там варять!“

Вчув я те — і жаль глибокий
Обгорнув мене; я хутко
Скочив з ліжка, при комині
Сів і мовив чуле слово:

„О, співець, як ти понав ся
У відьомську хатину?
За що так немилосерно
Ти обернутий в собаку?“

Тут він радісно покликнув:
„Отже, значить, не Француз ви?
Німець ви і зрозуміли
Мій самотній монолог?“

„Ох, земляче, от в чім лихо:
Келле, радця при посольстві,
Як в шинку при люльці й пиві
Мав дискусію зо мною,

„Кожний раз звертав на тему,
Що культура дістаєть ся
Лиш в мандрівках, що і сам він
В чужині її набрав ся!“

„Я тоді й собі наважив
Трохи ноги розімняти,
І, як Келле, що найвищих
Сьвітських звичаїв набратись.

„Попрощав ся з рідним краєм,
І культури здобувати
Я подав ся в Піренеї,
До Ураки в сюю хату.

„Дав мені листа до неї
Юстін Кернер; я-ж не думав,
Що мій друг до сеї відьми
Мав відносини інтимні.

„Прийняла мене Урака
Приязно, та хутко з жахом
Я побачив, як та приязнь
На палку жагу змінилась.

„Так, стидка, бридка загара
Спалахнула в грудях вялих
У розпустної нікчеми,
Спокусить мене хотіла.

„Я-ж благав її: мадам,
Ох, пустіть, я не фрівольний
Гетеанець, я належу
До моїх поетів швабських.

„Наша Муза єсть моральність,
Має товсті, шкуратяні
Ногавиці. Пошануйте
Ви мою невинність чисту!“

„Хто з поетів має розум,
Хто фантазію, хто тільки
Стиль палкий, але моральність
Маєм ми, поети швабські.

„Се-ж бо наш єдиний скарб!
Не беріть його, — моральний,
Релігійний плащ убогий
Наготу мою вкриває!“

„Так я мовив; іронічно
Усьміхнулась жінка, потім
З омели взяла гіллячку
І мене торкнула нею.

„Зараз я почув холодне
Прикре почуття, неначе
Шкуру гусячу на тілі.
Та не гусячая шкура

„То була, а шерсть собача.
В ту нещасну годину
Я зовсім перемінив ся
І, як бачите, я мопс!“

Неборак! Він в голос хлипнув
І не зміг провадити далі,
Він ридав так тяжко, гірко,
Мало слізьми не розлив ся.

„Слухайте, сказав я з жалем,
Чи-б не міг я з вас собачу
Шкуру скинути й вернути
Вас поезії і людям?“

Тут здійняв він безнадійно,
Розпачливо в гору лапи
І з вітханням та стогнанням
Так промовив він нарешті:

„До страшного суду мушу
В шкурі мопсячій силіти,
Як що дівчина величя
Не розібе лютих чарів.

„Так, лиш дівчина невинна,
Що не мала чоловіка,
Визволить мене, як тільки
Вірно сповнить сю умову:

„Чиста дівчина та мусить
В ніч Сильвестрову читати
Вірші Пфіцера Густава,
Дочитати — не заснувши!

„Як що зможе при читанні
Не стулить очей невинних —
Зникнуть чари і вітхну я
Як людина, не як мопс!“

„Ох!“ — я мовив, — „коли так
Я не можу взяти на себе
Визволення; перш усього
Я не дівчина невинна,

„А у-друге — ще тим більше —
Я не в стані прочитати
Вірші Пфіцера Густава
І при тому не заснути!“

(В первістному списку тут стоїть така глава):

Сам, задуманий сидів я
При огні в відьомській хаті,
Біля мене мопс моральний
Все мішав у казані.

Чи то голод, чи цікавість?
Тільки взяв я врешті ложку
В нього з лап і в казані
Вилловив шматочок м'яса.

То було велике серце,
Смачне, зварене чудово;
Та не встиг його я звісти,
Як почув десь близько голос:

„Ой німецькая прожеро!
Серце злодія жереш ти,
Що повішений в Толозі!
Можна-ж бути таким пажерним!“

Сеє слово крикнув шуляк,
Зпоміж птиць набитих клоччям,
І за ним всі заячали
Хором: „Прожир ти німецький!“

Той, хто звість злодійське серце,
Розуміє все пташине
Щебетання й свист; я власне
Тут дізнав, що тому правда.

Бо від того часу став я
Всі пташині мови знати,
Розумію навіть мертві
Всі набиті диялекти.

Щось в вікно застукотіло,
Я побіг, щоб відчинити.
Семеро великих круків
Крізь вікно влетіли в хату.

Стали зараз при багатті
Гріти кіхті, у нестямі
Крилами заворушили,
Крячучи проклони різні.

Надто тяжко виклинали
Все Мендізабеля Жида,
Що монастирі закрав,
Іх кохані давні гнізда.

Поспитали в мене шляху
До Monacho Monachorum.
„В ліво, в ліво, в бік,— сказав я,—
Мій поклін отцю Йозефу!“

Але чорні емігранти
Не барились при багатті,
Хутко вилетіли знову
Крізь одчинене вікно.

Тут крилаті ріжних сортів
Почали перелітати.
Хата стала мов вітальня
Задля птахів подорожніх.

Скільки лебедів та буслів,
Розмаїті сови, — сії
Нарікали на негоду,
Атеїзм та світло сонця.

В товаристві двох гусей,
Що були мов компаньонки
І в літанні помагали,
Пелікан слабій прилинув.

Груди ранені погрів він,
Глянув з м'юкою й призирством
На совиную породу,
У вікно знов геть полинув.

Скільки голубів примчали
До огню, побуркотали,
Посьміялись, відпочили,
І в дорогу подали ся.

Врешті удуд прилетів,
Шкутильгає, підлітає,
Засьміяв ся та до мене:
„Чи пізнав Гут-Гута друга?“

Сам тоді я засьміяв ся,
Справді був то друг мій Гут-Гут,
Півтретя вже тисяч років
Кабінеткурєром був він,

І премудрий Соломон
Посилав із ним депеші
До своєї Балькаїзи,
Тої Савської цариці.

Палко він кохав вродливу,
Чув, що гарна надзвичайно;
В неї в мислях був Премудрий,
Що по всіх світах був славний.

Щоб дотепність показати,
Загадки вони писали.
І з депешами такими
Гут-Гут біг через пустиню.

Врешті втомлена цариця
Прибула в Єрушолáїм,
Зашарілась і в обійми
Кинулась до Соломона.

Він притис її до серця
Й мовив: „Загадка найбільша,
Любка мила, то — кохання...
Не розгадуймо-ж її!“

Так то Гут-Гут, давня птиця,
Пріявно признавсь до мене
В зачарованій вітальні,
В хатці, де жила Урака.

Птах старий! і не змінив ся
Він зовсім. І так поважно,
Мов touret, на голові
Все стремів гребінчик з піря.

Закладав на ногу ногу
Як і перш, і балакучий
Був як перш; мене він бавив
Розповідками двірськими.

Розповів мені на нóво
Те, що вже поет арабський
Нам казав, — як Соломон
Смерти янгола подужав

І живим zostавсь — немертний
Він живе у Джинністані
І над духами панує
Повновладним королем.

„І цариця Балькаїза“ —
Мовив Гут-Гут — „теж живая:
Талісман життя є в неї,
Що колись їй дав коханець.“

„В Горах Місячних, далеко,
В Етіопії цариця,
Та відноси не порвала
Із премудрим Соломоном.

„Хоч пристарілись обоє,
Проходили, всеж провадять
Листування і як перше
Загадки пересилають.

„І радіє Балькаіза
Мов дитя, як що володарь
Загадки не відгадає,
Попомучившись даремне;

„З милим посміхом цариця
Запевняє, що з літами
Царь на голову став слабший,
Зве його „лїнюх“ та „Шеллінг“.

„Отже й царь послав недавно
Розкусить горішок твердий
Любій подрузі, послав їй
Через мене се питання:

„Хто найбільшая падлюка
Межи всіх падлюк німецьких,
Що живуть по всіх німецьких
Тридцяти шести країнах?“

„Сто іменнів подавала
У листах йому цариця;
Царь одписує щораз їй:
„Любко, то ще не найбільша!“

„Дуже прикро то цариці!
Хоч уже її посланці
Всю Німеччину сходили,
Та відповідь все за нею.

„Тільки що яку падлюку
Проклямує за найбільшу,
Соломон одпише зараз:
„Любко, я ще більшу знаю!“

Як почув я те, сказав я:
„Любий друже, Балькаіза
Довго буде ще шукати,
Хто падлючих лаврів гідний.

(Там у любім ріднім краю
Стан падлючий поступає,
Конкурс надто вже великий
На брудний вінець лавровий.

Вчора думав я, що ****
Вже найбільшая падлюка,
А сьогодні він здаєть ся
Лиш падлючкою при ****.

Може хутко де в газеті
Ще нова архипадлюка
Нам об'явить ся, що навіть
І **** перепоплить).

XXIII.

От в відьомської оселі
Знов ми сходимо в долину:
Ми ступаємо ногами
Знов на позитивний ґрунт.

Гетьте, марища! привиддя!
Хворі сні! нічнії мрії!
Мусим ми тепер розумно
Атта Тролем знов зайнятись.

У печері, в купі з дітьми
Ліг старий, він спить глибоко
І мов праведник хроне.
Ось прокинувся, повіхає.

Одноух сидить край нього
І потилицю скребе,
Мов поет, що рифми ловить;
Ще й на лапах він скандує.

Ще лежать там близько батька
 Маячливі та невинні
 Лілії четвероногі,
 Любі дочки Атта Троля.

Щож за думоньки кохані
 Процвітають в чистих душах
 Тих біленьких ведмедівен?
 Очі в них од слів вохкі.

А найбільше наймолодша
 Неспокійна. В неї серце
 Мов свербить від щастя, знати
 Чує владу Кунідона.

Так, стріла божка малого
 Через шкуру їй проникла,
 Як „його“ вона узріла;
 Боже! милий той — людина!

І зовуть його Шнапганський.
 У великім одступленні
 Він пробіг повз неї равком,
 Утікаючи у гори.

Жінці жаль героя в смутку!
 Наш герой мав на обличчі
 Жаль фінансовий, як завжді,
 Блідий смуток, темний клопіт.

Вся його військова каса, —
 Двадцять два тих вільбергрошів,
 Що в Іспанію приніс він, —
 Вся зосталась в Еспартеро.

І дзигар пропав на віки!
 Він лишив ся в Пампелюні
 У заставі. Був то спадок,
 Срібла щирого самого.

Він тікав во всеї сили,
 Та втікавши, несвідомо,
 Виграв він ще кращу справу,
 Бо завоював він — серце!

Ворога вона кохає!
 О, нещасна ведмедівна!
 Як би взнав про теє батько,
 Тяжко, люто заревів би.

Мов старий той Одоардо,
 Що Емілію Гальоті
 Заколов у гніві гордім,
 Тож так само й Атта Троль

Краще смерть дочці завдав би,
 Задушив би в лапах власних,
 А ніж мав би сам позволить
 Її в обійми принця власти!

Але він в сю мить лагідний,
 І не має він бажання
 Поломати гарну рожу,
 Поки буря не зломил.

Атта Троль лежить лагідний
 У печері між своїми.
 Вже він чує смертний подих,
 Думка лине в иньший сьвіт.

„Діти!“ він зітха, а сльози
 Капають з очей великих —
 „Діти! вже мій шлях наземний
 Скінчений, я вас покину.

„Я сьогодні у полудні
 Бачив сон значіння повний.
 Духом я пізнав солодке
 Причуття близької смерти.

„Я не вірю в забобони
 І в дурниці — та є речі
 Межи небом і землею,
 Що й змисленник не збагне.

„Думав я про сьвіт, про долю,
 Позіхав, а там заснув.
 І приснилось, мов лежу я
 Понід деревом високим.

„З віття дерева рясного
 Капав білий мед і падав
 У мою розкрити пашу,
 Я вживав солодку втіху.

„Мій щасливий погляд бачив
 У горі на верховітті
 Сім маленьких ведмежаток,
 Що стрибали по гіллячках.

„Ніжні, зграбніі створіння,
Шкурка наче квіт рожевий
Червоніла, щось на плечах
Мріло мов шовкові крильця.

„Так, шовкові крильця мали
Ті ведмедики червоні,
Голос був у них надземний
І виводив, наче флейта!

„Заспівали, й похолола
В мене шкура, та із шкури
Вирвалася душа мов племінь
І внялася просвітла в небо.“

Атта Троль казав тремтячим
Мняхким, хрюкаючим тоном.
І замовк на мить у тузі...
Але раптом в нього вуха

Насторожили ся якомсь.
З ложа шпарко він схопив ся,
Затремтів, ревнув утішно:
„Діти! чуєте сі гуки?”

„Чи-ж не матірний то голос,
Любий голос? О, я добре
Знаю рев моєї Мумми!
Мумма, Мумма! чорна Мумма!“

І в тим словом Атта Троль
Кинувсь мов несамовитий
З логова на згубу наглу!
Ох, він кинув ся на смерть!

XXIV.

На долині Ронсевальській,
Там в тім самім згубнім місці,
Де небіж Caroli Magni
Душу Богові оддав,

Там поліг і Атта Троль
Від засідок, мов той лицарь,
Що його лицарський Юда,
Ганельон із Майнца, зрадив.

Ох! найкраще велмеже
Почуття, любов подружню,
Ужила Урака злая
Для згубливої омани:

Мумми чорної ревіння
Удала так натурально,
Що привабила із ями
Затишної Атта Троля.

Він летів немов на крилах
По долині, часом ніжно
Він обнюхував каміння,
Думав, — там сховалась Мумма.

Ох! сховав ся там Ляскоаро
Із рушницею; він стрілив
Просто в серце повне втіхи —
Кров струмочком полила ся.

Троль кивнув ще головою
Скільки раз, а потім кинувсь,
Застогнав, стинув ся страшно —
„Мумма!“ і вітхнув в останнє.

Так поліг герой величній,
Так умер він. Та немертним
По сконанні він повстане
В співі славному поета.

Він воскресне в тому співі,
Тая слава кольосальна
На четверостопнім вірші
Буде високо стояти.

У Валгалді ****
Пам'ятник йому поставить
І на ньому у ****
Ляпідарнім стилі напис:

„Атта Троль, зьвір тенденційний; „Танцював він зле, та чулість
В вірі твердий, в шлюбі щирий; У кудлатих грудях мав;
Був під впливом духа часу, За життя смердів по-часті;
Щиро-дикий санкюлот. Недотепний, але щирий!“

XXV.

Тридцять три старії жінки,
Всі повбيرانі в червоні
Капюшони давніх Басків
Біля царини стояли.

І одна з них, мов Дебора,
Танцювала з тамбуріном,
І Ляскара вихваляла,
Що забив ведмедя злого.

Четверо людей здорових
Несли вбитого ведмедя
Тріумфально; він на кріслі
Був посажений, мов хворий.

А за ним, неначе родич
Мерлого, ішов Ляскаро,
А Урака всіх витала,
Хоть абентежена дуже.

Річ держав помічник мера,
Перед ратушею ставши,
Як проходив гурт повз нього,
Наказав він там чимало:

Так, наприклад, о розвитку
Мореходства, теж о пресі,
О питанні буряковім,
О партійній лютей гидрі.

Спогадавши всі заслуги
Короля Люї Філіппа,
Річ звернув він на ведмедя
Й на одважного Ляскаро.

„Ти, Ляскаро!“ крикнув речник
І при тому піт обтер він
Геть з чола трьохбарвним шарфом,
„Ти, Ляскаро! ти, Ляскаро!“

„Ти Французів і Гішпанців
Визволив від Атта Троля, —
Ти, обох країн герою,
Лафайетте піренейський!“

Як же вислухав Ляскаро
Ту хвалу офіціальну,
Злехка він всьміхнув ся радо
І від втіхи счервонів ся,

Річ уривчасту він зняв,
Заплітаючись у мові,
Склав він дяку невизрачну
За велику честь, велику!

З дивом кожний тут поглянув
На нечуваний сей вчинок,
Таємничо і трівожно
Всі баби зашепотіли:

„Глянь, Ляскаро засьміяв ся!
Глянь, Ляскаро счервонів ся!
Глянь, Ляскаро обізвав ся!
Він, сей мертвий син відьомський!“

Того-ж дня таки обдерли
Атта Троля й продавали
З нього шкуру. За сто франків
Сторгував її кушнір,

Виробив її на прочуд,
Дав червону лямівку,
І продав її він знову
За подвійну ціну иньшим.

З третіх рук її Жюлетта
Здобула і положила
В себе в спальні у Парижі
Перед ліжком, наче килим.

О, як часто я босоніж
У ночі стояв на темнім
Покритті земнім героя,
Чорній шкурі в Атта Троля!

І тоді в глибокім смутку
Шіллера слова я думав:
„Хто по вік не вмере у пісні,
Той в житті загинуть мусить!“

XXVI.

Як же Мумма? Ох, і Мумма
Жінка теж! її імення —
Нетривалість! всі жінки
Не тривкіш від порцеляни.

Кремезний ведмідь пустині
Із Сибіру, свіжно-білий,
Надто любе залицяння
До ведмедиці провадив.

Як славетную дружину
В неї доля одібрала, —
З жалю Мумма не умерла
Не загинула від туги.

І ведмедиця та — Мумма!
Атта Тролева дружина!
Я пізнав її по ніжнім
І вохкому блиску в очах.

Навпаки, життям веселим
Утішалась, танцювала
Як і перше, при громадї,
Щоб здобути марну славу.

Так, вона! дочка полудня,
Чорна Мумма! тая Мумма
З Москалем живе в приятні,
З диким варваром північним!

І становище поважне,
Забезпечення про старість
Здобула собі нарешті
У Jardin des Plantes в Парижі.

Пристапив до нас тут Неґр,
Зуби скалячи, промовив:
„Що є крашого на погляд
Нїж отся кохана пара?“

Того тижня у неділю
Я водив туди Жюлетту,
Показав їй там натуру,
Різні звівірі та рослини,

Я відмовив: „З ким се тута
Маю честь я говорити?“
Він здивований поглянув:
„Чи-ж мене ви не пізнали?“

І жірафу, й кедр ливанський,
І верблюда дромадера,
Золотих фазанів, зебру.
Так проводячи розмову,

„Я-ж той мурин-князь, що перше
Грав на бубні в Фрайліґрата.
Кепський був то час, я в Німцях
Почував себе самотним.

Ми вкінці застановились
Край окопаної ями,
Де ведмеді проживали --
Боже правий, що я вгледів!

„Але тут, де я служу
Вартовим, де я рослини
Рідних тропіків знахожу,
Де я лева й тигра бачу, —

„Тут мені на серці лекше,
Ніж на ярмарках німецьких,
Де що дня я бив у бубон,
А харчі лихі мав дуже.

„А як жінка розкричить ся,
Я спогадую той бубон,
Що убраний черепами;
Він страшив гадюк і левів.

„Взяв недавно я русяву
Куховарочку з Ельзасу
І тепер в її обіймах
Я зовсім як в себе дома!

„В ясні ночі жінка плаче
Чуло так мов крокодиль,
Що із теплих вод зринає,
Щоб важити прохолоди.

„Як погляну їй на ноги,
То згадаю любих слонів.
А в її французькій мові
Чую рідну чорну мову.

„Вже-ж вона мене й годує!
Одгодує! Я з давнім
Африканським апетитом,
Як над Нігером, жеру!

„Я собі живіт кругленький
Вже відпас. Він зпід сорочки
Вигляда, мов чорний місяць,
Що виходить з білих хмар.“

XXVII.

(До Авґуста Фарнгагена фон Ензе).

„Майстре Людвігу, на Бога!
Де се ви таку дурницю
Вискипали?“ — сі слова
Крикнув кардинал d' Esté,

„Чи не мрії се лунають
Молоді, що бачив я —
Й Шаміссо, й Фукé, й Брентано
В ночі місячні блакитні?

Прочитавши ту поему
Про безумного Ролянда,
Що велебности його
Присв'ятить сьмів Аріосто.

„Чи не дзвін лунає тихий
В самотній, лісній каплиці?
Чи не дзвонять теж дзвіночки
На знайомій шапці блазня?

Так, Фарнгаген, друже давній,
На устах твоїх, я бачу,
Теж тремтять слова ті самі
І той самий тонкий усьміх.

„Любі хори солов'їні
Бас ведмежий заглушає,
Злий, глухий, та він змінив ся
Хутко шепотінням духів.

Часто ти в житті сьмієш ся!
Але може, що й поважно
Зморщиш ти чоло високе,
І прокинеть ся той спогад:

„Дурість мудрі міні строїть!
Мудрість раптом губить глузд!
Смертний стогін тут зненацька
Переходить в сьміх веселий!..“

Так, мій друже, все то гуки
З часу мрій давно минулих;
Та новітні трелі часто
Пробігають в давнім співі.

Ти в моїй свавольній пісні
Вчуєш де-не-де несмілість...
Я ласкавости твоїй
Поручаю сю поему!

Ох, се може вже остання
Вільна пісня романтична!
Серед крику, чвар, пожежі
Смутно спів сей пролунає.

Інші часи, інші птахи!
Інші птахи, інші співи!
Як гвалтують, наче гуси
Ті, що Рим відратували.

Як щебечуть! горобята,
Сьвічечки лойові в лапках,
А надулись, мов орли,
Що разносять грім Зевесів!

Як буркочуть! голубочки,
Щастям ситі, хочуть лиха,
І тепера не Венерин,
А Бельонин повіз тягнуть!

Як гудуть, — земля дріжить!
Се тепер весна народів, —
Кольосальнії хрущі
Загули несамовито.

Інші часи, інші птахи!
Інші птахи, інші співи!
Може-б я їх і вподобав,
Як би мав я інші вуха!

Переклала

Леся Українка.

Розвід в минувшости й теперішности.

З поводу нового німецького кодекса. *)

Останніми часами в науковій літературі й пресі багато пишеться про новий проєкт німецького правного кодекса. Ріжні многоважні й круті справи суспільних відносин, суспільні проблеми, на які мусів дати він відповідь, стали з його приводу предметом дальших дебат. Між такими крутими справами, що на них все ще не вміє дати відповіді сучасне право й суспільна мораль, не останнє місце займає розвід. Ми оглянемо з початку його становище в праві давнім і сучаснім, а потім перейдемо до тої розвязки сеї проблеми, яку пробує дати новий німецький кодекс.

Історія застає подружнє жите з переважною власттю чоловіка в сім'ї, з цілковитим підпорядкованем йому жінки. Сила попередила право і в обсягу родинних відносин. Коли насильно пориваво жінку (а так було в початках), про розводи не було бесіди. „Про який розвід можна говорити тоді, коли ходить о розпоряджуване здобутою мною власносттю. Я можу хіснувати ся нею сам, дати другому на якийсь час або на все, в кінці покинути, і сим вичерпують ся всі мої відносини до неї“. (Загоровський „О розводѣ по русскому праву“, ст. 9).

З убагородненем обичаїв і розвоєм съвідомости про ненарушимість прав роду треба було вже придбати собі жінку за помічю згоди, купна, а хоча се вже дуже низько ставило жінку, то

---

*) Статя ся зроблена головно на підставі статі нашого земляка-фаховця проф. Загоровського (автора монографії »О розводѣ по русскому праву«): »О розводѣ по обще-германскому уложенію«, 1899; деякі частини подано в витягах.

таки її становище не було цілком безправне. При продажі рідня могла умовити ся, щоби проданої дуже не гноблено, а таким робом чоловік не був отже зовсім безкарний, коли він мучив або цілком довільно прогнав куплену жінку. При заключуваню подружя в сей спосіб признано навіть жінці право розводу в наслідок вини чоловіка. Право жінки до приданого сполучено з купном, а се також вказує, що жінка мала деякі права в домі чоловіка.

Форма угоди між ріднею чоловіка і жінки в цілі одруження їх зі собою, яка поступенно — так сказати-б — убагороднювала ся, довго існувала у багато народів і існує до нині у народів з патріархальним устроєм сім'ї. Сьому устроєви відповідає строгість семейних обичаїв і моральности і повновласть чоловіка над жінкою. Згідно з сим поглядом переходила жінка „в руки чоловіка“, а виходила з його „рук“, коли він прогнав її (*gerudium*). Односторонній розвід, „пуцаніє женъ мужьями“, як говорили наші колишні законники, се звичайний спосіб початкового розводу. В початках таке прогнанє мало правдоподібно характер вповні невідкличний, але вже по деякім упорядкованю патріархальної сім'ї конечною була вина по стороні жінки. Навіть Мойсей, коли допускає односторонній розвід по волі чоловіка за помочию розвідної грамоти, розуміє можливість розводу в наслідок якого небудь „порока или срамнаго дѣла“.

По старому римському праву чоловік міг розвести ся з жінкою, коли вона стала ся винною чужоложности, підроблення ключів і отроєня дітей. Впрочім міг він прогнати жінку і без жадної вини з її сторони, але тоді тратив він своє майно, якого одна половина йшла в користь розведеної жінки, а друга в користь богині Церери.

Подібне явище стрічаємо і в старогрецькім (атенськім) праві. Чоловік має право прогнати жінку, неважаючи на жадні умови ані формальности. Але дальше стрічаємо ми вже і спрецизовані причини прогнання, чужоложність жінки, а навіть підозріне довершення її, неплідність і случай гіпеклерата, коли близький родич доньки особи, що не мала синів, мав обовязок женити ся з її дочкою, щоби придбати потомство для свого бездітного тестя і звичайно одержати богате придане.

Дальший розвій родинного ладу, що його спонукав загальний поступовий розвій народів, дав можливість заключати подружя, де би узгляднено волю самих новоженців, отже і жінок

а в подружжю волю не чоловіка, але і жінки. При таких умовах право розводу прислугувало не лише чоловікови, але і жінці. По тій причині розвід за обосторонньою згодою є улюбленим і дуже розширеним способом розірвання подружжя.

Так було в Римі. „Се давній звичай — говорить Александер Север — що подружжя мають бути свободні; з огляду на се не стійні постанови, що забороняють розводити ся“. Се правило відзначало ся такою життєвостію, що римські законодавці мусіли кілька віків вести борбу, заким усунули його з практики. В старій Атиці був також дуже в уживаню розвід за обосторонньою згодою подругів. Так Перікль за згодою своєї жінки розвів ся з нею; Менексес, підстаркуватий чоловік, не бажаючи своєї любої молоді жінки позбавити радости бути матірью, розвів ся з нею.

У нас не лише в початках нашої історії, але вже й пізнійше в XVI в., розводи за обосторонньою згодою практикували ся, в дуже широких розмірах передовсім в полуднево-західній Русі де жінка находила ся в більше незалежним положеню, ніж в східній її половині. „Як по добрій волі зійшли ся — говорили звичайно подруги в своїх розвідних грамотах — так по добрій волі і розійшли ся, за що одно до другого на вічні часи не будемо мати жадних претенсій“ („О разводѣ“, ст. 59, 192 і сл.).

Впрочім не треба думати, щоби в житю існувала ся правильність в заступленю одного ладу иньшим. Розводи за обосторонньою згодою не виключали і односторонніх розводів в наслідок волі чоловіка, що також ми стрічаємо в римській, грецькій і нашій історії. З односторонніми розводами бороли ся римські імператори не менше, ніж з розводами за обосторонньою згодою („О разводѣ“, ст. 52 і сл.). В Атиці разом гередією практикували ся розводи за обосторонньою згодою, а навіть розводи на бажане жінки — впрочім очевидно з наведенем причин і за згодою властий (архонта). У нас практикував ся односторонній розвід в дуже широких розмірах в виді насильного постригання жінок у монастир („О разводѣ“, ст. 165 і сл.).

Але що розводи сього рода не могли причинити ся до розвою подружжя, яке має велике етичне значінє, а також християнська мораль не могла примирити ся з сьєю нестійністю подружжя, то в наслідок борби з ними церкви і християнських володарів, яку піддержало загальне культурне змаганє, щезають

довільні і добровільні розводи, а вступують їх розводи задля вказаних у законі причин.

По досягненню сього ступня розвою було розводове право довгий час під впливом християнської релігії, а є воно під тим впливом в певній мірі і до сього дня.

Треба однак замітити, що церков не відразу унормувала розводове право. Римська поганська суспільність в останніх століттях римської історії дійшла до крайніх границь морального упадку; сім'я захитала ся, подружні звязки так ослабли, що церков не могла навіть думати про приміненє в житю євангельського погляду на розвід. Крім того також не по стороні церкви було світське законодавство. В перших віках християнства треба було християнській суспільности заховувати конечно велику обережність у всіх питаннях, де вона могла ввійти в колізію з державними постановами. Християнські єрархи і учителі церкви старали ся доказати, що вони вірні сини держави. „Кождий з нас (с. є християнин) — говорили вони — вважає жінкою сю, з котрою оженив ся по виданим вами (с. є світськими властями) законам“. Йоан Золотоустий в XVI бесіді, коли звертає ся до мешканців Антіохії, вказує на конечність повинувати ся цісарським законам не лиш у маєткових, але й у подружних справах. І хотяй тойже Золотоустий у другій своїй бесіді говорить: „Раджу, прошу і благаю чоловіків, щоби не проганяли жінок, а жінок, щоби не покидували чоловіків“, однак мимо сего практикували ся розводи (*perugia*), а в деяких випадках і учителі церкви не вважали їх незаконними.

Взагалі каноністи східної церкви годять ся між собою що до погляду, що деякі канони соборів і правила отців церкви признають і — консеквентно — допускають і иньші причини до розводу, крім чужоложности (згадані в Євангелию). Сї причини бувають двоякого рода: або такі, що з огляду на свій вплив на подружє рівняють ся смерти, або анальоґічні з чужоложністю. Таким робом між иньшим допущено розвід в наслідок божевільности одного з подругів, або злобного покинення одним другого.

Коли з черги християнські імператори урядковували розводи, то стрінули сильну опозицію: треба було кілька разів то заборонювати, то дозволяти розводи за обосторонньою згодою подругів. Лише при кінці IX столітя заборонено остаточно розводи сього рода. Треба було однак крізь пальці глядіти і на розводи

без законних причин; не відказувано їм вправді стійності, а лише накладано кари („О разводахъ“, ст. 50, 58, 62, 63 і д.).

Вкінці появилася широка схема роздодових причин з початку в кодексі Теодозія, а потім у законодавстві Юстиніяна, де разом з причинами, що лежать в самій сути подружжя, поставлено причини, що мали часовий характер, які однак признала східна церква і вважає їх зі своєї точки погляду достаточними до розводу.

Причини сі доповнено лише немногими. Держанє при хресті свого дитяти і в наслідок сего близьке духове спорідненє між подругами було достаточною причиною до розводу, посв'яченє чоловіка на єпископа, принятє християнської віри одним з подругів, коли другий не навернений подруг не бажав жити в подружжю з другим християнином, проказа, божевільність.

Вони входили і в склад нашого давнього роздодового права що було мішаниною церковно-св'ятського византийського права з національним звичаєвим правом. При сій нагоді приглянемо ся отже роздодовому праву на Руси.

На Руси з заведенєм християнства нормувало розвід византийське церковне і св'ятське законодавство; однак в протягу богато століть жите цілком не годило ся з чужоземними нормами. Византийські жерела становили приміром, що жінка є в праві домагати ся розводу в випадку наставаня на її жите, ложного обвиненя її в невірности, політичного злочину її чоловіка і т. д.; в дійсности однак з тим правом не годила ся безгранична власть чоловіка навіть над житем жінки і легковажний погляд на жінчину взагалі ще в московськїм періоді. Насильне постриженє жінок і замкненє в монастири було пануючою формою розводу. З другого боку церковна наука з огляду на вказані причини йшла в практиці в розрив з розводом за обосторонньою згодою і лише в XIX ст. закон переводить строго заказ таких розводів. Зменшенє числа роздодових причин, яке зачало ся в синодальній практиці в XVII ст., докінчено в 1839 р. при виданю „Книги правил“, що стала ся жерелом обовязуючого права. Всі причини зведено до чужожности, немочи, незнаного місця побуту і позбавленя всіх станових прав. Вичеркнено крім сього причини, які подавали византийські жерела (заразлива хвороба, божевільність) і памятники руського походження (розтрата майна жінки, тяжкі чинні зневаги жінки, коли за нею вступала ся рідня).

Обов'язуюче розводове законодавство відзначає ся крайною бідністю норм; маєткові наслідки не нормують ся з огляду на відрубність маєтків. Але що жінка, яка домагає ся розводу, через те саме тратить право до удержання, то розвід є привілеєм маючих людей. Лише в чернігівській і полтавській губерніях задержали ся маєткові некористи для винного подруга. Судьба дітей по розводі зовсім неунормована. Чужоложність уважає ся однаково не причиною до розводу для обох подругів; винного засуджує ся на цілковиту безженність, навіть по смерті другого подруга. Закон не подає наслідків вини обох подругів, не передвиджує случаю фактичної загоди по виявленю вини, не знає речинців для розпочаття справи. Відповідь на деякі з сих важних питань можна знайти в жерелах, недоступних для тих, що їх дуже близько тикають ся сї питання. Неміч (*impotentia*) уважає ся причиною до розводу лише в такому случаю, коли вона існувала перед подружем і лише по 3 літнім вижиданю. Незнанє місця побуту має тревати 5 літ.

Розвід усе належав до компетенції церковної власти (хоча в XVIII ст. були випадки розводу в наслідок найвисшого приказу), але її заходи, щоби провірити кождий поодинокий випадок, не могли здійснити ся, доки існував звичай, що сьвященики списували розвідні грамоти. Дперва в XVIII ст. розпочало ся повільне підчинене розводу правильному судови. Полагоджуване справ з'осереджено в консисторіях, рішення затверджували або й рішали єпископи; від 1805 р. всі розводові справи йдуть обов'язково в св. синод задля ревізії. Невідповідність духовного суду в розводових справах признають усі.

Ще в 1767 р. заявив ся св. синод в інструкції для свого відпоручника в редакційній законодатній комісії за переводженем слідства сьвітськими властями. В числі причин до розводу проєктовано власновільне полишенє зі сторони жінки, відібране у жінки майна через чоловіка, побите і мучене жінки.

Проект цивільного кодекса з 1809 р. прийняв як причини до розводу: наставанє на жите, тяжкі обиди, ложний донос або обжалуване жінки в чужоложности, позбавленє свободи, загарбанє майна жінки, її утеку і проєктував передачу веденя справ сьвітським судам з сею умовою, щоби на основі рішення сьвітського суду духовна власть видавала лише розводові присуди.

Проектові передачі розводних справ світським судам і взагалі самому заведенню постанов про розвід до світського законодавства спротивився св. синод і його оберпрокурор і від сього часу лише погіршилося матеріальне право, а процесове лишилося без змін. Всюди закинено теорію формальних доказів, задержано лише в найделікатнійшій і інтимній області людських відносин; згода що до перебрання на себе вини випереджує майже кождий позов о розвід; наочні свідки мають звичайно на собі знамя ложних свідків; у суспільности панує переконанє, що розводний процес дуже дорогий, хоча закон не знає судових коштів.

Розводне право в західній церкві склалося в иньший спосіб. В її практиці вкоріювався поступенно погляд про цілковиту нерозривність подружжя. Учителі своєї церкви і собори добачували установленє такої нерозривности в самім Євангелію, толкуючи його слова (Мат. V, 32; XIX, 9) в сім змислі, що в них ходить не о нарушенє подружньої вірности, але о виявленє незаконної звязи в подружжю.

Згідно з догматичним поглядом римсько католицької церкви подружжє є нерозривне за життя подругів. З тої причини немислиме є для католика подружжє в розведеною протестанткою або православною. Впрочім з точки погляду розривности подружжя треба розрізнити подружжя, де не було фізичного співжиття подругів (*matrimonia non consumata*) і такі, де воно було (*m. consumata*).

Поки не було фізичного співжиття між подругами, подружжє є розривне. Такий розвід наступає на підставі папського декрету (диспензи) звичайно в випадках, коли неміч (*impotentia*), примус, помилка або несповненє умови матеріально знані, але не можна їх строго юридично доказати. При таких подружжю можливий також розвід в наслідок бажаня котрого-небудь з подругів вступити до монастиря.

Замість розводу є в католицькій церкві розділ (*separatio*), який допускає церков на випадок, коли поведенє одного подруга грозить душевному або тілесному добру другого. Розділ можливий двоякого рода: постійний і часовий. Постійний розділ (*separatio perpetua*) дозволений лише в випадку чужоложности або содомії. Ту однак чужоложність треба доказати матеріально і формально, як доконаний факт. Крім того не може сей подруг, що домагаєся розводу, простити сього, та й сам він не може бути винний сього проступку.

Часовий розділ допускає ся в случаю відступства від християнства, старання подруга повернути другого до єреси, або заключення неприродної звязи, тяжких чинних зневаг, наставаня на жите, частійшого повторюваня обид, небезпечного для здоровля роздратованя подруга, заразливої і довго триваючої хвороби і злобного покинення.

Хоча на погляд протестантів засада нерозривности подружя хибна, однак в початках реформації розвід цілком не був легкий: головною основою було порушенє подружньої вірности. Пізнійше додано злобне покиненє одним подругом другого, але що у церковних постановах до питаня про розвід було мало вказівок, то дальший розвій розводного права йшов дорогою консисторської практики і толкованя юристів.

Звідси різнородність у розводній практиці. Коли отже в одних державах (з більшістю протестантського населеня) практика лишила ся при двох в горі вказаних причинах, в тім самім часі в иньших державах допускано розвід крім чужоложности і злобного покинення також задля неприродних звязей, наставаня одного подруга на жите другого, тяжких чинних зневаг, що грозили здоровлю або житю, непоборимої ненависти, відмови сповненя подружних обовязків, зігнаня плоду, васуду на ганьблячу кару.

Євангелицька церков допускає крім розводу і часовий розділ подругів.

Устав євангелицько - лютеранської церкви представляє тип дуже ліберального розводного права. Він допускає велике число причин до розводу, а то: 1) порушенє подружньої вірности, 2) злобне покиненє, 3) неприсутність понад 5 літ (хоча-б і не добровільна) одного з подругів, 4) відрава або неспосібність до подружного житя, 8) тяжкі чинні зневаги, небезпечні для здоровля, сварливість і иньші діймаючі обиди, 9) судово доказаний намір позбавленя чести, 10) тяжкі злочини.

Проти сеї великої свободи розводів відозвали ся в новійших часах голоси, які при незгідности в подробицях сходили ся в однім загальнім бажаню — допускати розвід лише в випадку вини когтрого небудь з подругів, але найновійша розводова практика все таки йде дальше в напрямі легкої розривности подружя.

Розводове право як католицьких, так і протестантських держав розвивало ся під безперечним впливом канонічного права.

У Франції до кодифікації не допускала стара практика розводу, згідна з католицькою церквою, а дозволяла лише розвід від стола і ложа.

В періоді революційної реакції проти старих порядків введено (зак. з 20 вересня 1792 р.) розвід на короткий час, а знесено розділ. Наполеонський кодекс (1804 р.) сполучив старе з новим: дозволив і розвід і розділ; але вже закон з 8 мая 1816 зніс розвід і законодавець вернув до попередньої практики — дозволив лише розділ.

Французькі правники пояснюють сю переміну в законодавстві просто лише релігійними оглядами. Інтереси релігійної свободи домагалися примінення сьої двоякої міри (знесення розводу і заведення розділу), бо-ж не можна доводити до розлуки нещасливого подруга, котрому релігія заборонює розвести ся, а також не треба вводити його в колізію між релігійними віруваннями і нестерпними муками спільного життя. Сей погляд тим сильніший, що католицьку релігію, яка не допускає розводу, визнає більша частина Французів.

Французи однак тим не вдоволили ся і в вісімдесятих роках розпочала ся сильна агітація в пресі і парламенті в користь розводу.

Результатом сеї горячої парламентарної борби появил ся закон з 27 липня 1884 р., що довів наповорот розвід по сімдесятилітній забороні. Сей закон вводить зглядно не багато причин, а іменно:

1) Чужоложність (ст. 229). де новий закон зрівняв у сім погляді чоловіка і жінку в суперечність обовязуючій до сього часу постанові, що чоловік нарушює подружню вірність лиш тоді, коли удержує наложницю в спільнім подружнім мешканю.

2) Наставанє одного подруга на житє другого (ст. 230).

3) Тяжкі чинні зневаги, хоча-б і не виставляли житє на небезпечність, ріжного рода насильство (побої, рани) і взагалі невідповідне поведєне.

4) Тяжка зневага (ст. 230) зарівно чинна, словна, або письменна, коли в ній пробиває ся посяганє на честь або повагу подруга і сьвідчить про чутє ненависти, погорди і відрази.

Французькі учені годять ся, що ся постанова їх закона доволі неясна, та що з сьої причини розводів справи залежні в великій мірі від погляду суду на дані факти, який відограє

в таких випадках ніби ролю присяглих, та що таким робом повірює ся дуже важні інтереси горожан мудрости і досьвідови суду.

Очевидно, що при таких умовах усе можливі ріжниці в поглядах і то не лише суду; і французькі учені, теоретики, коли розбирають се питанє з принципіальної точки погляду, значно ріжнять ся між собою. Звісний учений і проф. Демольомб є того погляду, що можна вважати тяжкою обидою відмову котрого небудь з подругів довершати на жаданє другого церковний обряд; се на його погляд — тяжка обида в зміслі закона.

Звісний бельгійський учений і проф. Льоран не годить ся з тим поглядом. Тяжка обида, як кожда иньша причина розводу — говорить він — є нарушенєм обовязків, які вкладає закон. Факт відмови доповнення весільного обряду є попереджаючий подружє рід злого наміру (*dol*), що приневолив жінку згодити ся на подружє, але тоді належало би скорше допустити позов за признанє подружя неважним, коли би закон уважав се причиною для признання подружя неважним. Дальше готов Демольомб признати тяжкою обидою, коли покаже ся в подружю, що жінка є в тяжи, але не від чоловіка, а також засуд на ганьблячу кару. Проти сего знова виступає Льоран. Обиджаючі факти не повинні попереджати подружя. Се згідне і з природою розволових причин, що є нарушенєм обовязків, які вкладає закон. Нарушити подружні обовязкі перед подружєм неможливо.

5) Засуд одного з подругів на ганьблячу кару (*une peine afflictive et infamante*, ст. 233) становить причину розводу, бо так міркують французькі учені — подруг, що став ся винним проступку, за який закон кладе таку кару, нарушує не лиш усі обовязки проти релігії і моралі, але і обовязки що до відносин до свого подруга.

В наслідок тожсамости поваги і чести у обох подругів зменшенє чести одного не може лишити ся без впливу на честь другого і було би несправедливо присилувати чесного подруга жити разом з нечесним подругом. Хотіти, щоби чесний і чуткий на честь подруг жив з винним і наклеюваним проступком подругом, значить — хотіти сполучити живого чоловіка з трупом, так мотивували сей закон в державній раді в часі його редакції.

Крім сього треба зазначити, що вистарчить не лише засуд на кару; в наслідок застановленя слідства задля задавнення, або да-

рованя кари не тратить невинний подруг права просити о розвід, бо згадані обставини не ухиляють нечести.

Обов'язуюче французьке законодавство крім розводу задержує і розділ подругів з тих причин, що і розвід (ст. 306), з правом користувати ся одним або другим.

Коли однак розділ триває 3 роки, то позов о розділ можна на бажанє одного або другого подруга замінити на позов о розвід (ст. 310).

Порівнюючи наведені в горі постанови католицької церкви з постановами французьких законодавців, ми бачимо, що сї законодавці, коли через довший час відкидували розвід і допускали лиш розділ, були вірними католиками. Коли недавно заведено назад розвід, то треба замітити, що в самих причинах до него пробиває ся бажанє можливо як найменше відступити від старої традиції. Розвід допущено лише з тих причин, із-за яких попередно допущано розділ і задержано поруч з розводом і розділ. Ані нещастя судьби, ані фізичні або душевні хвороби, ані дур, а навіть божевільність, ані заразлива або відразлива хвороба — говорить звисний Поте — жадне в кінці нещастє не є причиною розділу, а тим менше розводу.

І в сїм очевидне бажанє як найменше віддаляти ся від поглядів католицької церкви.

Бельгійське законодавство, де задержав ся кодекс Наполеона без зміни, в питаню розводу (закон з 8 мая 1816 р.) знає ті причини, що й обов'язуючий французький закон, з виїмкою засуду на ганьблячу кару, сей рід кари незнаний у Бельгії. Крім сього задержала ся в бельгійськїм законодавстві ріжниця що до дефініції чужоложности чоловіка і жінки, яка вважає чужоложністю по стороні чоловіка не кожді близькі зносини з посторонною жінкою, а лише удержуванє наложниці в спільнім подружнім мешканю (ст. 106 в первісній редакції).

Італія (і Іспанія) не знає розводу. Подружє розриває ся лише в наслідок смерти котрого небудь з подругів, говорить італійський закон (ст. 148). Замість розводу є розділ подругів. Право до розділу дають такі причини:

1) Чужоложність по стороні жінки в кождім випадку; по стороні чоловіка на випадок удержуваня через него наложниці в спільнім помешканю, або явно в иньшїм місці, або в кінці коли він нарушив подружню вірність серед таких обставин, що се нарушенє треба

вважати тяжкою обидою жінки (ст. 150). Останні дві обставини є додатком в порівнянню з французьким законом, який сильно держить ся тої точки погляду, що лише забезпеченє подружного ложа через чоловіка є достатчною причиною до розводу, коли його домагає ся жінка. Впрочім тяжка обида є причиною розводу і по французькому праву, а французька правнича наука склінна толковати чужоложність чоловіка, коли вона не відповідає жаданому законом єству переступу, в змислі обиди, що дає право до розводу.

2) Добровільне покиненє одного подруга через другого (ст. 150).

3) Поступки, що виставляють на небезпечність житє або здоровлє подруга (excessi, ст. 150).

4) Тяжка чинна зневага, що грозить небезпечністю здоровю (sevizie, 150).

5) Грізьби (minace, ст. 150), коли вони серйозні і можуть завдати страху.

6) Тяжкі обиди (ibid).

7) Засуд на тяжку кару з виїмкою випвдку, коли рішенє наступило перед заключенєм подружя, а другий подруг був співучастником злочину (ст. 151).

8) Волокитський спосіб житя чоловіка, неоправданій важними причинами (службою, занятєм, ст. 152).

9) Відмова чоловіка, що має средства, вибрати приличне і відповідне його средствам місце побуту (ibid.).

Таким робом задержала Італія без зміни старі традиції католицької церкви. Проби зі сторони деяких правників (Salvatore Morelli) завести розвід не знайшли піддержки.

З початком сього столітя занесено до Італії розвід з Франції, але він не знайшов підпори у Італійців і приміри розводу були дуже рідкі. Коли в 1880 р. зроблено пробу перевести закон о розводі в парламенті, то ввійшла до него покрита силою підписів петиция, як протест проти небажаному зановови, подиктований совістю католика, що стояла йому на перешкодї погодити ся з розводом.

З німецьких держав вплив поглядів римсько-католицької церкви проявив ся безперечно на розводів праві Австрії. Подібно як і в Італії, не допускає ся розводу навіть в таких випадку, коли лише один подруг був католиком (§. 111). Натомісь дозволено розділ так за обосторонню згодою, як і в наслідок

законних причин (§§. 103, 109). Розділ за обосторонню згодою має попередити триразове упімненє подругів зі сторони сьвященника, щоби погодили ся і не розривали подружного житя. Коли проба згоди остане без наслідків, в такім випадку видає сьвященик подругам на се посвідченє, а по предложеню сього сьвідоцтва властивому судови одержують від нього згоду на розділ (§§. 104, 105). Коли нема обосторонної згоди подругів на розділ, в такім випадку може сторона, що домагає ся розводу, по одержаню сьвідоцтва від сьвященика, що пробовано згоди, звернути ся до суду і просити о розділ. Достаточними причинами до розділу є:

- 1) Чужоложність.
- 2) Поповненє злочину.
- 3) Злобне покиненє.
- 4) Легкодушний спосіб житя, що грозить утратою майна, або доброго імени родини.
- 5) Наставанє на жите або здоровлє.
- 6) Тяжкі чинні зневаги.
- 7) Діймаючі і часті зневаги.
- 8) Довго треваючі недуги, сполучені з небезпечністю зараженя (§. 109).

Тепер звернемо ся до протестантських держав.

Найперше кілька слів про Англію.

Хоча минуло вже більше ніж три столітя від хвилі, коли Англія стала протестантською державою, то про те розвід ввійшов до її практики доволі пізно і лише поступенно. З початку був він виїмковим явищем, до якого треба було дозволу парламенту, а допускано його лише задля одинокої причини с. є нарушеня подружної вірности. Розвід коштував багато і для того був доступний лише для богатих людей. В дійсности доперва біль з 28 серния 1857 р. упорядкував англійське розводове право. Поруч з розводом допущено і розділ. Установлено спеціальний і одинокий для цілої Англії суд для розводових і взагалі подружних справ (Court for divorce and matrimonial causes).

В 1873 р. суд для розводових справ ввійшов в склад установленого в сїм році найвисшого суду (suprem court of judicature). Крім сього на підставі закона з 27 мая 1878 р. кождий суд, а навіть судя (незалежно від найвисшого суду) має право дозволити жінці на випадок тяжких чинних зневаг (assaults) зі сторони чоловіка покинути спільне подружне мешканє і жадати для

себе, а в деяких випадках і для дітей, назначена окремого удержання.

Отже до розводу є лише одинока законна причина с. є чужоложність. Коли ходить о жінку, то досить цього одного факту. До обжалування чоловіка треба ще крім цього одної з отсих обтяжуючих вину обставин: двоженства, змішання крові, неприродних звязий, жорстокости (gross cruelty), покинення без причини, що триває не менше двох літ.

Під доволі неясним словом „жорстокости“ треба розуміти наставанє на житьє, тяжкі чинні зневаги, а навіть уперту відмову чоловіка достарчувати жінці способів до житя, до яких вона має право відповідно до социяльного положеня і господарських відносин подругів.

Коли чоловік домагає ся розводу задля нарушеня жінкою подружної вірности, то має запізвати і співучасника нарушеня. Дарованє, співучасть чоловіка, дозвіл, покиненє жінки, а також невідповідне обходженє з нею відбирають йому право домагати ся розводу з свої причини.

Крім розводу дозволено і добровільний розділ задля наведених в законі причин, а то: чужоложности, покинення без причини по крайній мірі протягом двох літ, жорстокости і неприродних звязий.

Для сепарованої звичайно визначує суд з майна чоловіка приличне удержанє (alimony), а коли вона невинна, то признає їй $\frac{1}{3}$, а навіть $\frac{1}{2}$ доходів чоловіка. Але і навпаки, коли жінка допустила ся чужоложности, суд часто в супереч добровільній угоді між подругами (що до майна) признає частє доходів жінки в користь чоловіка і дітей.

Се все доказує, що й роздове право в Англії розвивало ся також під безперечним впливом церкви, до якої належав перше і суд в сих справах.

При укладаю нової книги законів у Німеччині користували ся її редактори в питаню що до розводу головню пруським і саксонським, а в певній мірі й французьким кодексом. Для того ми приглянемо ся найперше роздовим причинам, які є в тих двох кодексах. В пруським кодексі причин до розводу є доволі багато і так:

1) Нарушенє подружної вірности (в деяких випадках лише підозріне що до її нарушеня).

- 2) Содомія і иньші подібні неприродні звязи.
  - 3) Злобне покиненє одним подругом другого і взагалі намірене і безправне занеханє спільного подружного житя.
  - 4) Уперта, довго триваюча і безпідставна відмова сповнення подружних обовязків (старість є законною причиною).
  - 5) Цілковита і невилічима нездібність до сповнення подружних обовязків і невилічими тілесні хиби, що збуджують відразу і обридженє, або цілковито стоять на перепоні сповненю ціли подружя.
  - 6) Божевільність і навіженність, коли тривають більше як рік і нема надії поліпшеня.
  - 7) Наставанє на житє другого подруга.
  - 8) Насильство, що виставляє на небезпечність житє і здоровлє.
  - 9) Тяжка зневага чести і посяганє на особисту свободу. Тут треба зробити ріжницю між особами низших і висших клас.
  - 10) Незгідливість і сварливість, коли вони грозять небезпечністю житю і здоровлю другого подруга.
  - 11) Тяжкі злочини або проступки, за які повіє подруг ганьблячу кару.
  - 12) Ложне обжалуванє одного подруга другим що до сповнення одного з наведених в горі злочинів або переступів.
  - 13) Вибір нечесного або ганьблячого промислу.
  - 14) Неправильний спосіб житя — п'яньство, марнотратність або зле веденє господарства.
  - 15) Недостаточність удержаня дає жінці право розводу, коли вона є наслідком злочину, розпусти і господарського неладу.
  - 16) Непоборима відраза.
- Саксонське законодавство зглядом розводу більше строге від пруського і допускає лише такі причини до розводу:
- 1) Чужоложність (§. 1713).
  - 2) Сьвідоме заключенє другого подружя, коли перше ще істнує (§. 1728).
  - 3) Неприродна звязь з чоловіком, звязь зо звіриною, з дітьми до 12 літ (§. 1728).
  - 4) Злобне покиненє або уперта відмова (що найменше в протягу року) подружного житя без достаточної причини, або сповнення подружних обовязків (§. 1731).
  - 5) Коли подруг з наміром довів себе до нездібности до подружного житя (§. 1734).

6) Жінка може жадати розводу, коли знавці докажуть, що в наслідок невилічимого хоробливого стану подружнє житє грозить її житю (§. 1742).

7) В випадку наставаня одного подруга на житє другого, або ушкодження тіла, що грозить житю (§. 1735).

8) В випадку поганого поведеня, що трєває навіть по розділі від стола і ложа (§. 1736).

9) В випадку пянства, коли по розділі воно продовжає ся в таких самих умовах (§. 1733).

10) В випадку присуду подруга на позбавленє свободи найменше на три роки за поповнений ним злочин (§. 1746).

11) В наслідок душевної недуги, яка наступила в часі подружя, коли її невилічимість стверджено в часі трьох-літнього побуту в лічниці (§. 1743).

12) Зміна релігії одного з подругів є причиною до розводу для другого подруга (§. 1744).

Подруг, що має право домагати ся розводу, може наперед просити о розділ від стола і ложа (§. 1752).

По рішеню суду подруги можуть бути розділені від стола і ложа, коли між ними є поважні роздори, коли спільне житє небезпечне для житя або здоровя котрого-небудь з подругів або дітний, або коли подруг веде неморальний спосіб житя (§. 1754). Розділ може бути часовий (від 6 місяців до одного року) і постійний (§§. 1754, 1767).

Автори проекту і більшість парламенту (Reichstag) були однак того погляду, що треба конечно утруднити розвід і зменшити число розводових справ, бо за сим промавляє, мовляв, інтерес держави. При тім усім закон мусить тькож числити ся з потребами житя, а передовсім з огляду на юридичний характер подружя конечний розвід в випадку нарушеня подружних обовязків.

Поставивши вихідною точкою можливе обмеженє, новий кодекс що до самого змісту постанов кермував ся такими засадами :

I. Цілковите виключенє інтересів своєї або другої релігії при усталюваню розводових норм. З огляду на сю засаду викинено між иньшим цілковито інститут постійного розділу подругів (*separatio perpetua*), бо від полишеної подругам можности приверненя подружного житя більші ті недогоди і небезпечности, які виходять (в наслідок неможливости для сепарова-

них заключити нове подружжя) для господарства, виховання дітей і обичайности. Передовсім зовсім несправедливо засуджувати невинного подруга на безженність через ціле житє в наслідок вини другого, що нарушив подружні права першого.

II. Другою провідною засадою нового німецького кодексу є принцип виновности (Verschuldungsprinzip). Лише в наслідок тяжкої вини по стороні другого подруга треба невинному дати можливість розводу, для того не можна допустити розводу за обосторонню згодою подругів, задля непоборимої відрази, дальше задля тілесних недостатків, душевної хвороби і неоднакости релігій.

Що до засади виновности — то треба замітити, що розвід не є карою, отже допускає ся його не для того, що котрий небудь подруг завинив, але для того, що в даних обставинах нема подружя, як його розуміє закон. З огляду на се засада виновности не знаходить оправдана, а скорше в розводовім питаню провідною засадою повинно бути передовсім подружжя, його юридичне і моральне значінє.

III. Новиною в новій кодифікації є також поділ роздових причин на безглядні (absolute) і зглядні (relative). До першої категорії належать такі причини, задля яких можна безглядно розірвати подружжя. Другого рода причини можуть бути лише в такому випадку основою розводу, коли суд по розгляненю даного випадку прийшов до того переконання, що дальше існуванє подружя неможливе. До тепер обовязуючі німецькі кодекси (а також французький) не знають такого поділу; вони знають лише анальоґічне приміненє деяких безглядних роздових причин.

До безглядних причин належить:

1) Чужоложність (§. 1565). Відповідно до своєї роздової причини треба замітити, що по новому німецькому кодексу відмінно від римського і попередного (обовязуючого до виданя закона в 1884 р.) французького права (по якому чоловік нарушував подружню вірність лише тоді, коли удержував любку в спільнім подружнім мешканю) чужоложність чоловіка і жінки судить ся однаково.

2) Бігамія або двоженність с. є заключенє другого подружя, наколи існує перше; тут нема ріжниці, чи подружнє житє мало місце в другім подружю, чи ні (§. 1565 і зас. нім. карн. код. §. 171).

3) Неприродна звязь (§. 1565, карн. зак. §. 171).

4) Наставанє одного подруга на житє другого (§. 1566), а по погляд комісії (Kommissionsbericht, ст. 67) вистарчають при-готовні діланя, коли в них пробиває ся намір позбавлення житя.

5) Злобне покинене одним подругом другого. Після канонічного (католицького і протестантського) права і більшої части обовязуючих законодавств є воно безглядною причиною розводу, а французький кодекс ставить його в ряді тяжких обид (injures graves, art. 231).

Що тикає ся зглядних розводових причин, то вихідною точкою для редакторів була отєя засада: до розводу конечний такий розрив подружних узлів в наслідок діланя одного з подругів, що із-за него неможливо задержати подружє в силі. Тут треба зачислити і тяжку обиду в §. 1568. В наслідок принятя сьої засади зачеркнено широкі границі субективізму.

При порівнаню §. 1563 з анальоґічними постановами пруського земського права (Landrecht) можна підвести під категорію зглядних причин цілий ряд причин, які допускає се законодавство, а то :

1) Так близькі зносини з особою другого пола, що можна не без підстави здогадувати ся нарушеня подружної вірности (§. 637 і сл.).

2) Відмова принятя жінки до спільного подружного мешканя (§. 687).

3) Уперта відмова що до сповнення подружних обовязків (§. 694).

4) Позбавленє свободи і тяжка зневага чести (§. 700).

5) Насильство і лайка (§. 702).

6) Незгідливість і сварливість, коли виставляють на небезпечність житє і здоровлє (§. 703).

7) Поповненє тяжкого злочину або переступка, а також при-суд за їх поповненє (§. 704 і сл.).

8) Виконуванє ганьблячого промислу.

9) Пянство, марнотратство, безладне веденє господарства (§. 708 і сл.).

10. Упряма відмова що до видачі удержаня (§. 711 і сл.).

Коли однак у пруському кодексі все се — безглядні причини, в наслідок яких розвід конечний, то противно в за-

гально - німецьким кодексі можливий розвід лише під тою умовою, коли суд переконає ся, що вони розривають подружжя.

Наконець в числі розводних причин стоїть цілком окремо душевна недуга подруга (§. 1569).

В первіснім проєкті не заміщено своєї причини, бо вона йшла в розріз із провідною засадою розводного права (принципом виновности), але під напором відмінного погляду в кругах правників і публичної опінії ввійшла ся постанова до книги законів по завзятій борбі в парламенті.

Душевну недугу признав парламент причиною до розводу під такими умовами: коли вона трівала що найменше три роки і дійшла до такого ступня, що духова звязь між подругами пірвала ся і нема надії сю звязь привернути (§. 1569).

Таким робом і сю розводну причину треба зачислити до ряду зглядних причин, бо вона примінює ся лише під вказаними умовами. По новому закону вина котрого небудь подруга є для невинного причиною до розводу, отже в наслідок пробачення траить він се право. Очевидно, що се не тикає ся розводу по причині душевної недуги (§. 1570).

Треба також згадати, що право до розводу гасне при 10-літнім задавненю від дня повстаня причини (§. 1571).

Крім розводу допускає нова книга законів розділ подругів.

Наслідки розводу. Що тикає ся права жінки до назвиска чоловіка, то законодатна практика в тім згляді не однакова. Нова німецька книга законів іде за поглядом пруського права. Розведена задержує назвиско чоловіка, коли не бажає прибрати назад свого дівочого назвиска або сього, яке мала в попереднім подружю. В сім останнім випадку треба, щоби розвід в попереднім подружю не наступив з її вини. Коли однак жінку признано в розводі винною, то чоловік може їй заборонити носити його назвиско (§. 1577).

Другим наслідком розводу є се, що невинний подруг має право домагати ся удержаня від винуватого. Право до удержаня виводить німецький кодекс згідно з французьким (ст. 301) і саксонським (§. 1750) кодексами з чувства справедливости. Обовязок удержаня подруга анальоґічний з обовязком удержуваня близької рідні.

Чоловік винуватий у розводі має обовязок удержувати свою розведену жінку, коли вона не має власних средств, або не може

їх здобути відповідною для неї працею. Винувата в розводі жінка обов'язана при таких самих умовах удержувати чоловіка.

До наслідків розводу треба зачислити також зворот усіх подарунків, які дав невиний подруг винуватому.

Що до впливу розводу на становище дітей треба замітити, що розвід не може змінити юридичного становища дітей, а впливає лише на вихованє. Також права, що пливуть із власти родичів над дітьми (право користувати ся майном дитини), остають без зміни без огляду на розвід. Право вихованя дітей признає новий кодекс за життя розведених подругів невинному подругови. Коли обоє винні, то сини по скінченю 6 літ належать до батька, а дочки до матери. Однак опікунчий суд з огляду на добро дитини може установити і иньший порядок. Такий розділ дітей по полам оправдують редактори книги законів сим, що було би несправедливо відобрати матери всі діти, а впрочім навіть інтерес дітей домагає ся материнського догляду.

На обов'язок удержаня дітей родичами — на погляд загального німецького права — розвід не має впливу, бо спорідненє, а не подруже є підставою сього обов'язку. Впрочім право дітей до удержаня зі сторони розведених родичів є таке. Коли при розводі поручено старати ся про діти чоловікови, в такому випадку жінка має обов'язок давати пайку зі своїх доходів або зарібку під умовою, що доходи з майна дітей не вистарчають на їх удержанє. Коли жінка опікує ся дітьми, то має також право домагати ся від чоловіка пайки на покритє коштів удержаня дітей (§. 1585).

З наведених у горі причин до розводу в пруськім і саксонськім законодавствах бачимо, що й сї законодавства що до розводового питання стоять під безперечним впливом церковного протестантського права. Загально-німецьке право, хоч проголосило цілковиту незалежність в справі розводу від церковних постанов, в дійсности не зірвало з ними вповні. Навіть провідна його засада — виновність подруга, що служила йому вихідною точкою при становленю причин до розводу, є також провідною засадою протестантського канонічного права.

Взагалі історія і сучасний досвід доказують, що для законодавця не легка річ під зглядом розводових постанов освободити ся від впливу церкви. Є питання, при рішеню яких

історія все бере верх над сучасними течіями. Релігія і то передовсім християнська релігія — се така сила, що з нею бороти ся навіть для сміливих законодавців не легко, а ще трудніше віднести побіду. Здавало би ся, що по сій реакції, яку викликав протестантизм у релігійних питаннях, по зменшеню круга діляння церкви, по признаню подружя самим Лютром „світською справою“, протестантські законодавці будуть могли зовсім не оглядати ся на віроісповідні домагання при уставлюваню розводних норм, однак се нігде не лучило ся. І по реформації церков задержала суд у подружних справах не лише в католицьких, але і в протестантських державах, в тім числі і в Англії. Очевидно, що духовний суд не міг приміювати в своїх рішеннях засад негідних з приписами церкви.

При кінці минулого століття розширила ся і прорвала ся до законодавств гадка, щоби відділити церковний і світський елемент у подружю та підчинити подруже світському законодавству і судови (т. зв. секуляризація подружя). Ся гадка, що виринула найперше у Франції (коли поминемо обовязуючі короткий час цивільні подружя в Голяндії і в Англії за Кромвеля), а потім розширила ся по цілій Европі, також не довела до усуненя зі світських кодексів церковних поглядів на подруже і розвід.

Інтересно, що в Франції, де правительство, юриспруденція і філософія так пильно працювали над секуляризацією подружя, законодавець кілька разів то заборонював то дозволював розвід. А навіть хоча в останніх часах признав він конечність розводу, то що тикає ся причин розводу, все таки намагає ся придержувати ся тих правил, які установила католицька перков для розділу.

Італія має цивільні подружя, але і чути не хоче про розвід, якого не допускає її національна релігія.

Годі не запримитити внутрішньої суперечности в сих постановах. Подруже вважає ся справою світського законодавця в самій своїй сути, в самій своїй основі; держава становить умови і порядок його заключеня, але його розрив нормує ся засадами церковних постанов. Очевидно, що державі лекше проголосити загальну засаду (про світський характер подружя), установити для него світську (цивільну) форму, як взяти в свої руки розводове право. Се цілком зрозуміле, бо з голим принципом, що не має практичного приміненя, можуть погодити ся навіть його противники. Цивільна форма подружя навіть там, де має загально-обова-

зуючий характер, не вводить у колізію з совістю правовірного католика або протестанта, бо по вписаню шлюбу у сьвітського урядника нікому не заборонено сейчас піти до церкви і звінчати ся по приписам своєї релігії. Признати однак розривність подружя тоді, коли релігійні правила розводу зовсім не допускають її — значить увійти в цілковиту суперечність з ними. Ще більшим порушенєм буде заключене по розводі нового подружя, бо у сїм випадку буде два влочки: незаконний розвід і незаконне подружє. На випадок незгідности церковних і сьвітських постанов — ся негода не може бути так різкою у протестантів, як у католиків, які зовсім не знають розводу. Все таки вона можлива і мала місце; однак і для протестанга подружє по розводі, не признане церквою є не подружєм, лише чужоложністю.

Недогідности таких колізіяї між церквою і державою ясні кождому. Жаден розумний законодавець не буде на них напрошувати ся, а противно буде старати ся їх оминати. З тої саме причини подружне право в сучасних кодексах не відзначає ся цілком одноцільністю, згідністю засад і консеквентним їх переведенєм ві всіх його відділах.

Також й при укладаню нової німецької книги законів її редактори числили ся з одного боку з основними засадами церковного протестантського права, а з другого боку допустили розділ для догоди католикам, хоча в §. 1588 категорично говорить ся, що постанови сего відділу не тикають ся церковних подружних обовязків. Очевидно не тикають ся по букві закона, але по його духу тикають ся і то часто.

Тепер зберемо разом сї основні засади, які прийняли німецькі законодавці до нової книги законів.

1) Бажаючи зробити краєугольним каменем роздодових норм виключно етично-юридичні елементи, законодавці не відкинули зовсім і релігійних поглядів.

2) Число причин до розводу в порівнаню зі етарим німецьким кодексом і земським пруським правом (Landrecht) зменшено в новім кодексі.

Такі роздодові причини, як незгідливість і сварливість, обиди, легководушний спосіб життя і непобідима відраза не ввійшли до нової книги законів, хоч прихильники пруського роздодового права старали ся про се всіми силами в парламенті і пресі.

Редактори німецького кодекса не могли навіть піти за саксонським правом, хоч воно більше строге зглядом розводу. Замість 16 причин по пруському, а 12 по саксонському праву, допускає кодекс лише 6 причин і з огляду на се треба признати, що таке рішення роздового питання далеко більше серйозне і згідне з сутю подружя, ніж се вдало ся попереднім німецьким законодавцям. Тут нова німецька книга законів більше зближає ся до французького цивільного кодекса (його недавньої новелі о розводі), ніж до німецьких кодексів.

Загальний німецький кодекс іще раз потвердив нераз доказану історією правду, що як зачислене подружного права до сфери світського права не означає цілковитого розриву з поглядами релігії в подружних питаннях, так і цивільна форма подружя не звязана з перенесенем у сферу подружного права елементів договорного права і з установленем свободи розводів. Хоч Французи ще в часі першої революції проголосили засаду, що подружє є контрактом у очах світського законодавця, однак вони не могли сьої засади перевести в житє і довго був сей „контракт“ нерозривний. Нова німецька книга законів допускає розв'язанє сього „контракту“, але на основі досить далекій від засад договорного права, а крім того в дуже тїсних границях.

Ся поздержливість що до роздових причин з огляду на доволі ліберальну попередню законодавчу практику доказує, що в поглядах німецького народа замітний поворот до більшого ніж доси зміцнення подружя.

3) По зменшеню числа роздових причин ділить німецький кодекс і сі причини на беззглядні, задля яких треба допустити розвід без огляду на спеціальний характер даного випадку, і зглядні, сила і значіне яких оцінює ся разом зо всіми обставинами розсуджуваної справи. Ми вже вказували на раціональність такого поділу. Бувають такі проступні, а навіть непроступні діла, що можуть підірвати кожде подружє; але є й такі обставини, що для одного подружя мають — так сказатиб — смертельне значіне, а другим не відбирають надії на виліченє.

Очевидно що трудно а рїогі рїшити, коли нарушенє подружних обовязків, нечесне і неморальне поведєне подруга розривають подружє в такій мірі, що з огляду на се не можна змушувати невинного подруга до позіставаня в подружю (§. 1568). Се питанє може рїшити лише суд, коли оцінить усї представлені обставини

і пізнає особу і характер подругів. Треба однак мати велике довіре до судів, щоби дати їм у руки закон, що дає їм таку повновласть. Коли німецький судя примінює §. 1568, то мусить він вийти в близьку стичність з законодавцем. З огляду на короткий час від кодифікації не можна ще виробити собі погляду, яке буде в практиці нове розводове право Німеччини. Коли суд буде поступати лагідно, то може розрив подружя довести до зачеркнених пруським красвим правом (Landrecht) границь; коли противно буде він поступати строго, то може пригадати часи панованя канонічного права. Подібний закон був рішучо немислимий, коли судії були звязані законною доказовою теорією.

Яка різниця між тою постановою і приписами російського закона, котрий жадає „показанія двухъ или трехъ очевидныхъ свидѣтелей“ на доказ у розводових справах задля нарушеня вірности!

Очевидно, що лише в часом вироблюють ся судові прецеденси головно в виді рішень найвисшого суду. Се улекшує судейську роботу, але навіть при таких умовах треба чимало зусилля, досьвіду і сумлінности зі сторони тих судіїв, що мають рішати розводові справи.

Цілковите полишенє судови свободи признати або непризнати якусь обставину достаточною причиною до розводу, сей субективізм нового закона може при некорисних условинах принести і не бажані успіхи. Замість сталих засад може ввести деяку нестійність і ваганє в питаннях о допустимости, або недопустимости розводу, а на сю небезпечність вказували по части противники нового закона. Сей страх однак нагадує лише стару правду, що добрий закон може суд звести на ніщо та що правний порядок піддержують так само добрі закони, як і добрі судії.

4) Кодекс відкинув розвід за обосторонною згодою подругів, бо вважав се негідним з сугею подружя, що є досмертним союзом і має велике етичне та державне значінє. Подружє повстає за обосторонною згодою як союз, що містить у собі і договорийний елемент, але одинокої сеї згоди мало до його розірваня.

Коли французький кодекс уводив свого часу розвід задля сеї причини, то поставив дуже строгі умови його допустимости. Інтересно при тім, що редактори кодексу думали, що розвід, який вони вводять, не буде в своїй сути розводом за обосторонною згодою с. є не буде оснований ся лише виключно на волі подругів. Противно, вони були тої гадки, що се буде розвід задля

законних і дуже важких причин, але яких не може подати ся сторона, що має право до розводу (в випадку наставання одного подруга на жите другого, в випадку чужоложности). Однак жите не справдило сих здогадів і розводи за обосторонною згодою показали ся в дійсности розводами, які опирали ся в більшости випадків на ріжницї характерів.

Що тикає ся умов того розводу, які ставив французький кодекс, а нинї ставить бельгійський, то вони такі:

1) Дозрілий вік (що найменше 25 літ для чоловіка, а 21 для жінки; ст. 275) щоби розвід не був ділом молодечої легкодушности. 2) Від дня заключеня подружя мусить минути найменше 2 роки, як мінімальний речинець, в протягу якого може показати ся ріжниця характерів. 3) Розвід за обосторонною згодою немислимий по упливі 20 літ подружя, або коли жінка має вже 45 літ (ст. 277). В державній раді говорено по причині першої точки, що звичайно розвід за згодою наступає задля ріжницї характерів, коли навпаки двацятилітне подружє доказує щось цілком противне. Що тикає ся другої точки, то мабуть тут відгравав ролю інтерес жінки — можливість заключити нове подружє, на що по 45 літах нема надії. 4) На розвід мають згодити ся родичі, або иньші аспенденти (ст. 278); ся умова цілком незнана в иньших законодавствах, має на ціли ослабити свободу розводів за обосторонною згодою подругів. 5) Повинна бути згода що до дітїй: хто з родичів бере на себе обовязок їх удержувати і виховувати (280).

Коли заходять всі сї умови і коли дворазове намаганє суду погодити подругів не поведе ся, а вони все таки будуть домагати ся розводу, то треба їм його дати (281—294).

В пруськім земськім кодексі обосторонна згода є також причиною розводу, хоч лише в виїмковім випадку і то під покривкою вказаної в законі причини — непоборимої відрази, а се на випадок „цілковитої“ бездітности, коли навіть нема надії на уродженє дітїй.

5) В одній з найголовнійших причин до розводу, при розриві подружя в наслідок нарушеня подружної вірности, новий закон не робить цілком справедливо ріжницї в становленю невірности чоловіка і жінки, якої держав ся до недавна (до закона 1884 р.) французький, а держить ся й до сьогодні бельгійський закон. З огляду на сю ріжницю чоловік нарушує подружню вір-

ність лише тоді, коли удержує наложницю в спільнім подружнім мешканю, а жінка ві всіх випадках (ст. 239). Італійський закон становить також чужоложність чоловіка, коли говорить о розділі подругів (ст. 150).

Французькі правники оправдували істнованє сього закона такими доказами: Коли чужоложність по стороні чоловіка — говорили вони — є дуже діймаючим нарушенєм правил моральности і подружних обовязків, то не можна заперечити, що чужоложність жінки містить у собі більше вини. Жінка — доказували вони — повинна бути більше поздержлива із-за властивої її полови стидливости, дальше на наші погляди, або — пехай буде — забобони, чужоложність жінки може мати лише сумні наслідки, бо вводить у сім'ю чужі діти (Demolombe, Cours t. II, p. 470).

Однак иньші коментатори наполеонського кодексу вважали сей закон несправедливим. Вони годили ся на се, що чужоложність жінки більший злочин ніж чоловіка і для того — на їх погляд — треба наложити на жінку більшу кару ніж на чоловіка, однак в справі розводу чужоложність обох подругів уважали рівнозначною (Laurent, Principes t. III, pp. 216—220).

Нерівне становище чоловіка і жінки при становленю чужоложности з огляду на вироумілість зглядом чоловіка не є однак ніщо питоме лише Французам. Сей староримський погляд, який присвоїли собі також старі Германці, признавало багато славянських племен, а істнує він до нині в Англії (Загоровский, О разводѣ, ст. 99). Де задержав обовязкову силу французький закон, там уціліла і звязана з ним доктрина, майже більше жестока від самого закона. „Наложницею (concubina) є та женщина, що хоч не подружена з якоюсь особою, жие з нею так, як би була її жінкою“. (Дефініція, яку дає французький академічний словарь). Отже всі припадкові звязи чоловіка з посторонньою женщиною, хоча-б мали місце в спільнім подружнім мешканю, не підходять під закон. Однак і постійна звязь з женщиною, що живе в сім самім домі, але на иньшій поверсі, не нарушує закона, як і звязь в спільнім подружнім мешканю, однак не в місті постійного побуту і т. д. В сім питаню дійшла французька судова практика до великої тонкости, а тенденція всюди однакова: вироумілість зглядом чоловіка (Demolombe, ст. 470 і сл.; Laurent, 220 і сл.).

6) В кінці треба піднести, як останню принципіальну прикмету нового закона признанє засади виновности (Verschuldungsprinzip) основою для всіх причин (крім навіженности). Ся причина звісна впрочім і французькому законодавству.

В присвоєню сего принципа, як уже зазначено, показав ся вплив канонічного права. Вже вказано в горі, що суть подружя і розводу не може оправдати прийнятя засади виновности. Правда, вона дає можливість значно зменшити число роздодових причин, однак прийняте сьої засади не забезпечує тривкості подружя.

Такі вихідні точки нової німецької книги законів. Сказане доказує, що при редакції роздодових постанов редакторам нового німецького кодексу не ходило quand-même о новість; навпаки, сї постанови мають багато давніх жерел і то не лише національних німецьких, але в части й чужих. Усе, що на погляд редакторів заслугувало на узглядненє, повибирали вони з попередніх кодексів. Характеристичною спеціяльністю нової книги законів є заведене зглядних причин, які установляє суд, а не законодавець. Ми вказували вже попередно, що таким робом зближує законодавство закон і жите з собою, переносить при рішеню роздодових справ головну вагу з книги законів до судової салі і з огляду на се дає спроможність осягнути не лиш формальну, але і матеріальну правду. Нема однак сумніву що сим способом просковзнула деяка неясність до роздодового права Німеччини. З огляду на се лише будучність покаже, о скільки новий кодекс скріпив подружє, як сього бажали його редактори.

Подав
П. Сондук.

Новини нашої літератури.

I.

(*Левицький. Повісти і оповідання Т. I, з портретомъ автора. Сп. Б. 1899.*)

Перед нами перший том повістей і оповідань І. С. Левицького, звісного під дуже давним псевдонімом Івана Нечуя. Маючи за плечима 61 рік, І. С. Левицький присвятив із них 35 літ літературній роботі. Робота ся — поетична творчість на українському язиці, творчість дуже замітна на Україні, бо його повісти і оповідання, змальовуючи українське народне окружжа, разом з ним торкають ся побиту нашого духовного стану і иньших сфер. Таким робом Іван Семенович сливе перший завів на український літературний кон різні верстви української суспільности. Сим він заслужив українські симпатії: його знають і почитають.

Народив ся Ів. Сем. Левицький в с. Стеблеві канівського повіту, київської губернії. Вихованне своє він одержав у Богуславському духовному училищу, потім у київській духовній семінарії, де скінчив курс року 1859 і в тому ж році його визначено учителем у Богуславське духовне училище, а далі року 1861 він поступив у студенти київської духовної академії і, як скінчив академічний курс року 1865, було його назначено учителем словесности в Полтавській духовній семінарії, відки він перейшов в кінці того ж шкільного року служити в Варшавську шкільну округу. За сім років він покинув Царство польське і перейшов на службу в Одеську шкільну округу, в кишиневську мужьську гімназію, де був учителем руського язика. Відси вже він, пробувши на службі 25 років, вийшов на пенсію.

Силкуючись виявити головну особність талану І. С. Левицького, мусимо визнати сю особність в його великому патріотизмі, в тім спочуванні горю, яке він знаходить усюди на Україні через її підлеглисть і в політичному, і в економічному, і в духово-науковому стані чужим елементам — або польському, або жидівському, або московському. Він серцем почуває, що ні в одній із сих відносин Україна не стоїть на своїх власних ногах, що за все, про все вона має свого поводиря або з Поляків, або з Жидів, або з Москалів. Великий сум обгортає його при сій думці, що має в дійсности свою об'єктивність. В „Причепі“ він пише: „Хто з Киян не памятає часу перед севастопольською війною (1853—1855)? То був тяжкий час для України, то було її лихо-ліття. Простий народ стогнав у тяжкій неволі під панамі, мусів мовчати і терпіти гірше, як до Хмельницького. А за кожний стогін його московським звичаєм катовано. Україна забула історичні перекази і не могла наукою дійти до страчених думок... Московська школа на нашій Україні багато одрізнила лучших людей від свого народу, від свого племя, від сем'ї, від батька й матери. А знов народ дуже відрізнив сам себе від панів, від учених Українців і косим оком споглядає на них! Між ними викопана велика безодня! І потрібно великої, великої праці не одного генія, щоб звязати те, що порвала наша недбайливість та стидна українська байдушність, та ледача недобачливість“...

Таке ж саме міг би він написати і про Галичину, де теж руський нарід стогне, де він теж майже до останнього часу не мав нічого свого в духовому житю своїому.

Виходячи з такого погляду на свої сучасні обставини, автор в більшій часті своїх творів виступає дуже сумним перед нами і мабуть виступив би ще сумнішим, як би цензура не скорочувала лету його фантазії і не примушувала його иноді обертатись до менш цікавих сюжетів, ніж ті, за які він би брав ся по добрій волі, без усякого примусу. Найбільш близько він надійшов до свого пануючого погляду на жите в невеличкій поемі „Запорожці“*), хоч се й не є найкрасша з його поетичних праць. Тут ми бачимо, який тісний талан автора, коли він хоче показати тяжке, незносне положене свого народу. Він виводить для сего старих „Запорожців“, зачарованих своїми характеристиками, щоб

*) Вперве надрукована в 1873 році в Галичині в „Правді“ (№ II).

від їх чути, як боляче тепер існувати на сучасній Україні, як стулені уста у сучасних Українців, і як згорнуті в них руки тепер, коли-б, здавалось, треба було частійше мати їх розімкнутими, ніж у часи існування Запорожя... Робить він се не досить штучною рукою, Запорожців виводить не зовсім такими, які вони були справді, а про те всеж каже те, що хотів сказати і про все те праця ся є великим твором.

Жив собі в селі Кодаку над Дніпром лощман Карпо Летючий — так переказує Левицький у „Запорожцях“. Одного разу до лощманського отамана Івана Музики приїхав багатий купець і став прохати його дати йому доброго лощмана, щоб перевести його байдак через Дніпрові пороги. Отаман показав йому на молодого Карпа Летючого, бо він його дуже любив і мав надію на його умілість провести байдаки меж порогами. Для принади Карпові він пообіцяв йому видати за його дочку свою Олесю, як він добре зробить припоручену йому роботу. Карпо згодився вести байдак через пороги, поїхав і хоч дуже пильно глядів за байдаком на порогах, однак усе-ж хвиля захопила його і він розбивсь. Карпо Летючий, стративши надію здобути руку Олесі, кинувся в Дніпро: згинути краще ніж потеряти лощманську честь... Пішов він на дно, ждав, що от-от вдарить його о якийсь камінь, і тоді прощай життя, однак він тільки стратив чути і попав у зачароване місце. Оdkрив він очі і побачив, що над їм далеко вода, що він лежить на скелі, що де-сь далеко видно якісь квітки. Придивившись пильнійше, він побачив, що сі квітки — то люде. Двоє з тих людей надійшло до його. Се були браві козаки. Вони помогли йому зійти зо скелі і повели його далі, через розкішні сади, поміж чудово убраних козаків та чудесних співаків старих українських пісень аж до свого гетьмана. Козаки сказали Карпові, що він в Запорожі, давно зачарованому якимсь характерником на дні Дніпра. Прийшли вони до гетьмана (чом не кошового?). Він був убраний в дуже хорошу одягу. Навкруги його була сторожа з дуже гарних козаків. Жив він у саду, де дерева мали срібне і золоте листя. Гетьман спитав Летючого, відки він і взявши, що з України, де тепер погано, зараз почав молитись за Україну в своїй церкві, де був один хрест і недалеко від хреста калиновий кущ, з відки підіймався дуже гарний жіночий голос. Потім сей кущ обернув ся в розкішну дівчину, зовсім схожу на Олесю Музиківну. Летючий був усім сим зачарований. Скінчивши молитву, гетьман сказав харак-

тернику, щоб він виніс Карпа Летючого на сьвіт божий на ту Україну, де, як він узнав від Карпа, зовсім не згадують ні попи, ні вчені люде про Запорожя, де кругом бідність та пригніченість. Виніс характерник не одного Карпа, а з ним ще і ту саму дівчину, що співала в калинового куща; її звали не Олесею Музиківною, а Марусею Музиківною; вона була родичка Олесі за пять колін і обернута характерником в калиновий кущ за те, що полюбила гетьмана, Запорожця, що не мав права любити і держати в Січи жінок. Тепер гетьман відпускав і її на сьвіт божий. Полетіли вони вверх, пересікли стелю, що була коло води, а далі потрапили прямісенько на Україну, не далеко від хутора, де жила Музиківна. Пішли вони тут розшукувать її батьківську хату, та замість хутора побачили вони велике село, і в йому надібали хатку, що була схожа на Музичину. Однак і в ній не було Музичиноного батька, була якась бідна жінка, що не призналась за матір Марусі. Від неї взнала Маруся, що у їх землі мало, скогу мало, що вони зовсім бідні, що земля вся панська, за якимсь Поляком, що сусідні сахарні теж якогось Поляка, а млини всі жидівські. Не подобалось усе се Марусі, їй забажалось знов обернутись в калиновий кущ, і вона знов була перенесена в гетьманський сад тим самим характерником, що виніс її заразом з Карпом на сьвіт божий. Карпо-ж повернув до Кодака, взнав там, що Олесею давно видано заміж, що добро його усе віддали тому купцеві, чий байдак він розбив на порогах, і що його, Карпа, присуджено добре вибить нагаями. Тоді він помандрував кудись за Дунай.

В сему і вся поема. Дуже ясно, що Запорожє зачароване виступило перед читачем зовсім у иньшому виді, ніж воно справді мало. Мабуть тут виказуєть ся малосьвідомість автора в історичних справах. Було-б далеко краще, як би зачароване Запорожє схоже було на малюнок Рєпіна, де він представляє Запорожців регочучими з поводу жартовливого листа, що пише їх писар до Султана. Про те-ж дуже поетичний зворот у Левіцького в тому, що над еучасною Україною повинно судити колишнє Запорожє, се гніздо, що держало в собі всі головні думки Українців, що вважалось як сьвяте місце, всіми Українцями. Воно то переконалось, що все на Україні повстало гірше, що край обіднів та придбав задля своїх прибитків не українських в лодітелів, а Поляків та Жидів по поемі Левіцького і Москалів по нашому.

Головна особність талану Левіцького, його патріотизм, його сум, що над Україною панують чужі люде, дуже ясно виказується, коли він змальовує ті фабрики та заводи, на котрі йдуть заробляти наші люде. Так в повісти „Микола Джеря“,*) присвяченій М. В. Лисенкови, герой її Микола тікає від тяжких обставин кріпацького побиту на сахарні і тут притерплює великі муки разом з иньшими односельчанами, що також втекли з рідної хати на заробітки. Дуже виразно він змалював жида Абрама Мойсевича Бродовського, що був управителем заводу в Черкащині. Сей рудий Жид в оксамітній жилетці дуже погано годував робітників; иноді кидав навіть у борщ щурів. Від поганої їжі багато людей почало слабнути, а потім і мерти. Нарід почав тікати з сахарні. Приїхала комісія розпізнати, в чому діло, і діла добре не взнала, веліла тільки почистити казарми. Бродовський сам поїхав з села, бо йому побили вікна, бояв ся щоб чого поганого і з ним не стало ся. Така-ж Жидівка, як він Жид, була і жінка Бродовського. Вона, ходячи в багатому убраню вдавала з себе паню, але се убрание було страх засмальцьоване — і через те видко було Жидівку. І вона, і він дуже сердились, як коли люде наші починали їм казати „ти“. „Що ти, свиня! Ну! чого ти на мене тикаєш? Я тобі не дам грошей за місяць“ — такі репліки що раз чуєш від них до простого люду.

Не меньше виразно в другій повісти „Бурлачка“ змальований Лейзор Рабиненко, Жид, що був на Стеблівській суконній фабриці, куди поступила вродлива Василина, після того, як мусіла кинути с. Журавну, де пан Ятшембський, що прийняв її в наймички і почав жити з нею, збирав ся женитись на якійсь панні в 20 тисячами грошей. Лейзор Рабиненко взяв ся в стеблівського посесора поставляти робітників на заводи. Хозяїн мав платити йому за кожного робітника. Лейзор повинен був розшукувати робітників, ставити їх на роботу, харчувати їх і платити їм. Як Жид не набере потрібного числа робітників, то директори заводів мали право самі дістати робітників, платячи їм подвійну плату на кошт Лейзора. Звісно, Жид дуже сего бояв ся і держав своїх агентів по всіх усюдах. Лейзор їздив у великий піст, пише Левіцький, на далеке Полісся, у бідний могилевський та минський край, давав завдаток бідним Білорусам саме під час оплати подушного,

*) Надруковано перший раз у „Правді“ 1879 р., а потім у „Раді“ Старицького 1883 р.

або під час голоду, брав у волости їх пашпорти і потім перевозив їх на заводи. На українських заводах з'явилися нещасні Поліщуки, чи, як звать їх на Україні, Литвини або Лопоцали. Лейзор держав їх у таких казармах, харчував такими харчами, що нещасні Литвини, привичні їсти невіяний та несіяний хліб, кидали заводи і тікали в свій голодний край. Годував він між иньшим свинячим салом, у котрому завелися черви. У його вертілись що раз Шмулі, Срулі, Гершки, що жили трохи в не одній хаті з ним, самим Лейзором. Вони рознюхували в Стеблєві, в ближній окрузі, їздили бідками по селах, знались з шинкарями, з підрядчиками на заводах, з мірошниками в Жидів, з Жидами посесорами, знали на все ціну, брали в мужиків збіжжя за проценти і звозили до свого начальника Стеблівської околиці, Лейзора Рабіновича. В Лейзора в Одесі, кінчить Левіцький, були свої ще висші начальники: жидівські губернатори й міністри, котрим він подавав звістку про все й доставляв їм пашню. То були міністри пшениці, жита, міністри гречки й проса і навіть міністри свинячого сала, олії, дегтю, то були у загалі українські губернатори мужицького поту та сліз, міністри людської крові... Виразнійше сего, талановитійше не можна було намалювати того гіркого економічного стану, в якому живе Україна.

Вже з сих мальовань економічного стану, де Левіцький згадує Жидів, видно, в якій стороні він жив і живе. Се так званий „Юго-Западний край“, себ то Південно-західний. З біографії Івана Семеновича знаємо, що він народився в Богуславі і все життя своє працював у Києві, в Полтавщині, в Сідлиці, в Каліші, а далі в Кишиневі. Певно, що в сему районі він повинен був надивитися на шахрайство Жидів, жив з українським простим людом, духово терпів його біди, жив із студентами в Києві в духовній академії, а иноді і з професорами, бачив чимало писарів у селах, панів, сільських матушок, їх дочок... Усі сі люде і повинні були виявитися у творах Івана Семеновича, і виявились вони дуже виразно з тим цвiтом, який мають в дійсности. Звісно, напрямок всему, що він малює, дає він свій, той самий, що пристав до його в духовному училищу, семінарії та академії. Про те ж напрямок сей не дуже чужий сучасности; де в чому Левіцький дуже близько підходить до визначення того-ж, що виставляють найкрасші писателі Великоруси, Німці, Французи, як Тургенев, Гоголь, Толстий як Шпільгаген, Гауптман, Зудерман, як Золя, Фльобер, Доде і иньші.

Ось перед нами найкращий твір Левіцького — се невелике оповідання його „Рибалка Панас Круть“*). З'явилось воно на світ 1866 року. Автор починає мальованєм сонного в ночі Богуслава, де що не хата, то жидівська, де що не чоловік, то Жид. Рисує він три маленькі дворики, нечисті, не як слід розташовані, багато будинків, що один тулить ся до одного, навкруги вилиті пошії, кинене сьмітя, від чого і дихнуть важко. І от се місце лежить коло Росі, що пливе ясною смугою ген-ген далеко. В чудову літню ніч збираєть ся старий рибалка Панас Круть ловити рибу на річці в-двох з молодим парубком Паньком. При сій пригоді починає Панько розпитувати у Панаса про його колишне житя. Панас потроху переказує йому, як він зростав у рідній хаті, як швидко всему навчав ся, і кравецтву і музиці і рибальству. Переказує, що коли він шив кожухи, то добрі дуже виходили, тільки шкода — не вмів він їх спродавати. Було виїде на ярмарок та стане там, де всі лінтварі стоять, а Жиди з сих лінтварів і попережують його в спродажи свого добра. Кінчить ся ярмарок, у них товару вже нема, а у нього є скільки хочеш. Переказав він, як він оженив ся на дуже гарній дівчині, як добренько жив він з нею і як нарешті вона почала гаснути і гасла-гасла, поки не вмерла. Дуже поетично він переказує, як вона співала, як потім одного разу він у сні чув її голос і був певний, що вона тоді справді співала. Він, Панас, дуже сумував за змерлою і потім навіть ні одної дівчини не міг обрати собі за жінку; дуже велику память залишила йому перша і єдина його дружина. Кинув він тоді своє кравецтво, що не давало йому доходу, і прийняв ся за рибальство. Рибалчив він довго... На сьому почало свитати, рибалки потомлились, послули. В кінці автор додає, що Панас Круть частенько таки випивав і колись у повну воду на весні він кинув ся їхать рибальчити, а поперед добре випив, і нарешті до дому вже не вернувсь.

Тут перед нами проходить ціла низка живих фактів; типа-ж з Панаса Крутя робити не можна, бо в лиці його не змальований ніякий типічний образ; про те усе се оповіданє блищить дуже яркими блисками правдивого художя.

*) Початково він був надрукований в „Правді“ 1868 р. (NN. 23 — 26 під заголовком „Гориславська ніч, або рибалка Панас Круть“; далі був надрукований в календарі Товариства „Просьвіти“ 1882 р. і ввійшов у збірник повістей (Київ 1874); було нарешті два окремі виданя, одно львівське, друге у Києві 1869 р. і нарешті ще кийвські виданя 1874 і 1887 р.

Та-ж Рось, той же Богуслав, Звенигородщина, місцевість рідна автору, являєть ся ареною для діячів у иньших писанях І. С. Левіцького. Діячі сі здебільшого люде гарні, хороші, однак із них не виходять позитивні типи; іноді тільки діячі виступають як люде погані, і тоді з сих людей виходять типи негати́вні. В сему є особність талану Левіцького.

Він більше поет негати́вних ідеалів, ніж позитивних. Найкращі типи зустрічаємо в „бабі Парасці та бабі Палажці“^{*)}. Тут виведені дві сільські баби сердиті, що одна одну ненавидить, одна одній докоряє, котрі нарешті скаржать ся на свою долю і одна каже: „не можна бабі Парасці вдержатись на селі“, а друга проха: „благословіть бабі Палажці скоропостижно вмерти“. Обидва типи негати́вні і дуже виразні. Візьмем ту хоч той випадок, як баба Палажка обдала холодною криничною водою бабу Параску і як вона реготалась над нею. Се написано артистично, великим майстром. Се типи з самого життя; вони малюють нам страшно неосвіченність нашого люду.

Такий же негати́вний тип зустрічаємо ми в „Двох приятелях“ в особі Жида Шмуля, що з'організував злодійську ватагу і після того, як усіх належних до неї злодіїв переловлено та заарештовано, вістав ся на світі панувати.

Негати́вний тип знаходимо в „Невинній“^{**)} де змальована злодійка, що вважала себе, лукаво тільки, ні в чому невинною. Вона нарешті вкрала ікону св. Миколи і вид його дуже їй сумнів. Після арешту чоловіка її, що крав багато і нарешті вкрив барильце з горілкою, котрою упив ся, вона пішла до попа сповідатись і охвірувала йому крадену ікону. Тоді їй стало легше.

Менше виразно виступають типи в повісті „Бурлачка“^{***)}. Тут виведена молода, дуже гарна дівчина Василина, дочка селянина Полянча. Живе сім'я Василини та й вона в Звенигородському повіті в с. Комарівці, недалеко від с. Кирилівки, де бідував Тарас Шевченко. Місцевість чудова, оточена чудовими садками. Живе Поляник так сяк, достатків вистача, але-ж іноді все-ж таки потрібна буває в хозяйстві де яка допомога. В такому разі його виручає дочка. Вона іде, наприклад, на заробітки в сусідній сахарний завод

^{*)} Надруковано перший раз в Галицькій газеті „Правда“ 1874 р. і в календарі товариства „Просвіти“ 1883 року; друга частина в „Правді“ 1875.

^{**)} Надруковано перший раз в „Степу“, херсонському белетристичному збірнику, 1886 р.

^{***)} Початково видана у Києві 1881 р.

на „буряки“. Заводська адміністрація закликає дівчат на роботу, розсилаючи по сусіднім селам гарби з музикою і Жидом, що грає роллю наймателя. Раз переїздив такий поїзд по Комарівці і набрав цілу купу дівчат; попросилась тоді у батька і Василина відпустити її на буряки в сусіднє село Журавну. Не раз і не два вона їздила таким робом на буряки. Красиву вроду її примітив прикажчик пана арендаря, Жид Лейба. Знаючи хіть до вродливих дівчат у арендаря пана Ястшембського, він зараз же намітив Василину, як жертву для пана. Після кількох приходів Василини „на буряки“ Жид закликав її на постійну працю замість випадкової. Батькові її потрібні були тоді гроші: треба було платити податки і він згодився найняти Василину. Таким робом Василина опинилась на послугах у пана Ястшембського. Ястшембський був панич з польської сім'ї, примушений в кінці кінців узятися за аренду, бо власне добро його було спродане за довги. Він скінчив три класи гімназії; тягався за дівчатами, грав в карти і в загалі жив весело, розпусно, хоч і був добрий з натури. Він був зачарований вродою Василини, зараз закликав її до своєї хати, і стала вона у нього покоївкою, а попередню покоївку, теж гарну дівчину Одарку, він відправив. Він навіть в'умів подобатися Василині. Доходило діло до того, що Ястшембський хотів уже оженитися з нею. Але раніше того він приймав у себе своїх приятелів, таких же ледарів як сам, і одного разу закликав їх на „дикий баль“, де брали участь і Василина і Одарка та й інші гарні дівчата. Нікого не звелено приймати на сей баль. Баль описаний у Левіцького не так, як би треба його було описати, бо певно власна цензура заборонила йому се. На сей баль якось утрапили несподівано дві якісь старі тітки Ястшембського, пані Ядвіґа і Юзефа. Вони зараз почали соромити Ястшембського за сей баль, казали, що він повинен устаткуватися і нарешті оженитися на порядній дівчині. Тітки навіть обрали для нього — панну Броніславу, не стару ще і маючу до того в придане 20 тисяч. Ястшембський, у котрого в кишенях було пусто, зараз згодився, познайомивши з панною Броніславою. Доходило діло до шлюбу, і треба було вислати з хати Василину. Важко се було зробити, але зробили. Василина вже не порожня пішла з хати. Тільки куди-ж їй іти? До батька й матери вона боялась і повернутись. Тоді Лейба, що доставив її пану Ястшембському, надбавши Василину, дав їй записку, де рекомендував її на суконний завод у Стеблеві. Василина туди і потяглась,

ледве-ледве доїхала з якимсь зустрінним чоловіком. Там вона не дійшла до заводу, а десь по над Россю, серед каміння родила сина. Бона була без пам'яті, а як на хвилину очнулась, то з ненависти до Ястшембського зріклась сина і тут же кинула його в Рось. В нестямі кинулась і вона після сего на землю. В такому стані знайшла її бурлачка Марія, перенесла її в свою хату і продержала її, аж поки вона не вичунала. Коли вже оправилась, Васирина зараз же поступила на суконну фабрику за 2 карбованці на місяць. Тут їй прийшло ся взяти фабричні харчі, фабричні права: вона стала бурлачкою. З пів року вона держалась на стороні від випивок з бурлаками. Та потім усіми заохочувана, всіми хлопцями люблена за її вроду, вона почала пити, стала веселою, наче позабула про втоплену дитину. До неї женихались бурлака Мина і ще один, не бурлака Михальчевський, що служив столяром на сахарні в поблизу від суконної фабрики, шляхтич родом, що мав при собі рідну матір. Михальчевський дуже сподобав Васирину, і їй він подобав ся. Скоро рішили вони грати весілля. Однак Васирина зразу не могла перестати пити з бурлаками. Її п'яну знайшов коло перевоза через Рось Михальчевський і приніс до себе в хату. Мати його, дуже жалкуючи Васирину, почала піклуватись коло неї. Матери було тяжко, що її любий син женить ся на п'яниці, однак і вона піддалась на принаду вроди Васирини. Михальчевський нарешті таки оженив ся і жив щасливо. Васирина і йому не переказала про те, як вона втратила дитину, хоч і переказала про свою любов до Ястшембського. Кінчаєть ся повість тим, як Васирина та Михальчевський пішли колись до батька і матери Васирини і знайшли їх здоровими.

В повісті сій знов трапляємо негати́вні типи пана Ястшембського і Жида Лейби. Вони справді дуже виразно начеркнуті. Однак тогож не можна сказати про Васирину; вона не є типом позитивним. Здавалось би, так натурально було-б, коли-б вона, пішовши в Стеблев, там одумалась. Однак сего не стало ся. Звісно, могла-б вона загубити своє дитя, та не могла, маючи поважну натуру, так швидко забути про страту дитини, не могла почати пити й бути веселою, не могла нарешті сховати сїєї страти від Михальчевського. Все се можливо тільки при легкості натури. В повісті тільки дві людини і схожі на позитивні типи: се мати і син Михальчевські, тільки-ж і вона, як гарна мати, з'являєть ся в ній на дуже коротку хвилю, і він, як дуже гарний чоловік, не

виступає в повісти на довший час. Таким робом і виходить, що в сему довгому творі Івана Семеновича найбільше вражає нас чудова фотографія, а ніяк не типічні постаті.

Інакше стоїть діло в повісти „Поміж ворогами“ *). Тут найкраще начеркнена фігура волостного писаря Леонтія Петровича Коцюбенка в селі Горобцівці і жінки його Теодозії Карповни. В сих людях представлені явні грабівники і деруни села. Тут перед нами з'являється вірно змальований тип сільських глитаїв. Але ж про те всі останні особи, що з'являються в повісти, хоч і дуже тягуче автор переказує про них, остаються дуже безфарбними. Такі і пан отець Артемій і жінка його Зузана Власевна, і дочка їх Ватя і надуманий для Ваті жених Леонід Семенович, студент київського університету і брат Теодозії Карповни. Типів із сих осіб не вийшло, хоч здається автор і хотів дати позитивні типи в пан отцю Артемію і Ваті.

Коли до всего переказаного ми додамо, що всі повісти Левіцького написані чудовою, не робленою, не кованою мовою, що у всіх його творах маємо чудові нариси відомих йому місцевостей, то ми сим тільки доповнимо дуже серйозний зміст його повістей і оповідань і повинні будемо взнати їх за дуже талановиті.

Л. Ч.

II.

„Страшний ворог“. Книжка про горілку. Написала М. Загірня. Видане В. Грінченка N. 45, Чернигов, р. 1900 ст. 42, 8°. Ціна 6 коп.

Року 1894 се видавництво випустило в Чернигові першу книжку опов. Б. Грінченка „Батько та дочка“. Недавно вийшла книжка N. 45, „Страшний ворог“ М. Загірньої. Значить, в протязі 6 років видрукувано 45 книжок, на рік пересічно коло 8 книжок. Не можна сказати, щоб се було багато. З другого боку ми знаємо, що з того часу, коли до освічених Українців забалакала Баламова ослиця — „заплакана неня-Україна“ і до сього дня ми не маємо для народа не то що дешевих, а ніяких книжок. Я тут не лічу видань Б. Грінченка, про яке буде далі, не лічу тих видав-

*) Надрукована перший раз в „Зорі“ 1893 р.

ців, що надрукували випадково 2 — 3 книжки для 20-мільйонного народу. І от коли не багато рівняти з нічим, то виходить, що виданє Б. Грінченка тепер саме богате на Україні, як скількістю книжок, так само, навіть ще більше, їх змістом. Коли-ж до сього виданя пильнійше придивити ся, то можна постерегти, що з 45 книжок 35 написані або впорядковані самим видавцем або М. Загірньою. Виходить, що праці й енергії покладено чимало, особливо коли не забути, що українську книжку доводить ся послати до цензури кілька разів, поки вона побачить сьвіт.

Як вийшла перша книжка, 36 стор. ціною 5 коп., то нам тоді здало ся, що се дуже дешево. І не диво: ми до того сливе не бачили такого дешевого виданя. Українські автори й півавтори, вони-ж у нас з дебільшого й видавці своїх творів, чомусь і доси покладають, що нарід цінує їхню творчість високо, а через те по високій ціні й книжки свої пускають. З сього й виходить, що автор читає півавтора, а півавтор автора, а народ книжок і не бачить. Тепер ми звикли до дешевого виданя д. Грінченка і воно нам здасть ся вже дорогим. Правда, воно чим далі, тим робить ся чепурнійшим, та на жаль не робить ся дешевим. Ми маємо змогу близько стояти до продажі книжок на селі і бачимо, що ніщо так не стоїть на перепоні до ширеня книжки в народі, як її висока ціна. Тільки улюблені народом книжки купують ся по дорогій ціні. Московські аркушові книжки у книгонош та книгарів ідуть по $1\frac{1}{2}$ — 2 коп., піваркушові по 1 коп. Аркушові виданя д. Грінченка можуть іти по 3 коп. (ц. 5 коп.), піваркушові по 2 коп. (ц. 3 коп.), з ціни він скидає 50%, коли багато враз купувати. Таким робом і саме дешеве виданє українське не може видержати конкуренції з виданнями московськими. На нашу думку се такий важний факт, що треба на нього звернути увагу і здешевити невідмінно українські виданя.

А здешевити книжки можна тільки одним способом: друкувати не по 3 — 5 тисяч, а по 20 — 50 тисяч нараз. Для сього конечно потрібний чималий капітал. На жаль у нас нема таких капіталістів, що повернули-б свої капітали на українське видавництво. Остаєть ся одно: закладати акційні видавничі спілки. Коли такі спілки будуть у Києві, Харкові, Одесі, коли оплачувати муть працю авторську й видавницьку, як то скрізь ведеть ся, то діло виданя наших книг швидко розвинеть ся, бо попит на книжку росте й росте. Одного, значить, треба: щоб се діло було комер-

чеське, а не патріотичне. Довго ми молили ся нашому козацькому богови і доси він нам нічого сливе не дав; тепер спробуємо ще поклонити ся сьвятим отцям карбованцям, а чей вони добрійші і нам пособлять. Коли-ж ми, іменно тепер, як земства заводять загальну грамотність по селах, як нарід шукає книги, не дамо народови духового хліба, то він гризте-ме камінь і конечно занедужає, бо московська книжка...

„Страшний ворог“. Науково-популярна розвідка М. Загірньої про горілку. Написана вона талановито, як і усі науково-популярні книжки д. Загірньої, хоч на наш погляд се одна з найслабійших її праць. Власне я не радив би брати ся д. Загірній за популяризацию таких тем, де діло потребує спеціально медичної освіти. Медицина дуже делікатна, дуже тонка наука для того, щоб можна було собі щось ясно уявити, а тим більше описати, не попрацювавши по анатомічних театрах, гістологічних кабінетах, усяких лябораториях, клініках і т. д. Без медицини єсть дуже багато таких тем, що аж кричать та просять ся до популяризації. Візьміть хоч видавництво Т-ва „Просвѣщенія“ — се-ж безодне джерело для популяризації.

В першому розділі „Страшного ворога“ оповідає авторка про те, „як люде навчили ся робити горілку“. Тут коротенька історія того, як Араби з вина зробили спирт-алькоголь, як той спирт уживав ся спершу на ліки і продавав ся тільки по аптеках. Змішавши спирт з водою, люде зробили горілку.

В другому розділі — про те, „на що люде пють горілку і чи правду вони про неї кажуть“. Коротенько описуєть ся уклад нервовий, даєть ся розуміне про наркотичні ліки, а також про фізіологічний вплив алькоголя, про його традиційну славу, буцім то він огріває тіло. Наводить ся історичні приклади, з яких видко, що алькоголь ні сил не додає, а також і тіла не огріває.

В третьому розділі — „яку шкоду робить горілка нашому тілови“. Тут фізіологія травлення. Далі про те, що стаєть ся людині, коли у жолудок попадає отрута, між иньшим алькоголь. Алькоголь, коли його багато випити, може від разу убити людину. Коли-ж його пити по троху, то він убиває поволі: пеує жолудок, далі все тіло і нервовий уклад. Від алькоголю роблять ся усякі хвороби: хвороба на серце, на печінку, на легкі, на кровяні жили і т. д. Описуєть ся біла горячка (се хвороба психічна). Далі розповідаєть ся, як п'яного чоловіка часто мара водить (се теж пси-

хічна), усяка нечисть йому ввижаєть ся, а нарешті про божевільство, наслідственність, дегенерацію, до чого в найбільшій мірі причиняєть ся алкоголь. Усе се у авторки вплив на тіло.

В розділі четвертім оповідаєть ся про те, „яку шкоду горілка робить нашій душі“. З п'яниць виходять душогуби, палії, злодії, брехуни, острожники. П'яниці б'ють жінок, лають ся, судять не по правді. Горілка для громадських справ — се найбільший ворог людям. Взагалі п'яниця не може жити чесним життям, занадто вже категорично рішає авторка.

В п'ятім розділі авторка обраховує, „скільки витрачуєть ся на алкоголь“. Виходить, що „кожен хлібороб віддає не менше, як десятий сніп на алкоголь“, що коло добування й продажі алкоголю „працює не менше, як десята частина людей“.

В шестім розділі розповідаєть про те, „як люде борють ся з алкоголем“. Приводять ся приклади: Північні сполучені Штати (сім) мають закон, яким заборонюєть ся робити або продавати алкоголь. У Англії вже 5 мільонів не вживають нічого алкогольного. В Фінляндії „кожна громада має право заборонити виробляти й продавати в своїому селі чи городі алкогольні питва. І всі сільські громади заборонили у себе їх продавати“. Далі авторка розповідає, як в році 1877 у Швейцарії під проводом пастора Роша завели ся між селянами такі гуртки, що покинули вживати алкогольні питва. Діло почалось з кількох чоловіків, а тепер таких гуртків багато не тільки в Швейцарії, але й у Німеччині, у Франції, в Австрії і в інших державах, а в тих гуртках 21.992 членів. Такі товариства можна заводити і у нас. Описуєть ся, як їх заводити.

Розділ останній — коротеньке зведенє всього, про що в книзі казано.

Найслабший в усіх розділів — се третій. Фізіологія травлення, напр. так описуєть ся: „Їжа й вода (ст. 12) йде в шлунок; шлунок випускає на їжу сік, а з печінки в шлунок іде жовч. Сік шлунковий та жовч перемішуєть ся з їжею і вона тоді стає така, що тіло може забирати собі з неї, що йому треба, і тоді їжа йде з шлунку в кишки. Крізь стінки в кишках жили тягнуть з їжи в кров те, що потрібне тілови, і кров біжучи жилами по тілу годує його“. Далі: „Печінка (ст. 15) від горілки береть ся смальцем і погано випускає з себе жовч у шлунок... З самого того, що шлункови не стає жовчи, можна вмерти“. А я покладаю, що можна вмерти саме

з того, коли жовч іти-ме з печінки в жолудок. Правда, на таку гіпотезу можна написати про і contra добру сотню дисертацій „на степені доктора медицини“, а в тім факт останеть ся фактом: жовч з печінки завжди йти-ме не в жолудок, а в дванадцяти-палу кишку і вже в кишках перемішувати-меть ся з їжею. Трудно також уявити, як се жили тягнуть крізь стінки їжу? А коли хто й уявить собі, то така уява буде занадто вже грубою. Далі цілком не можна розібрати сього: „горілка (ст. 15) псує й кишки; вони стають хворі і не можуть так, як треба випускати в кров сік із їжи“. Або: „у жили (ст. 11) наливається більше крові, ніж звичайно“. Звідки-ж жили беруть се „більше крові ніж звичайно“?

Що до патології, то тут діло стоїть трошки краще, а про те не дуже. В кожному рядочкові помічається, що авторка йде помацьки. Наприклад: „Серце від горілки береть ся смальцем і не може як треба розганяти кров по жилах“. „Як у людини хвора печінка та серце, то з сього становлять ся всякі страшні хвороби, впр. водяна або параліч“. Водяна або параліч, се симптоми „страшних“ хвороб, хоч правда, іноді буває й не страшним симптомом, як от істеричні паралічі. Далі: „Навіть жилам від горілки щось таке робить ся, що кров не може по них, як треба бігти (а як же треба?) і застоюється і через те у паниць ніс буває сизий, по обличчю підуть чиряки та червоні плями“ (усе ст. 16). Як би тільки на тому й окошило ся, що ніс у паниць через от те „щось таке“ зробив ся сизим, то таку червону капусту можна б і в моду пустити, зробити ознакою благородства, як от подагру. Але-ж біда в тім, що через от те „щось таке“ здебільшого буває „страшна хвороба“, параліч і смерть. „А єсть такі хвороби (ст. 17), що нападають тільки на тих, хто горілку пє. От скажемо, кістки в паниць стають мов трухляві і лекше ломають ся, ніж у непитущих“. Се теж не вірно: кістки трухляві здебільшого бувають у працюючих, а то ще є й хвороби такі, що не залежуть ні від алкоголю, ні від пранців, як от — рахіт на дітях, остеомаляція на дорослих.

Можна-б було ще богато виудити дрібної рибки з сієї оригінальної фізіології та патології, але наша рецензія й без того вже розтягла ся. Скажу тільки, що про одну з частих хвороб — про хронічний нефрит у алкоголіків зовсім не згадується. Далі, по нашому, трохи незручні деякі наукові вирази, як от: „серце береть ся смальцем“, „печінка береть ся смальцем“. Який же буде

найменник від сього? Засмальцоване печінки? Чи не буде се занадто „українисто“? При виробленю наукової термінології, на наш погляд, треба брати такі корні, які по всіх одмінах будуть доладні, тут, наприклад: жир, жирний, жировий, ожиріти, ожиріне і т. д. Смалець, навіть розтоплений, не буде таким рухомим.

Хотілось би мені ще додати деякі загальні уваги про книжку.

„Бути п'яницею, каже авторка, велике нещастє“. Се правда, але-ж піде в книзі не згадуєть ся, що алкоголізм є хвороба, що є призначені для сієї хвороби спеціальні лікарні, як от у Казані, в Москві, де алкоголіки лічуть ся і вилічують ся. В недалекій будущині може по всіх земських лікарнях призначуть для алкоголіків коли не окремі палати, то хоч по 2—3 ліжка в кожній лікарні. З такого факту нарід найбільше зрозуміє, що алкоголізм справді „велике нещастє“. Для того, щоб більше впевнити читача в тому, що алкоголізм справді велике нещастє для людини, можна було би привести паралель морфінізм. Як опій, так і алкоголь — отрути, що вживають ся тільки на ліки. У нас люде тлумлять свій розум алкоголем, на сході — опієм. Ясніше-б зробила ся для читачів шкода від алкоголя, як би згадати, що алкоголь і пранці — се рідні брати, що йдуть один з одним, що се два бичі народні, від яких повимирало й тепер вимирає багато народностей, як от у Сибірі. Навести тут приклади.

В четвертім розділі на нашу думку краще було би подаючи приклади, йти з низу в гору: почати з того, як спершу завелись купки проти вживаня алкоголю, як вони збільшувались до того, що держави почали видавати закони, якими заборонили виробляти й продавати алкоголь. Тоді читач міг би замислити ся й над тим, що таке закон і як факти з нашого щоденного житя можуть його відмінити.

Не можу тут не пригадати авторці, що не тільки не науково, а й не льогічно, хоч би й для народа, робити виводи з 1 — 2 фактів. Наприклад: „В Шотландії пють багато і там на 563 здорових яудей припадає один божевільний, а в Гішпанії пють мало і там один божевільний припадає на 7.181 здорову людину. У же се одно доводить, що люде божеволіють через алкоголь“. З таким же правом я можу сказати: В нашій Імперії російських часописей 779, а українських нема. У же се одно доводить, що Українці не потребуєть часописей.

В кінці підхожу до одного, що так погано вражає, коли читаєш книжку. Ні фізіології, ні патології не можна поставити авторці в вину: певне вона не спеціалістка і примусило її писати в сю книжку те, що наші фахові вчені ніяк доси не зберуться взяти ся за писання науково-популярних книжок для народа. А от про що не можу змовчати: наукові книжки не повинні припахувати ладаном. Тут уся суть у тому, щоб уміло скомбінувати найбільше цікавих фактів і при тому так, щоб читач замислив ся і сам зробив вивід. Своя думка, як і душа своя, ніколи не забудеть ся. У д. Загірньої часом прориваєть ся проповідницький тон. Таким тоном пишуть проповідники моралі та станові пристави. Ось на взірець: „Ого-ж слухайте ви всі, ті, що пете горілку (ст. 42) чи ще яке алькогольне питво: Ви заважаєте себе і сімю свою, і діти свої! Ви робите шкоду і в своєму хозяйстві і в громадському житю! Через вас гіршає порода людська! Ви стаєте посьміхом людським! Схаменіть ся-ж і не вірте тим нерозумним, що кажуть, мов би то не можна жити без горілки! Не правда се! Так кажуть вороги ваші. Без горілки можна й треба жити! Киньте її пити“ і т. д.

Не дивлячи ся на такі хиби, книжка д. Загірньої безперечно буде дуже користна для народа. Наше бажанє, щоб вона найшвидче розійшла ся і щоб на далі не виходила першим типом, як раз-у-раз виходить „Сіра Кобила“, а щоб була перероблена і щоби в другому виданю ми вже не зустріли тих хиб, про які тут казали.

Іван Луца.

З російської України.

І. Сумний стан теперішнього українського театру. Драматичні „твори“ Сластина.

Серед широкого степу, під чудовим полудневим сонцем пролягла невеличка балочка. Тече в ній річка прозірчата, очерет шумить по-над нею, зеленіють верби і Бог знає відкіль занесена одинока вишня біліє ніжними квітками... Прийшов сюди чоловік зі своїм подружжям, збудував легеньку хатку, обгородився — і тихо-тихо пішло чергою одиноке хуторне життя. Все дрібненьке, все обмежене і все поетичне...

Збільшився хутір. Із слобідки став селом, із села місточком, з місточка великим містом. Шум, різnorodність полились широкою хвилею, вигнали дрібні патрархальні потреби; поруч з великою думкою панує розпуста, обіч розкішної палати гніздиться потреба; збільшились потреби, вимоги — збільшились і непотрібності, відпади; ростуть пишні дорогі парки, ростуть і кльоаки..

Це звичайний хід річий!

Теж саме і в літературі. І не дивуємось ми, коли в великій літературі у слід за великим мислителем, за генієм, мов шакали за львом, сотнями починають слідкувати дрібніші письменники; коли до „імення“ старанно починають приточувати себе „іменники“. Не дивуємось, коли поруч з розкішними виданнями, гарними плодами книжкового промислу, в якихсь літературних закапелках виходять у світ страшні своєю негідністю і шкідливим впливом твори „подонків“. Не дивуємось, бо це теж звичайний стан річий...

Але „страшно, за штуку страшно“ стає, коли вся вона, ніби *idée fixe* якою пройметься бажанням дійти до стану літературної кльоаки, коли замість невпинного руху вперед стає на тій горі,

на яку зійшла, а раз ставши, безсильно котить ся у низ; коли майже єдиними речниками духових потреб народніх являють ся літературні локаї, моральні раби. А в такому стані знаходиться — краще сказати, до такого стану йде сучасна українська драматична (та й иньша!) література в Росії. Вузькі рами сеї статі не дозволяють висловитись ширше і докладнійше, але ми не тратимо надії, що може згодом колись усіх невірних та ображених запевнить у сьому важкий ланцюх фактів і прикладів.

А тепер, заким спитати, що таке наша українська драма, спитаємо, що таке наш сучасний виразитель драматичної штуки, наш художник-виконавець, наш український артист? Чи нагадує він собою щось подібне вражіню слова „артист“? Чи є він творцем, здібним олицетворити собою той або иньший, даний драматургом тип? Чи є він художником, що вкладає в твір свою душу, показує нам моральну боротьбу, страсть не лише звірячим стрибанєм по сцені і риканєм „аки лев“, а психічною працею та переживанєм?.. Ні, на жаль, на превеликий жаль, ні!..

Наш сучасний український артист (нехай тільки на злодію шапка горить!) — це досить плиткий комедиянт, ремісник, що вмів тільки „валить дурака“ по раз зробленій програмі, на заведений лад. Яке його загальне становище? Інтелігентів, людей хоч з такою-сякою освітою, без котрої і талан не талан, можна перелічити по пальцях, а остання решта, останні 99% хто? Маляр, тесля, наборщик, слюсарь, а иноді так собі чоловічок без ніякого певного заняття. Чому він пішов на сцену? Що йому Гекуба і що він Гекубі?

І нас, Росіян, не дивує се... „Ідучи раз по мійському садку, — оповідав нам д. Ікс — я чув, як дві з „дих дам“ найнижчої проби ділили ся вражіннями, і одна з них кепкуючи говорила другій: „Ще годочок погуляю, а там у актриси поступлю“... І це нас не дивує...

Хто ж сотворив сю атмосферу, в якій зростає здеморалізоване покоління героїв сцени, сї мізерні нащадки великих Гарріків, Сальвіні, Росії? Відкіля ж вони взялись, сї паразити, що заражають собою кров національного організму і троха-потроха паралізують і без того анемічні його члени? Головна причина всім відома, але не менше важна і впливова — недбалість, моральні лінощі тих, хто вже своїм суспільним (що до літератури) становищем має де-яку силу і владу. На них звернені очі всіх, кому дорога на-

ціональна штука, а тим часом вони витворюють у своїх трупах режим, при якому неси ідуть без репетицій, вони дивлять ся спокійно, як їх перші персонажі потопають у темряві, не знаючи навіть, що є українська книжка, що є якийсь-то національний рух; вони дбають лише про „сбор“, а яким побитом дістанеть ся він, сей сбор — се не їх турбота...

І летить, летить усе у якусь прірву безодню, у якесть темне і смородне болото... А деж промінь сонця, де надія на краще?..

Але актор — се, так сказати, креатура самої штуки, самої драми. Що ж таке сучасна драма? Покиньмо одиниці, бо одна ластівка весни ніколи не робила, а подивимось взагалі. Подивимось на отих наших Захаренків*), Тогобочних, Мирославських-Ваннікових, Третякових, Ванченків, і взагалі на всю ту плеяду новіших драматичних куховарів. Та невже осе є наша драматична література? Невже се той скарб розумовий, з яким ми станемо на сграшний суд всесвітній?...

А наші „коріфеї“? Чи вони завжді давали нам твори в високому зміслі сього слова? Ні, часто і — о, як часто! давали вони не песу літературі, а лише заробіток собі. І коли б, як казав покійний Куліш, стати на току критики з лопатою в руках, щоб перевіяти весь трудовий здобуток — не все і далеко не все пішло-б у пожиточне зерно. Честь і шана тим, хто робив добро — та слова ганьби всім, хто схибляв із доброї стежки.

Наша драматична література головно грішить тим, що замість дійсних, живих людей виводить на сцену манекенів з етикетками.

А яку дивовижню ролю грає в ній так звана сценічність! Звичайно, хоча театр існує задля пес, а не навпаки, все-ж таки треба числитись в де-якими чисто практичними умовами. Але-ж і робити зверхню сценічність канвою, по якій будуть вишиті потім різні увори в виді людських характерів, іти на компроміси в психологією і житєм — се гріх непростимий.

От що каже наприклад д. Аверкієв („О драмъ“): „Сценічність викликає у автора потреби: 1) підлягати умовому смакови публіки в даний час, напр.: любити ся в грубім реготі або сентиментальности, надмірно уживати тіради на модні теми або зверхні театральні ефекти; 2) підлягати забаганкам акторів. Одно

*) Ми чули, що велебний д. Захаренко думає видавати »Полное собрание« своїх драматичних творів!... »С нами крестная сила«!...

слово, заявляють ся потреби анти-художні, що може й дають успіх пєсі на сю хвилину, але зменчають її вартість; потреби, що можуть перемінити театр із художної інституції в чисто промислову, а автора просто в „доставця покупного на театральнім базарі товара“. Всі сї вимоги принижують як драматурґа, так і публіку і акторів. Драматурґ, задля успіху підроблюючись під чужий смак і гадки, показує значне моральне... коли не рабство, то бодай локайство. Які-ж почутя він може збудити в глядачах, окрім того-ж локайства та лизунства? Публіка, хора звичайно на деякі відомі болісті, виставляєть ся о стільки приниженою, що не має сили піднятись до розуміння чогось кращого над те, до чого вона звикла, доходить до підлого реготу або глупої сентиментальности. Нарешті актори тоді вже не лічать ся худогами, що мають змогу одухотворити виставлений драматурґом характер або малювати високі почутя, духові рухи, а нікчемними фіґлярами, ремісниками, котрі вміють грати тільки по звичному шаблону“.

Здаєть ся, все се такі елементарні аксіоми, що мусять бути відомими всім, але на ділі бачимо далеко не те. Та про те — нехай то будуть люде минулого, люде, котрі працювали над сценою в умовах далеко гірших, ніж тепер навіть; люде, що зросли в старих традициях, зробили своє діло, дали, що змогли!... А нові генерації, а молоді письменники? Щось не чути їх, а ті, яких чути, не варт може й того, щоб про них згадувати.

Ось перед нами лежать нові „твори“ чи краще, як мітко назвав їх С. Є.*) „літературний мотлох“ М. Ф. Сластина. Се „Сват Крысогон“, трагікомічний етюд; „Любиш смородину — люби ж і оскомину“, водевіль у двох картинах; „Знай ся кінь з конем, а віл з волом“, трагікомічний етюд і „Погибель“, драма в 3 діях і 4 одмінах. Помолившись щиро Господеви, аби дав дух смирення, ангельського терпіння і Христового всепрощення за знущанє над літературою, можна перечитати сї твори, але після такої гермонської праці на чоловіка нападає велике каятє...

Навозну кучу разрывая,
Пѣтухъ нашель жемчужное зерно —

мовляв Крилов. Напевне він не примушував свого півня ритись у подібному ж матеріалі, себ-то в творах д. Сластина, бо там не тільки жемчужного, а й простого зерна правди не можна було-б знайти.

**) Див. «Вістник» XI кн. у хроніці.

Коли судити по датах книжок, д. Сластин виступив перед світом широким у 96 році твором „Сват Крисогон“. Але після наданого Богом усім письменникам авторського стиуду д. Сластин не був певним ще своїх великих творчих сил і написав трагікомічний сей етюд у купі з якимсь П. П. Райським, таким же мабуть генієм слова... Панове! кому не відомі колишні молоді мрії, бажання? І кому не відоме те гірке почуте розчарованя, те мовчазне прощенє світові за „згуби надій молодих?“ Жваві, повні сил і охоти до праці люде з таким запалом писали, натхненно читали один одному найкращі місця, думали — світ пошанує їх і, наколи не поставить одразу памятника, то напевне хоч дасть багацтво. І... зненацька така жорстока іронія, таке прикре, болуче розчаруванє: видавець дає за „утвір коштовний“... чотири карбованці!... „Торгаш презрѣнный!“ — патетично галасають автори, але — наш вік, наш вік... Капіталізм побіждає все, навіть молоде самолюбє запалених драматургів і — вони беруть чотири карбованці, а „малорусская литература обогащается еще однимъ новымъ произведеніемъ“, як писав потім хтось (тільки не автори, як може ви подумаєте, панове) в місцевому „Южному краю“.

Але не злякав ся гірких ударів всесильного капіталізму д. Сластин. „Перші коти за плоти“, сказав він собі і почав набиратись творчого духа на дальшу діяльність. Два роки, цілі два довгі роки ваготів він творчим плодом, поки не „розрішив ся“ — вже без помочи акушера, а сам — трагікомічним етюдом „Любиш смордину, люби ж і оскомину“. Але як далеко поступив наперед автор! Скільки нових поступових ідей! Скільки невтомимого слідкування за ходом літератури, і яка широкість розмаху!..

У „Сваті Крисогоні“ мати віддає дочку за нелюба, а в „Любиш смор.“ — батько; у „Св. Крис.“ дівчину хотять віддати за писаря Апполона Аккаківвича, а в „Люб. смор.“ — за реїнта Аполлона Никихворовича; в „Св. Крис.“ батько не хоче віддавати дочки, а в „Люб. смор.“ — мати: в „Св. Крис.“ писар поїть горілкою матір, а в „Люб. смор.“ реїнт поїть горілкою батька; в „Св. Крис.“ мати Оришка — паниця, а в „Люб. смор.“ мати Олимпіяда — паниця; в „Св. Крис.“ дівчину зовуть Парася, а в „Люб. смор.“ — Маруся; в „Св. Крис.“ парубка зовуть Іван, а в „Люб. смор.“ — Михайло!

Та хіба се тільки? Хіба сим лише вичерпуєть ся увесь поступ? У „Сват. Крис.“ тільки сім пісень, а в „Люб. смор.“ аж

чотирнацять; дійових осіб у „Св. Крис.“ теж сім, а в „Люб. смор.“ — девять та ще „парубки й дівчата“; в „Св. Крис.“ все добре кінчається тим, що виявляєть ся писарева крадіжка обчеських грошей, а в „Люб. смор.“ автор найшов, що буде діло „дуже заплутане“ і розв'язав комедію просто... Михайловими кулаками. І багато ще де-чого вельми літературного і художнього вніс д. Сластин у свій новий твір, але хиба ж можна збагнути всі поетичні красоти таких двох коштовних річий: ми лише „єлико можяхом своим малоумієм вмѣстити — написахом“...

Дальший розвій талановитого письменника пішов значно скоріше, бо слідуєчий „літературний твір“ вийшов лише через рік, у 99 році. Памятаючи вираз Квітки-Основ'яненка „для хахлов і такої бог брядє“, д. Сластин розсудив вельми прерозумно, що українській літературі досить буде і того, що вже є написане, а дійшовши до такої щасливої гадки він зараз же дійшов і до другої: Є у Карпенка-Карого комедія „Мартин Боруля“? — „Звичайно, є“. — „Що, наколи викинути з неї увесь змісл, літературну вартість, та додати власного безглуздя, чи можна буде тоді, користуючись ліберальними засадами російської цензури, випустити у світ трагікомічний пиріг під назвою „Знай ся кінь з конем, а віл з волом“? — „О, напевне можна“, підказало авторське сумління... Ну, от... Що ж?... От і все... Сюжет уже знайомиий — віддаване дочки за нелюба, а розв'язок можна зробити, як і в „Св. Крис.“: позичити ж самому у себе ніколи не стидно... Он у Лермонтова усі ж герої Арбеніни та Печорини...

Ну, та то все нехай будемо лічити за перші проби початкового „молодого пера“; а ось перед нами вінець його творчости, продукт усього життєвого дотеперішнього досьвіду авторового: „Погибель“, драма в 3 діях і 4 одмінах. Вийшла вона у тому ж 99 році, себ-то епохи в українській літературі ідуть одна за одною в слідуєчому ряді: твір — 2 роки — твір — 1 рік — твір — 1/2 року — твір... І наколи діло й далі йтима в тій же геометричній прогресії, себ-то: твір — 1/4 року — твір — 1/8 року — твір і т. д., то легко собі уявити, положивши шановному авторові хоча й би вік Гетого, до яких незрівнаних розмірів дійде творча продуктивність*).

*) Прогресія виконуєть ся! Ми чули, що вже вийшла ще одна драма д. Сластина, в котрій на сцену, в якому вже виді — не знаємо, являєть ся сам Божий промисел і кара винуватців.

Що ж се за „Погибель“ М. Ф. Сластина? Про неї треба сказати більше не тим, що вона заслугує на се через літературну свою вартість, а хоча тим, що вона йшла якось раз у Харкові у труці Кропивницького. Наколи імп. Катерина примушувала винуватців-придворних виучувати де-кілька рядків поезій д. Тредяковського, то се було зовсім зрозуміло, хоча й мучительно, але чим же провинуватились актори Кропивницького, що їм надано вищу міру кари?

Перше, що кидаєть ся в вічі грішникови, засудженому на читанє сего твору, се надзвичайна ряснота всіляких!?! , так що мимоволі приходять у голову назвати „Погибель“ драматичним знаком виклику в трьох діях. Авторіві занадто мало місця, що-б розвернути всі свої сили і він навіть у звичайній розмові натулює безліч тих знаків, а що з ним дієть ся в ніби-патетичних місцях — так і сказати не можна: самий папір одержує тоді змогу видавати згуки і кричить, верещить, мов ті клякери, що були присутні на першій виставі твору і викликали „автора“. От, напр, ведеть ся розмова між старою бабою, у якої є хіть усіх вінчати, і молодою удовою. Зовсім проста, звичайна вечірня сільська бесіда, а гляньте лише, який страшенно драматичний вид має вона на папері.

Горпина (про матір удови). Таки по своїому зробила?! Не послухала мене!! А яку я їй пораду давала?! Який у мене був парубок на прикметі?! Такий що ну!! а то занівечила таку дівку!! Яка таки розумна мати віддасть свою дочку за старого?! Усе ненажерливість людська!! і т. д. і т. д.

Треба завважити, що ремарки в сьому остатньому творі вже написані на українській мові, а не на російській, як се було у всіх перших творах. Хтось, спасенна душа, напутив „творця“, що не можна ж із драми робити якусь плямисту гієну в зміслі мови.

Яка фабула пєси? Старшина Микита закохав ся в удову Наталку, отруїв свою жінку Марію і в мить покаяв ся...

Морозов („Исторія русскаго театра“, ст. 142) так писав про англійські комедії. „З боку літературної вартости вони не що иньше, як епічні оповіданя, положені в розмову і розділені на сцени. Дія в них зовсім не має внутрішньої єдности, і ми бачимо лише ряд виходів, що так або инакше задовольняють цікавість глядачів, даючи їм змогу пореготатись і поплакати. Драма розвиваєть ся зовсім на епічний лад, наче казка; вона малює

окремі вчинки поруч один з другим, лишаячи глядачеві потребу відшукувати звязок між ними, догадуватись про душевний стан дієвих осіб. Самий спосіб виразу відзначається схематизмом: дієві люде завжди кажуть: „тепер я зроблю оте і оте“, а потім: „ось тепер я отсе зробив“; про справу, тільки що вчинену перед публікою, з усіма подробицями, докладненько розказують, наче її і не було на сцені — одно слово, драма ще не встигла висвободитись з оповідальної форми. До того вона має ще багато спільного з кукольними виставами: кукла не має внутрішнього драматичного життя і тому всі її рухи повинні пояснятись словами, і всі психичні мотиви, вся гра пристрастей просто оповідають ся. Актори XVII віку (тут помилка: треба читати актори Кропивницького), як розібрати, і були такими ж куклами на дротиках викладаної ними історії, і пєси їх репертуару, не дивлячись на весь накиданий трагізм і зверхні ефекти, хорували браком реальної живої події“.

Треба дивуватись, читаючи се, як воно в найменчих подробицях, у найдрібнійших гадках підходить до сього „твору“ — „Погибель М. Ф. Сластина“! Одкривається заслона — і почуваш себе перенесеним у нашу Україну минулих віків з її вертепами, інтермедиями, інтерлюдиями, шкільними драмами, трагедокомедиями і комедотрагедиями. Як там дійовими особами були символи „Любовь, Кротость, Незлобіє, Брань, Ненависть, Ярость“ і вершив усе Amor Divinus, так і тут являються різні символи під аллегористичною формою старшин Микит, удов Наталок, парубків Микол і т. п. У них не має середнього почуття: вони або люблять „до загину“, або ненавидять також до загину. Драматичні фрази їх — усе якийсь-то скажений танець знаків виклику, питання, якесь поуррі з „loci communes“, та і взагалі вся пєса є нічим иньшим, як „общим“ або краще, сказати, пустим місцем у сучасній навіть літературі. Те дрібненьке, мікроскопічне вражінє, що робить кінець пєси на публіку нижших верств, є лише наслідком гіркої ситуації дієвих осіб: не можна ж не почувати прикрого вражіння, коли на сцені отруюють чоловіка, хоч би се й було, як кажуть, „з бухті-барахті“. А де психологія? Де змісл? Виписуємо на зразок шматочок риторики з самих найпатетичнійших місць.

Микита (про себе) Нічого теряти зручну хвилину... Я ж винен не буду... а Зайчиха з Наталкою... Та хиба хто довідається?? (ій) Слухай, Маріє, ти краще спробуй нового лікарства та

Й лягай спати на перину у тій хаті... а я тутечки на дивані ляжу... Де твоя ложка?...

Марія. Та на столику у тій хаті... біля кровати...

Микита. Ну, так ходімо, я тобі налю, та й заховаю, щоб хто не розбив часом, бо дуже дороге... Що то за пакет?

Марія. Та то Опанас приніс... казав, що од станового...

Микита. От і гаразд!! Ти собі заснеш, а я буду читати бомаги... (пішли у другу кімнату. Через кілька хвилин з тої кімнати чути голос Марії).

Марія. „О, Боже! Щось запекло у животі... Що ти зовно зробив?... Вогнем пече... Води дай!! (кричить) Води, бо дуже пече й ріже в середині... Ратуйте!! Ти отруїв мене?! Зраднику!! Пусти, пусти — я побіжу до сусіди...

Микита. (на дверях) Стій!! Не пустю!! Ти отровна і зараз умреш.

А ось трошки далі: Марія умирає і в найпотрібніших авто-рові місцях „розводить матерію“, промовляє довженні передсмертні монольоги.

Марія (з тої кімнати). Прощай, Микито!! Не проклинай свою бідну Марію, що і тепер тебе кохає і що через тебе зтеряла своє щастє й долю!!

Микола. Чуєте, люде добрі??!

Марія. Безсмертна душа... покидає тіло... я вмираю і на серці не маю ніякого докору!... Ох пече!! Непрощений, тяжкий гріх ти, Микито, зробив... бережись Божої кари!!! Не покинь Христю!! Де вона? Я її не бачу... Стривай, Микито... я подивлюсь на тебе.. в останній раз!! Не занести Христю... вона ще мала... Ох, Мати Божа.. прийми... мене... грішну... і прости Микиту... не карай його... за те що він... отруїв мене... (померла)...

Померла!??? І слава Богу...

А де ж в сій песі, так схожій на інтермедію XVII віку, та дійова особа, що у всіх народів мала один змісл і ріжні назвиська, позичені з любимих страв? — питає чоловік, знайомий з старою літературою? Де той Jack Pudding англійський, Giovanni Massaroni італіянський, Hans Wurst німецький і російська „дурацкая персона“? Після першого погляду здасть ся, її в песі немає, цілости бракує чогось. Але придившись краще можна зобачити, що роль „такової персоны“ відігравав з дуже великим психольогічним носпіхом сам шановний автор, хоч він, правду сказати, з'являв ся

лише тоді на сцену, коли крики „автора, автора“!!!! доходили до пес plus ultra.

Єдине чим відзначалась висше названа схолястична фігура „Погибель“ від середньовікових комедій, то се хіба тим лише, що тодішні актори мали чудовий звичай: виходити в кінці пєси і прохати вибачєня у глядачів за те, що може не подобалось їм; д. Сластин так не зробив і викликав сим'якєсь непорозумінє...

І з такими творами лїзти в лїтературу? Стїдно! Коли се роблять якї-небудь Захарєнки і внїшї шєвці, то се все ж таки бїльше їм простимо: вони не вїдають, що творять, вони — подонки лїтератури. А д. Сластину, що має сяку-таку унїверситетську осьвітє, проходить повз усе найдорожше здобутє миром, проходить повз усї ідеї, що хвилюють кожду людину, проходить навїть повз простє вязанє твору — се пєпростимо. Обмежуватись горїлкою, пияними постатями, взагалї шити бїлими нитками там, де потрібна крїпка цєгольна будова; задовольнятись лише переказом якогось нїкчемного факта, коли треба знати і психольогїю — і се на порозї ХХ віку, вїдпразникувавши столїтнє вїдродженє лїтератури — се бїльше чим стїдно. Коли який-небудь поставець усїляких Губанових та Ситїних переробляє Гоголя на „Страшнаго разбойника Тараса Черномора“ і бере за новий твір пїв-квартї горїлки та три карбованці грошима — се нудно, а коли осьвїчений чоловік переробляє „Мартина Борулю“ за туж майже надгороду вїд вїдавця — се...

Ну, та досить. Вїдно і так, якими рїчами наповнюєть ся тепер наша драматична лїтература; вїдно і так нашого типового репрезєнтанта сучасних „драмописателїв“. Трагїзм їх трагедїй і комїзм їх комедїй — се базарнє шматє, яке купуєть ся дуже дешевою цїною і на яке не треба ватрачувати нї знаня якогось, нї почутя. На росїйську сцену вони не совають ся тому, що там їх вигнали-б у три вирви — і от вони наповняють штуку українську, беручи на хосєн моральний її пїдупад, наслїдок полїтичного. Наповняють — і не знають про неї нїчого: не знають, що є якась українська нація, що ся нація не хоче не лише їх безглуздох пєс, а хоче поступу, хоче увїйти у всєсвїтню культуру не послїднїм попихачем, а рївноправним членом. На що ж тоді здалась їх лїтература мїзерна, їх сценїчні пияницї, їх „гопак та Маруся“? Не вже ще не пора кинути сюжєти всїляких там „кїївських ярмаркїв“, „Бувальщин“ і т. п. театральних мумїй? Невже довго ще все бу-

дуватиметь ся на плитких вихідках „дурацкой персоны“, на сла-
вянських виразах, на перекручених словах (як от у Сластина,
напр.: мирсую, зам. мерсі; хтамелія, зам. фамилія; диспропорціо-
нально, любомирно і друголюбно, у сій шкурі 12 золотників
дворянської крови і т. д.)? Чи скоро замість гнобителів Сластиних,
Захаренків, Тогобочних, Мирославських-Винникових, Третьякових
з'являть ся нові сили; замість прокислого вина в старих міхах
перетлілих традицій заграє молоде, не патентоване ще, але хоч
з сякими-такими ідеями, засадами „вино нове в м'їхах нових“?
Чи скоро на зміну сучасному здеморалізованому „артистові укра-
їнської трупи“ з'явить ся чоловік бодай що-небудь знаючий, бодай
з яким-небудь розумовим засобом? Чи скоро на руїнах віджив-
шого театру маріонеток, на купах макулятури з п'яних жартів
засяє нова або, принаймні, повернена на другий шлях драматична
українська література? Чи скоро? Чи скоро?

Харків, кінець 1899 р.

Інат Хоткевич.

Журнал і публіка.

Се не буде полеміка, ані моралізація, ані oratio pro domo sua, а причинок до історії відносин між нашим видавництвом і публікою. Буде, сказавши коротко, шматочок статистики.

Ми далекі від тої зарозумілости, щоб не бачити хиб нашого видання; далекі від того, щоб бачити в ньому початок якоїсь нової доби в історії нашої журналістики. Коли не що иньше, то власне статистика дотеперішніх відносин українсько-руської публіки до нашого видання повинна показати нам, як далеко ще нам до того мінімуму, на якому стоять подібні до нашого видання в иньших краях, — значить, як далеко нам до здобуття тривкої основи для дальшого успішного розвою нашого видання.

Та про те ми публікуємо сю статистику. Робимо сим початок, подаючи до прилюдної відомости і дискусії те, з чим доси крили ся звичайно наші газети. Чинимо се в тім пересвідченю, що подамо причинок до культурної історії нашої суспільности. Бож нема сумніву, що в участі, яку приймає публіка в певному виданю, в числі передплатників, у точности і постійности передплати, в зрості чи впадку її з року на рік лежить свого рода критика, осуд, маніфестація загальних уподобань. Се ще не значить, щоб прим. виданє з малим числом передплатників було зле і маловарте, а виданє з великим числом було добре; в наших часах, коли баламучене публіки, фальшоване її думок і підхліблюване її найгіршим інстинктам дійшло до нечуваних уперед границь, можна би майже думати навпаки. Та нема знов чого гордити ся й малим числом передплатників і за приміром обідраного аґистократа з презирством поглядати на ті видання, що здобули собі ширший круг читачів; вони могли здобути його й не реклямою, не блягою,

а чесною, сумлінною працею. Се й є радісна поява наших часів, що й чесна праця, розумна думка і щире змаганє може здобувати собі тепер ґрунт швидше і з меншими перепонами, ніж коли не-будь давнійше.

От тим то не признаючи числу передплатників значіння якогось мірила дійсної варгости виданя, ми все таки мусимо в нїм до певної міри бачити мірило того, на скілько виданє відповідає дійсній потребі, ідейному та духовому рівневи публіки, на скілько вміє зацікавити її. Аджеж ніхто не заперечить, що з суспільного погляду найліпше буде не таке виданє, яке відповідає якимсь високим, теоретично здуманим ідеалам, та при тїм стрічає у публіки повне незрозумінє, але таке, що не нехтуючи високими вселюдськими і народніми ідеалами вміє промовляти до широкої громади зрозумілою для неї мовою, вміє зацікавити, заґріти її до тих ідеалів.

Та тут насуваєть ся друге дуже важне питанє: хто саме та публіка? Які суспільні верстви, які категорії людей цікавлять ся даним виданєм? Тут добре переведена статистика може дати дуже важні вказівки, може розвіяти багато неуправнених претензий, обезсилити багато закидів. Правда, те, що ми подаємо далі, не зовсім відповідає вимогам доброї статистики. Хто знає, яка скомплікована, яка нераз випадкова річ у нас — заперенумерувати часопись — особливо неполітичну, як часто на таку передплату складають ся різні чинники, люди з різних суспільних категорій, як часто дійсний пренумерант відбирає виданє під иньшою адресою або на фікційне імя на poste restante, — тай зрозуміє, що дати докладну статистику наших передплатників по суспільним ґрупам майже неможливо. Те що ми даємо — в значній части вислідок приватних відомостей, комбінацій опертих на довголітній редакційній практиці або й довільних здогадів. Та все таки нам здаєть ся, що в загальнім нарисі образ вийшов вірний, і можливі помилки не змінять його основи. Ті можливі помилки щезають майже зовсім, коли взяти на увагу складковий характер многих передплат, а надто коли поміркувати, що на кожного передплатника можна числити що найменше 10 читачів, також нераз із різних суспільних ґруп.

Таб. I. Передплатники „Л.-Н. Вістника“ в 1898 р. в Галичині.

	Повіти	Священ.		Урядники		Учителі		Ин. свѣтс. інтеліген.		Товариств. і інституц.		Сума	
		цѣл.	част.	цѣл.	част.	цѣл.	част.	цѣл.	част.	цѣл.	част.	цѣл.	част.
1	Бережани	2	2	4	—	2	—	1	—	1	1	10	3
2	Бібрка	2	—	1	—	4	3	—	1	—	—	8	3
3	Бжозів	1	1	—	—	—	—	—	—	—	—	1	1
4	Богородчани	1	2	—	—	1	—	—	—	—	—	2	2
5	Борнів	3	2	—	—	3	1	2	—	2	—	10	3
6	Броди	1	1	2	1	2	—	—	—	2	—	7	2
7	Бучач	3	—	1	3	2	—	1	—	—	1	7	4
8	Вадовиці	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	1
9	Городенка	2	1	—	—	3	—	2	—	1	—	8	1
10	Городок	—	—	—	1	1	—	1	—	—	—	2	1
11	Грибів	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	1
12	Гусятин	1	1	1	1	2	—	—	—	1	—	5	2
13	Добромилъ	—	—	1	—	1	—	—	—	—	1	2	1
14	Долина	4	2	2	—	1	—	—	—	1	—	8	2
15	Дрогобич	1	—	2	—	2	2	1	1	—	1	6	4
16	Жидачів	4	2	—	—	—	—	1	—	—	—	5	2
17	Жовква	1	—	3	—	3	—	3	1	—	1	10	2
18	Заліщики	3	1	3	1	2	1	—	—	2	—	10	3
19	Збараж	—	1	—	—	—	—	1	—	1	—	2	1
20	Золочів	6	1	2	—	—	1	—	—	1	—	8	3
21	Калущ	2	—	—	—	2	—	1	1	1	—	6	1
22	Камінка Стр.	6	—	—	—	3	1	1	—	1	—	11	1
23	Коломия	1	2	4	—	7	4	5	2	—	1	17	9
24	Косів	4	1	—	—	5	—	2	—	1	1	12	2
25	Краків	—	—	3	1	1	—	—	2	1	—	5	3
26	Кросно	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	1	—
27	Ліско	3	2	2	1	—	—	—	—	1	—	6	3
28	Львів	4	3	4	—	4	2	1	7	12	—	63	27
29	Мілець	—	—	1	1	—	—	—	—	—	—	1	1
30	Мостиска	2	1	—	—	—	1	—	—	—	1	2	3
31	Надвірна	1	1	1	1	1	—	1	—	—	—	4	2
32	Новий Санч	2	—	2	—	—	—	—	—	—	—	4	—
33	Перемишль	7	2	1	—	5	—	5	4	3	1	21	7
34	Перемишляни	2	—	—	1	5	—	—	—	—	—	7	1
35	Підгайці	1	1	1	—	—	—	—	—	—	—	2	1
36	Рава	2	1	—	—	3	—	1	—	—	—	6	1
37	Рогатин	5	2	—	—	4	2	—	1	—	—	9	5
38	Рудки	5	—	—	—	1	2	—	1	—	—	6	3
39	Рянів	—	—	1	1	1	—	—	—	—	—	2	1
40	Самбір	—	—	2	1	2	1	9	11	3	—	16	13
41	Санок	3	—	—	1	1	—	—	—	—	—	4	1
42	Скалат	2	2	2	1	2	—	—	—	1	—	7	3
43	Снятин	3	—	—	—	1	—	—	—	1	—	5	—
44	Сокаль	2	2	—	—	1	1	2	—	—	1	6	4
45	Станіславів	6	3	2	2	8	1	5	5	2	2	23	13
46	Старемісто	1	—	—	—	2	—	1	—	—	—	4	—
47	Стрий	3	4	5	—	4	1	6	5	—	1	18	11
48	Тарнів	—	—	2	1	2	—	—	—	—	—	4	1
49	Теребовля	3	—	—	1	8	—	1	—	—	—	12	1
50	Тернопіль	7	2	1	2	4	2	7	4	3	—	22	10
51	Товмач	4	1	—	—	2	1	1	—	—	—	7	2
52	Турка	2	1	1	—	—	1	—	—	—	—	3	2
53	Цішанів	2	—	—	1	1	1	—	—	—	—	3	2
54	Чортків	2	—	1	—	—	—	—	1	1	—	4	1
55	Яворів	1	1	2	—	2	1	1	—	—	—	6	2
56	Ярослав	—	1	2	—	1	—	—	—	—	—	3	1
57	Ясло	—	—	2	—	—	—	—	—	—	—	2	—
		123	50	65	25	113	30	63	47	42	14	445	180

Original from

Таб. II. Передплатники „Л.-Н. Вістника“ в 1899 р. з Галичини.

	Повіти	Священ.		Урядники		Учителі		Ин. свѣт. інтеліген.		Товариств. і інституц.		Сума	
		цїл.	част.	цїл.	част.	цїл.	част.	цїл.	част.	цїл.	част.	цїл.	част.
1	Бережани	2	1	1	1	3	—	6	—	1	—	13	2
2	Бібрка	—	1	—	—	3	—	1	—	—	—	4	1
3	Бжозів	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—
4	Вогородчани	1	—	—	—	2	—	—	—	—	—	3	—
5	Борщів	3	2	—	—	—	1	3	—	2	—	8	3
6	Броди	7	1	—	—	3	—	—	—	3	—	13	1
7	Бучач	6	—	—	—	2	—	2	1	—	—	10	1
8	Вадовиці	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	1	—
9	Городенка	2	—	—	—	2	1	1	—	1	—	6	1
10	Городок	—	—	—	—	1	—	1	—	—	—	2	—
11	Грибів	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	1	—
12	Гусятин	—	1	—	—	1	—	—	—	1	—	2	1
13	Доброміль	—	—	1	—	1	—	—	—	—	—	2	—
14	Долина	2	—	3	—	—	—	—	—	2	—	7	—
15	Дрогобич	—	1	—	—	1	—	1	1	—	1	2	3
16	Жидачів	7	—	—	—	—	—	—	—	1	—	8	—
17	Жовква	2	—	2	—	2	—	1	1	1	—	8	1
18	Заліщики	6	—	1	—	1	—	1	1	—	—	8	1
19	Збараж	—	1	4	—	1	—	1	—	1	—	8	1
20	Зелочів	8	—	—	—	3	—	2	1	—	—	15	1
21	Калущ	2	—	1	—	—	2	2	—	—	—	5	2
22	Камінка Стр.	—	1	—	—	2	—	—	1	—	—	2	2
23	Коломия	3	—	3	—	6	—	7	3	1	1	20	4
24	Косів	4	1	—	—	3	—	2	—	1	—	10	1
25	Краків	—	—	1	—	—	—	—	—	2	—	3	—
26	Ліско	4	—	1	—	2	—	2	—	1	—	10	—
27	Львів	5	3	4	—	9	2	25	9	15	—	58	14
28	Мілець	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	1	—
29	Мостиска	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—
30	Надвірна	2	—	4	—	—	—	2	—	1	—	9	—
31	Новий Санч	—	—	2	—	—	—	—	—	—	—	2	—
32	Перемишль	5	1	—	—	3	2	5	1	9	1	22	5
33	Перемишляни	2	—	1	1	2	—	—	—	1	—	6	1
34	Підгайці	1	1	—	—	—	—	—	—	—	—	1	1
35	Рава	4	—	—	—	—	—	1	1	—	—	5	1
36	Рогатин	6	—	—	—	2	1	1	2	—	—	9	3
37	Рудки	4	—	1	—	—	—	—	—	—	—	5	—
38	Ряшів	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—
39	Самбір	2	—	2	1	—	—	6	11	3	—	13	12
40	Санок	—	—	1	—	1	—	—	—	—	—	2	—
41	Скалат	—	—	1	—	1	—	2	—	—	—	4	—
42	Снятин	3	1	1	1	—	1	2	—	—	1	6	4
43	Сокаль	6	1	—	—	2	—	3	—	1	—	12	1
44	Станіславів	3	—	3	—	4	3	9	5	2	—	21	8
45	Старе місто	2	1	2	—	2	—	—	—	—	—	6	1
46	Стрий	6	—	3	—	2	1	6	4	1	—	18	5
47	Тарнів	—	—	1	—	1	—	1	—	—	—	3	—
48	Теребовля	3	—	—	—	2	—	2	—	—	—	7	—
49	Тернопіль	7	—	1	—	2	2	8	3	14	—	32	5
50	Товмач	4	—	—	—	2	—	—	—	—	—	6	—
51	Турка	2	1	—	—	—	—	1	—	—	—	3	1
52	Цішанів	3	1	—	—	—	—	—	—	—	—	3	1
53	Чортків	1	—	2	2	—	1	—	1	1	—	3	4
54	Яворів	3	1	2	—	—	—	—	—	—	—	5	1
55	Ярослав	2	—	2	—	1	—	2	—	2	—	9	—
56	Ясло	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	1	—
		138	21	58	6	75	17	108	46	68	4	436	94

Original from

UNIVERSITY OF ILLINOIS AT
URBANA-CHAMPAIGN

Таб. III.

Передплатники „Л.-Н. Вістника“ в 1898 р. з поза Галичини.

	Край	Священ.		Урядники		Учителі		Ин. свѣтс. інтеліген.		Товариств. і інституц.		Сума	
		цѣл.	част.	цѣл.	част.	цѣл.	част.	цѣл.	част.	цѣл.	част.	цѣл.	част.
		1	Австрія дол. . . .	—	—	2	2	—	—	4	3	—	—
2	Америка	2	—	—	—	—	—	1	—	—	—	3	—
3	Боснія	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	6	—
4	Буковина	3	3	4	3	6	2	6	3	1	1	20	12
5	Дальмація	—	—	—	—	—	—	2	1	—	—	2	1
6	Італія	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—
7	Моравія	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—	1
8	Росія	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	70	31
9	Сербія	—	—	—	—	—	—	1	—	—	—	1	—
10	Сирія	—	—	—	—	1	—	—	—	—	—	1	—
11	Стирія	—	—	—	—	—	—	2	—	1	—	3	—
12	Угорщина	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—
13	Чехія	—	—	—	—	2	—	2	1	1	—	5	2
14	Шлеск	—	—	—	—	—	—	1	—	—	—	1	—
15	Франція	—	—	—	—	1	—	1	—	—	—	2	—
		7	3	7	5	10	2	20	8	3	3	117	52

Таб. IV.

Передплатники „Л.-Н. Вістника“ в 1899 р. з поза Галичини.

	Край	Священ.		Урядники		Учителі		Ин. свѣтс. інтеліген.		Товариств. і інституц.		Сума	
		цѣл.	част.	цѣл.	част.	цѣл.	част.	цѣл.	част.	цѣл.	част.	цѣл.	част.
		1	Австрія дол. . . .	—	—	1	—	—	—	10	—	2	—
2	Америка	3	—	—	—	—	—	1	—	—	—	4	—
3	Боснія	—	—	1	—	—	—	1	—	—	—	1	1
4	Буковина	—	1	5	1	6	1	3	1	4	—	18	4
5	Дальмація	—	—	1	—	—	—	2	1	—	—	3	1
6	Італія	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—
7	Моравія	2	—	—	—	—	—	1	—	—	—	3	—
8	Росія	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	140	15
9	Сербія	—	—	—	—	—	—	1	—	—	—	1	—
10	Стирія	—	—	—	—	—	—	3	—	1	—	4	—
11	Чехія	1	—	—	—	2	—	1	1	—	—	4	1
12	Франція	7	—	—	—	—	—	2	—	—	—	2	—
		7	1	7	2	8	1	25	3	7	—	195	32

Кому не чужа мова цифер, та проста але дуже проречиста мова, той і без дальших коментаріїв вичитає із висше поданих таблиць усе те, на що йому буде цікаво шукати відповіді. Та для тих, що не вправляли ся в читаню статистичних таблиць, ми попробуємо коментувати деякі цифри, лишаючи решту їх власній цікавості.

Поперед усього мусимо пояснити сам уклад таблиць. Ми розріжнювали всюди передплатників, що від разу чи частями зложили цілу передплату, від таких, що зложивши передплату на квартал чи на пів року потім „забули“ прислали дальшу рату. В адміністрації „Л.-Н. Вістника“ заведено строге правило, що „сьогодні за гроші, а завтра за дармо“, значить, без грошей нікому не виплють ані одної книжки. Наші читачі, здеморалізовані політичними газетами, що не раз висилають свої видання цілими роками наслідком одного голого замовлення або по зложеню одномісячної передплати, зразу дуже незлюбили ригористичного поступування адміністрації „Л.-Н. Вістника“. Ми маємо багато таких патріотів, що люблять одержати часопись, критикувати її дуже остро, але дуже гнівають ся, ображують ся, коли задля неприсилки грошей спинить ся їм висилка виданя. „Як то, я ще у них не маю на тільки кредиту?“ І розумієть ся, коли покаже ся, що адміністрація таки на правду не кредитує нікому, такі патріоти рішають: „Се виданє мені не подобаєть ся“ і в відповіді на чемний запит адміністрації: „Чи бажаєте далі пренумерувати наше виданє, а коли бажаєте, то просимо прислати таку то належитість“ — відповідають звичайно гробовим мовчанєм, а не раз то й кореспонденткою повною соковитих компліментів і закінченою енергічним протестом: „Такого безбожного, неморального, фонетичного і т. н. виданя прошу мені більше не прислати“.

Певна річ, буває, і то дуже часто, й так, що передплатник не присилає решти передплати з иньших причин, далеких від фальшивої амбіції і рутенського недбальства. Бідний ученик або студ. університету одержить лекцію, почує в кишені пару зайвих монет і думає: дай, зроблю собі „медоумеденіє“, говорячи словом пок. посла Цалковского. Пізнійше покаже ся, що бюджет не „витякає“ і гроші призначені на „Вістник“ ідуть на закуп чобіт, а в адміністрації збільшує ся число „часткових“ передплатників. Можна мати всяке співчутє для сеї остатньої їх категорії, але все таки варто вяснити ширшій громадї, що значить у бюджеті адміністрації богацтво власне таких „часткових“ передплатників. Для політичної,

щоденної чи щотижневої газети се майже байдуже, чи хто пренумерує на цілий рік, чи на місяць, чи купує розрізнені номери. Ті газети не комплетують ся, не йдуть по році у книгарню, не мають книгарської вартости. Те, що лишить ся по році на складі, адміністрація звичайно по якімсь часі продає на макулатуру, лишивши собі пару комплетів і по кільканацять розрізаних номерів для принагідних amatorів, що часом пошукують сеї або иньшої статі. Значить, при таких газетах нема й мови про якесь здекомплетоване річника. Зовсім иньше діло з журналами, що виходять у книжковім форматі і окрім пренумераційної мають і книгарську вартість, бо звичайно знаходять собі купців і за рік і за два і за десять. Для такого видання частковий передплатник, що візьме три-чотири книжки, а далі не бере, то не добродій, а правдива кара божа. Ті два чи три гульдени, які він зложив, се для адміністрації властиво ціна цілого річника, бо здекомплетований річник не має майже ніякої книгарської вартости: рідко-рідко зажадає хтось якоїсь розрізаної книжки для поповнення свого комплету, — решта, се зайва завада в магазині, макулатура тай годі.

Адміністрація „Літ.-Н. Вістника“ зробила дуже сумний досвід з першою книжкою першого річника, розіславши її на показ значнійшому числу охочих до літературних новинок в надії, що вони або запренумерують, або звернуть книжку. Тимчасом дуже багато не вчинили ні сего ні того і перший річник від разу був здекомплетований. Хоча всіх передплатників було лише 800, то про те повних примірників першого річника в книгарні Товариства нема вже й 20 і багато таких, що попитують за ним, мусять вдовольятися дефектами або відходити ні з чим.

Маючи на увазі те пояснене ми зрозуміємо, для чого стан передплати в 1899 році треба вважати користнійшим — звісно, дуже незначно користнійшим від 1898 р., хоча загальна сума передплатників у 1898 р. більша. Він користнійший навіть, коли хочете, в двох напрямках: раз тим, що число повних передплатників із 562 зросло на 629, значить, 67 або мало що не о 12⁰/₀, а друге тим, що число часткових, непостійних передплатників зменшило ся з 232 на 125, тоб то о 107 або більше як о 46⁰/₀.

Коли ми вже при тих категоріях постійних і непостійних передплатників, то присвяtimo їм іще кілька слів. У першій році найбільше число непостійних передплатників у Галичині

дало сьвященство. Так і видно, що воно ждало чогось иньшого і було в початку знеохочене тенденційною агітацією, яка з ріжних боків знялась була проти нашого видання. З вдоволенням констатуємо з таб. II, що те недовіре поміалу але постійно щезає і що в 1899 році число постійних передплатників сьвященників збільшило ся зі 123 на 138, а, що ще краще, число непостійних зменшило ся дуже значно, бо з 50 на 21. Друга категорія, що дає найбільше непостійних передплатників, се та, яку ми стягли до рубрики „Иньші сьвітські інтелігенти“. Тут містять ся люди тзв. вільних професій (адвокати, лікарі, властители нерухомих маєтків, але головний контингент сеї рубрики чинять студенти і ученики). Се вияснить відразу, чому число непостійних передплатників у тій рубриці не зменшило ся. Та воно й не зросло, бо в таб. I ми не розкинули по соціальним рубрикам передплатників зі Львова (звись 50), серед яких студенти і ученики чинять значний процент.

Порівнюючи таб. I і II ми бачимо деякі замітні появи. Як і слід було надіяти ся, число передплатників із сьвітської інтелігенції, особливо із згаданх висше вільних професій, зросло дуже значно, із 63 на 108. На карб тої самої (головно міської) інтелігенції треба почислити також значвий зріст пренумерантів — товариств, касин, інституцій (із 42 на 68 постійних, або із 56 на 72 загалом). Інституції і товариства — звичайно найточнійші передплатники, але з другого боку не треба забувати, що звичайно одна така передплата вистарчає для цілого місточка і позбавляє адміністрацію кількох передплатників, які без того мусіли-б за пренумерувати журнал кождий для себе. Та про те нас наповняють радістю ті передплати як сьвідоцтво зросту нашого товариського життя. А що декуди такі інституції і товариства мають мішаний польсько-руський або й зовсім польський характер, то видно, що Русини мають у них деяке значіне і пошану, коли і для них пренумерує ся літературне виданє. Завважимо, що в тій рубриці поміщено в однім і другім році також по кілька комплетів нашого видання закуплених польськими книгарнями, звичайно для висилки за границю.

В чім шукати причин упадку числа пренумерантів нашого видання серед двох найважнійших, найчисленнійших категорій нашого урядництва, серед урядників і учителів (людових і середніх шкіл)? Із 178 постійних і 55 непостійних передплатників у 1898 р. в обох сих рубриках зійшло 1899 р. на 132 + 23, отже постійних

передплатників відпало 46, тоб-то мало що не 26%. Констатують тут сей сумний факт, не вміючи пояснити його. Певним здасться мені, що годі його пояснювати якою там будь урядовою пресією, бо про неї ми нічого не чували. Певна річ, ті категорії нашої інтелігенції звичайно досить убогі, але знов не так страшно, щоб не могли дозволити собі на такий люксус, як заперенумероване літературного видання для відсвіження ума по фаховій праці. Ми не чули також, аби хто з сеї категорії передплатників жалувався на тенденцію нашого видання, як се кілька разів робив дехто зі святих святих. Тут таки щось неясне.

Ще слівце про передплатників святих святих. Таб. I і II ілюструють дуже добре чисельні відносини передплатників святих святих до передплатників світських. Вони повинні основно зрективізувати думку, що доси вперто держить ся в ріжних головах, що, мовляв, духовенство у нас майже само одно піддержує літературу. Певна річ, колись се було правдою, але було-б дуже сумно, як би так мало бути до віку. Наша суспільність, хоч позаду інших, а все таки розвиває ся, пускає з себе парості на ріжні поля суспільного життя, витворює у себе ріжні духові потреби і напрями, так що заспокоюванє їх по якомусь, до того застарілому шаблону зовсім неможливе. З давен давна ві сфер духовних і близьких до них чути було бажанє, щоб у нас видавав ся орган в роді німецьких „Familienblatt“-ів, à la „Gartenlaube“, „Über Land und Meer“ і т. п. Лишаючи на боці наївність такого жаданя, щоб ми наслідували Німців як раз у тому, що у них найслабше, найбільш антилітературне і промислово-спекуляційне, ті люде забували, що ті видання можуть стояти тільки тим, що мають величезне число пренумерантів, стоять на основах наскрізь комерціальних, чого у нас доси не могла досягнути ні одна газета.

Отже не завадить тямити, що духовенство в Галичині творило в 1898 р. троха більше як чверть (27.6%), а 1899 троха менше як третину (31%) усіх постійних передплатників „Л.-Н. Вістника“. Певна річ, участь духовенства в пренумераті і так дуже важна і значна, бож без сумніву і з тих примірників, які пренумерують ся на адреси інших, світських людей, значна часть іде таки під стріхи святих святих. Але й так ся часть передплати ледви чи дійде до половини. От тим то наші передплатники серед духовенства не повинні мати нам за зле, що ми — як декому

здасться — за мало числимося з потребами і уподобаннями їх стану. Сказавши по правді, ми не пишемо ні для чийої спеціальної уподоби, пишемо те, що нам диктують наші погляди, наші важкою і невпинною працею здобуті переконання, наше розуміння загального добра. Не порушуючи нічиїх управнених інтересів ані традицій ми силкуємося ввести в нашу рідну літературу ті духові і артистичні течії, які займають сьогодні найкращих письменників цивілізованого світа. Нїде і ніколи ми не голосили і не голосимо сліпого культу якої небудь літературної чи філософської моди, всюди дбаємо про вироблене серед нашої громади власної критичної думки, власного артистичного смаку, і головне — пишемо не для дітей, не для підлітків, а для дорослих, котрим у пекучій і живненій для них справі вирвеся не раз ядерне, різке слово і воно таки не ображує нічиїх „гречних слухів“. Про пропаганду „неморальности“ чи якої небудь иньшої „гнилизни“, як нам инколи закидали не по розуму острі критики, нам ані не сниться ся. Та годі про domo, вергаймо до цифер!

Кожний завважить певно, що між нашими рубриками зовсім нема рубрики „селяне“. Се сумний, але зрештою натуральний факт. Наші селяне радо горнуть ся до просвіти, до книжки, але „Літ.-Наук. Вістник“ таки не для них. Їм чужі матерії обговорювані в критично-науковій частині нашого видання, тай і в беллетристичній частині тільки дещо може зацікавити їх. Не можна сказати, щоб ми зовсім не мали передплатників селян, їх було в обох роках по 2—3, але се факт, що Л. Н. Вістник не здобув собі доси значнійшого числа передплатників селян. Причиною тут в значній мірі й висока як на селянина ціна передплати. Що освіченіші і цікавіші в поміж селян досить пильно читають наше видання, беручи його в позичку від передплатників сьвященників, учителів і т. и., се ми знаємо з таких фактів, як поміщена у нас у хроніці допись декількох селян із сьнятинського пов., або те, що селяне-бесідники на вічах та з'їздах покликають ся на те, що було друковане в Вістнику.

Не дуже радісні думки навіває студіюване поперечних рядків наших табличок. Правда, наше видання від першого року розбігло ся по всіх повітах східної Галичини і ще по деяких західної, де тільки живуть Русини. Але як жеж рідко посіяне воно там! В першій році мали ми в 13 руських повітах ледво по 3—5 пренумерантів і то не самих постійних, а в другім році таких скупих

повітів було 14. Буде тому 15 або й більше літ, як пок. Ржегорж показував мені виказ газет і всяких періодичних видань, які йшли тоді до одного чеського села Стежер. Не пригадую собі докладно числа, але то тямлю добре, що було показане і певно більше, ніж число наших передплатників у всіх тих скупих повітах узятє разом. Звертають увагу в поперечних рядках наших таблиць деякі зглядно більші цифри: вони стоять при тих повітах, де знаходиться більше місто, що має гімназію і руські інституції (Черемішль, Станіславів, Стрий, Тернопіль, Коломия). Та годі не завважити, що не всі більші міста однаково радо горнуть ся до руського видання. Бережани в першій році стояли на рівні з Борщевом, Жовквою і Заліщиками, Дрогобич з Ряшовом, а понизше Рогатина і т. д. У Львові число передплатників у другій році у обох рубриках дуже значно зменшило ся.

Ще слівце про наших заграничних передплатників. Як видно з таб. III і IV, наше виданє йде досить широко по за границі Галичини, до всіх тих країв, де живуть Русини чи то більшими кольоніями, чи в службі як урядники, професори, лікарі, або в школах як студенти. Додамо, що в Чехії і Моравії маємо також пренумерантів Чехів (у р. 1899). Розумієть ся, головний контингент заграничних передплатників дає Росія. Число тих передплатників у 1899 р. зросло в двоє, та про те все таки воно дуже малесеньке в прирівнаню до того, скільки мають російські місячники в самих українських губерніях. Розуміємо добре труднощі, які потягає за собою в Росії випусканє заграничного видання, та все таки нам здаєть ся, що Л.-Н. Вістник міг би там мати більше передплатників. А що до закиду, який частенько чуємо з боку Росіян, що наше виданє ані обємом, ані богацтвом та різнородністю змісту не дорівнює російським місячникам, то поперед усього треба сказати, що взірцево редаговані і самим добірним матеріалом заповнені місячники і в Росії — дуже рідка птиця, а найкращі з тих, які є, давно пережили часи свого блискучого редагованя; а друге, ті місячники стоять там зовсім на иньших грошевих основах, мають по 5—10 тисяч передплатників, можуть платити співробітників так, що ми й марити не сьміємо про такі гонорари, можуть держати при собі цілий штаб писателів, референтів, не говорячи про таких, що роблять усю чорну роботу коррігованя, яка у нас спадає також на редакторів.

Ів. Франко.

Хроніка і бібліографія.

I. Літературні вісти і уваги.

Львівський магістрат і пам'ять Шевченка. На просьбу Наук. Тов. ім. Шевченка у Львові, щоб назвати площу, при якій знаходиться дім Товариства, площею Шевченка і дозволити Товариству поставити на тій площі пам'ятник нашому поетови, одержало Товариство по довгій згоді ось яку відповідь:

Magistrat król. stołecznoego miasta Lwowa. L. 12679/99. III.

Do Czystnoho Naukowoho Towarzystwa imeny Szewczenka pid cz. orj. 26 ul. Czarneckoho u Lwowi. Rada mijska riszeniem z 7. weseńnia s. h. cz. 24/99 widmowyla proszeniu Czystnoho Towarzystwa z 14 lutoho s. h. o przywozenie na nazwanie czasty ulicy Czarneckoho, polożenoj przed frontom realnostej pid cz. konskr. l. 2, i 645⁴ (cz. orj. 24, 26 i 28 ul. Czarneckoho) „Ploszczeju Tarasa Szewczenka“ i nezhodyła sia na wystawlenie na tojże ploszczy pamiatnyka toho poeta, a to z przyczyny szo: 1) Rada mijska poczyła wże pamiat toho poeta oznaczujucy jeho imenem ulyciu meży ul. Zeleńnoju a ul. Kochanowskojo a kromi toho 2) ploszcza zhadana ne nadaje sia na postawlenie pamiatnyka za dla swojej małej prostoronj.

Lwiv 14 Studnia 1899.

Malachowski

До сего рішення треба додати, що уліця названа іменем Шевченка, се вла-

стиво безплідний, далекий, майже не забудований заулочок, а площа перед домом Тов. дуже добре могла-б надати ся на пам'ятник, коли-б до сего надала ся добра воля львівської міської ради.

Проф. А. Брікнер про укр.-руські наукові видання. Професор берлінського університету А. Брікнер подав у 2. ч. фольклорного журналу „Zeitschrift des Vereins für Volkskunde“ за р. 1899 огляд етнографічних праць у славянських народів (з виїмком Росиян, пояснюючи в примітці, що робить се з незалежних від нього причин) п. з. „Slavische Volkskunde. Übersicht periodischer Publikationen bei Böhmen, Bulgaren, Kleinrussen, Polen, Serbo-Kroaten, Slovaken, Slovenen“. Про укр.-руські видання він пише там ось що: Наслідком неприхильних політичних обставин переніс ся центр тяжкості для українсько-руських наукових праць і публікацій з Києва до Львова. Дуже рухливе Товариство ім. Шевченка видає що два місяці «Записки», де поміщують ся розвідки і рецензії, і під доглядом редакцією бистроумного, з широкими відомостями, невсипучого дослідувача дра І. Франка ряд фольклорних видань. До них належить поперед усього «Етнографічний Збірник», том I—V (1898, VI+267 ст. 8), в якому особливу увагу присвячено угорським братам, що відірвані від решти, посеред незвичайно тяжких політичних обставин, заледво вегетують. Третій і четвертий том пр. містять багаті матеріяли з Угорської Русі зібрані

В. Гнатюком (Казки, Легенди, Перекази і т. п.). Дуже різномірний зміст пятого тому. Тут особливо цікаві, записані з народніх уст, оповідання і перекази (Sagen) про царську коронацію. З них видно, як народня фантазія опанує всякий пригожий материял і творить в докладно означенім напрямі: ходить тут головно про роздачу землі селянам і про вкороченє бути панів і попів (Popen), чого нарід від царя сподіваєть ся. Інші праці дотикають вірувань (забобонів) докладно означених околиць. Др. Кайндль подає дещо зі своїх буковинських дослідів і збірок. Збірки гуцульських примівок інтересні особливо задля докладного запису подробиць при зашептунаню і т. п. Зайва на мою думку окрема публікація «Етнологічних Материялів», яких появил ся один том; ріжниця лежить в тому, що тут не подаєть ся збірок материялів, але оброблені статі, розвідки і т. п. Том містить в собі також праці про передісторичні, палеолітичні знахідки (в Київі), про домашній промисел, рибальство, будову, народню поживу і ин. — Фолькльорні праці Драгоманова, з якими ми здибали ся в болгарському Сборнику, друкують ся тепер разом по українсько-руськи. — З публікації І. Франка «Апокріфи і легенди з українських рукописів», обчисленої на чотири томи, вийшов перший том, що обнимає старозавітні апокріфи. (Львів, 1896, LXVI + 394 ст. 8). В дуже докладнім ветуші обговорюють ся яєно важніші питання, що дотикають тої справи (Значіне назви, історія, література, рукописи і перекази, вплив на устну словесність), почім слідуєть поодинокі розділи про творене сьвіта, Адама і т. д.: до кожного розділу подані докладні літературні паралелі. Підставою видання послужила передовсім крехівська Палея (старий завіт) з XV (чи XVI?) віку, для повноти втягнено одначе також инші пізнійші рукописи. Звертає на себе увагу багатство материялу, а деякі перекази та легенди пізнаємо тут переважно вперве. Покажчики дуже багаті та докладні. Другий том, що тепер друкують ся, містити ме новозавітні апокріфи.

Шевченко і Фет. Д. Гутир в статі «П. С. Тургенєв и А. А. Феть» (дивись «Вістникъ Европы», кн. XI) наводить з «Опоминаній» Фета зразок відносин сього російського поета до нашого Кобзаря. Фет, що, як відомо, з усієї сили горнув ся до аристократів, ніяк не міг в тямку собі вбити, як Тургенєв може

приятелювати з колишнім кріпаком. Угладівши двічі на вікні помешкання Тургенєва «вельми нечепурну (?) сиву смушеву шапку Шевченкову», Фет ладен був признати, що Тургенєв «n'était pas un enfant de bonne maison». Нічого дивного нема в тому, що Фет з такою погордою та пихою відносив ся до «мужицького» поета: сей репрезентант «чи-стаго искусства» та співець „розъ и соловьевъ“ мав досить мізерну, практичну вдачу: він міг приятелювати тільки з багатими та вельможними людьми, а не з такими щирими «по плоти і духу» демократами, яким був Шевченко. С. Б.

Гриць і „бик“. З приводу нарису д. С. Мандичевского п. з. «Сільська ідилля» поміщеного в XI книжці Літ.-Наук. Вістника з 1899 р. одержуємо від одної з наших читательок ось які уваги: Молодий автор, у котрім краса весняного вечера, „тяжке і душевне повітре розігріте сонішним промінєм“, цвіти, „що отвиряють свої келіхи і пахнуть чудово“ і т. д., будить очевидно любовні почування — ставить у докір громадському пастухови Грицеві, що „байдужний — не то вже на чарівну силу майового вечера, яких він стілько вже бачив, але навіть на те, що біля него усіла молода, шіснацятилітня Ганка“. І хоч „величавий громадський бик наблизив ся до ковалєвої красулі“, ба навіть передожив свою „величаву голову“ через її „карчило“, він на тлі чудового вечера волить радше думати і говорити „про важні, громадські справи, про які начитав ся в газетах“, про те що „Хлоп такий самий добрий, як і пан, коби тільки знав свої права і змів користати з них!“ Автор висловлює свою іронію в словах шіснацятилітньої Ганки: „Грицю! Грицю! таж бик мудрійший від тебе!“

Автор переживає, видно, сам стадію, у якій видить лише любовні почування, і не розуміє нічого поза ними; ба ні, все те, що поза ними, вважає негідним ієтнованя. Він розуміє дуже добре ієтоти такі як „Ганка“, „красуля“ і „бик“ — а не розуміє зовсім ієтоти відмінної: Гриця.

Що краса весняного вечера „яких він стілько вже бачив“, не будить у Грицеві любовних почувань — за те він, Гриць, не відшоває. На милуванє, на чутя нема силуваня. В тім, чи хтось має якісь чутя, чи ні — нема ше жадної вини. Виною буває лише фальшованє або удаванє чутя. Не вже-ж автор волів

би, щоб Гриць, не відчуваючи до того ні найменшої потреби, ні з того ні з сего — зачав обнимати і цілувати Ганку — тому лише, що так яло ся в весняний вечір і що — громадський бик переложив величаву голову“ через „карчило“ „красу-суді? Таке водить ся дуже часто в штучнім життю „великого“ і „середнього“ світа. Але се конвенанс; Гриць — незіпсована дитина природи, Богу дякувати, не знає ще його.

Автор вкладає в уста шіснацятилітньої Ганки неприродне питання: „Грицю, не чуєш нічого?“ Так могла би питати хіба жадна любовних пестощів міська, едукована, прочитана до не схочу в романах і — грощечки вже занормалізована панночка, але ніколи сільська, шіснацятилітня Ганка („чути“ — в сільським язичі — відноситься ся лише до вражінь слухових). Та про те Гриць не починає уноситись в шумних фразах над красою вечера ані залицяти ся до Ганки, як се зробив би перший літній міський адоїс, бо не відчуває до сего потреби. У него, старшого, більше розвитого, краса чудового вечера будить почування иньшої категорії, та не менше гарні, не менше високі: почуте власної, людської гідності („Хлоп такий самий добрий, як і пан“), бажанє знаня („коби знав свої права“) і бажанє волі, діяльності („щоб умів користати з них“)! І нам лише бажати, щоб краса весняного вечера, щоб чари правдивої, вільної, божої природи будили більше в „Грицях“ такі почутя.

„Биків“ маємо досить! *Евгенія Б.*

Музей В. В. Тарновського. Як відомо, небіжчик В. В. Тарновський подарував торік свій вельми коштовний музей Чернігівському земству, котре, розумієть ся, з великою подякою прийняло сей коштовний дарунок і асигнувало 20.000 рублів, щоб збудувати відповідний для музея будинок. Але чернігівський губернатор не згодив ся на таку постанову і переніс справу на суд міністра внутрішніх справ. Комітет міністрів недавно повідомив чернігівське земство, що на протест губернатора не звернуто уваги і торішню постанову земства затверджено. 11 грудня земство переглянуло всю справу з музеєм і порішило помістити його в одному з будинків земського сирітського дому, переробивши той будинок відповідно для музея; для упорядкування музею має бути, запрошена яка небудь тямуща людина,

а в осені 1900 року музей буде откритий для публіки. С. Є.

Подано до цензури з Київа: 1) „Малі сусіди людей“, оповідання з життя звірят; 2) „Розумне слово, або оповідання проте, яка земля та що з нею робить ся“. 3) „Підліткам на Різдво“, уклав Гнат Галайда. 4) Кониський О. Я. — Твори т. III. 5) Дітяча читанка „Од льоду до льоду“. 6) Додаток до Збірника віршів „Вік“. 7) Степовик О. — „Про рослини“. 8) Опатович — „Праведний чоловік“ — Оповідання з Святого Письма. 9) Ганна Барвінок — „Пяниця“, оповідання. 10) Франко Ів. — „Лис Микита“. 11) Франко Ів. — „Грицишина челядь“ і „Малтий Мирон“, — оповідання. 12) Франко Ів. — „Пригода з мосю сичкарнею“, „Грицева шкільна наука“ і Сенкевич — „Остап Музика“, оповідання. 13) Франко Ів. — „Муляр“, „Два приятелі“ і Вітер — „Мудрець“, оповідання. С. Є.

Заборонено цензурою. „Подорожній“ П. Пейверінта, переклав Гнат Галайда.

„Праведний чоловік“ — оповідання з Святого письма Опатовича.

Дозволено цензурою до вистави (з виїсками): „Іван Підкова“, історична драма А. Шабленка (сюжет позичений); до друку: 1) „Мороз“ П. Пейверінта, переклав Гнат Галайда. 2) „Тихо з горілкою“, збірник оповідань. 3) „Пяниця“, оповідання Ганни Барвінок. 4) Оповідання О. Я. Кониського — „Грошолубка“.

Листи Миколи Гоголя В маї сього року в Москві померла д. Сорен, донька відомої Смирнової, приятельки М. Гоголя. Після неї лишило ся дуже багато листів Гоголя, писаних до Смирнової („Извѣстія по литературѣ, наукамъ и библиографіи, р. III, ч. I, жовтень 1899 року). С. Є.

Нова статя про Е. Гребінку В „Днѣпровской Молвѣ“ (ч. 36, 37 і 38) надруковано чималу статю відомого російського публіциста-філософа В. Лесевича про Гребінку. Шановний автор розглядає російські і українські твори Гребінки і приходить до висновку, що сей письменник, завдяки умовам свого виховання і розвитку, міг писати тільки по українськи. С. Є.

Переклади українських творів. Д. Глокке надрукував в „Кієвлянинѣ“ (ч. 301) переклад одної з поезій Ів. Франка під заголовком „Сонъ въ лѣтнюю ночь“. Дивно, що сей переклад з українського письменника надрукував „Кієвлянинѣ“, що, як відомо, не признає української літератури. А про те редакція „Кієвля-

нина» може й не знала, що саме вона друкує, бо перекладач чомусь не виставив, що переклав з Франка, а написав »З Мирона«.

Київська часопись »Жизнь и Искусство« помістила в ч. 313 перекладъ »съ галиційскаго« (!) — »Казачка«. Се єсть власне переклад оповідання В. Потапенка »Чарівниця«, надрукованого в III книжці »Л.-Н. Вістника« за 1899 рік, тільки чомусь не названо автора оповідання. Та-ж сама часопись в ч. 330 помістила переклад (»съ русинскаго«) оповідання Наталки Полтавки »Останній раз«, надрукованого в X кн. Вістника за 1899 рік. Автора зов не названо. Обидва переклади підписано ініціалами А. М.

Часопись »Кіевское Слово« в ч. 4298 надрукувала в російському перекладі оповідання Грицька Чулая »На святomu вечері«, не кажучи, що се переклад.

В Петербурзі друкує ся »Кобзарь« Т. Г. Шевченка в перекладі російських поетів. С. Є.

»Slovansky Přehled« у кн. 3 подав переклад кількох поезій Лесі Українки, докочаний Руженою Єсенською. До перекладу додано портрет нашої авторки і її характеристику, написану Ів. Франком.

У 12 кн. »Жизни« за 1899 надруковано переклад оповідання Михайла Коцюбинського, друкованого у »Зорі« »За для загального добра« під наголовком: »Ради общей пользы. Повесть. Переводъ съ малорусскаго Р. Ольгина«. Ст. 23—66.

Львівський польський тижневник »Monitor« почав у 3 числі містити переклад новелі Ореста Авдиковича »Нарис одной доби«, виданої недавно у 3-ім ви-

пуску »Живих Струн« п. н. »Historya jednej doby. Przekład z ruskiego Leona Daniluka«.

Ньюйоркська німецька газета »New-Yorker Volkszeitung« надрукувала в недільнім своїм додатку »Sonntagsblatt«, ч. 52. переклад образка Стефаникового »Лист« п. н.: Ein Brief. Aus dem klein-russischen von Wassil Stefanyk.

В російській часописи »Казбек«, що виходить у Владикавказі в ч. 642 за 1900 р. надруковано переклад з нашого журналу: »Єго Право. Етюдь Наталки Полтавки. Посвященіє матери. Съ украинскаго. Взято изъ журнала »Литературно-Науковий Вістникъ«. Переклад зладив д. Гр. Коваленко.

Новий роман Д. Л. Мордовцева. Д. Л. Мордовцев закінчив новий роман з часів прилучення України до Москви під наголовком »Булава і бунчук«.

Українська книжка в народніх бібліотеках. Книжку д. Чикаленка »Розмовы про сільське хазяйство« (Худоба: кони, скотына, свынн та вивци) — міністер народної освіти дозволив для вжитку в бібліотеках учительських семінарій, в учительських бібліотеках початкових народних шкіл і в народних бібліотеках та читальнях тих губерній, де людність говорить українською мовою (»Книжныя Новости«, 1899, ч. 5). С. Є.

Літературна продукція Франції. В Парижі виходить 2.685 періодичних видань: 142 щоденних, 736 тижневих, 883 місячніки, 114 виходять 4 рази на рік, і 7 двічі на рік. У всій Франції, окрім Парижа, виходить 4051 періодичних видань. С. Є.

II. Нові книжки.

Буковинська Русь, культурно - історичний образок. Написав проф. др. Ст. Смаль - Стоцький. Накладом »Буковини«. Чернівці 1897. Стор. 293, 16⁰. Хоча на титулі виставлено 1897 рік, книжка появилася тільки в початку 1900-го, а »послєсловіє« її датоване груднем 1899 р. Се виясняєть ся тим, що книжка — передрук із фелетонів, які поміщували ся в часописи »Буковина«, були перервані на довгий час і докінчили ся тільки в 1899 р. В тій книжечці мусимо повиятити пер-

ший систематичний і на основі документального матеріалу зроблений огляд історії, просвітнього, літературного і національно-політичного руху буковинської Русі, огляд, якого для галицької Русі на жаль ще не маємо і не швидко будемо мати. Праця проф. Стоцького складаєть ся з XIII розділів: 1. Коротенький огляд історії молдавської Русі; 2. Прилученє Буковини до Австрії; 3. Буковина в часі прилучення до Австрії; 4. Початки шкільництва на Буковині; 5. Доля народного шкіль-

ництва на Буковині від рр. 1786—1868; 6. Наука в школах народних; 7. Нова школа народна; 8. Перші висші заклади наукові на Буковині; 9. Зародки руського письменства на Буковині; 10. Наука руської мови в школах середніх на Буковині; 11. Пробуджене почуття національного на Буковині; 12. Початки організації національного руху на Буковині; 13. Товариство «Руска Бесіда» в Чернівцях. Слово на закінчене. Вже з сего змісту видно, де лежать сильні, а де слабкі боки сеї праці. Головна її сила — вияснене історії і стану руського шкільництва на Буковині від його початків і досі — і тут автор, опираючися на урядових документах, дає справді багатий і неоцінений матеріал. Розділи, де говорить ся про давню історію Буковини, з коначности основані на жерелах другої і третьої руки; розвій економічного і громадського життя ледво порушений при ріжких нагодах, але не оброблений систематично. Те саме треба сказати й про історію літературного руху руського на Буковині. Автор подає деякі цікаві причинки з рукописів і рідких старих друків (прим. із книжечки віршів Ферлесевича вид. 1849), але не дає (бо й не може ще дати) повної історії руського письменства на Буковині, не розбирає діяльности новітніх буковинських поетів: Воробкевича, Федьковича і письменників наймолодшої генерації, ані не подає історії буковинсько-руських періодичних видаць. Усе се буде можливе по доконаню цілого ряду монографій, для яких отся праця може вважатися доброю рамою. Автор і сам бачить ті прогалини, але розуміє дуже добре, що й та частина праці, яку він тепер має змогу зробити, має свою велику вагу. Додаймо, що праця проф. Стоцького писана живо, горячо; він оглядає історію справи, до якої прилип усею душею, справи любові і дорогої йому. Він остро судить усіх тих, хто по його думці шкодив тій справі, але при тім оком об'єктивного вченого з поза деталів і особистих інтересів уміє добачувати все одно, головне: елементарний зрієт сили, освіти і свідомости руського народа. З сего погляду книжка проф. Стоцького впливає на нас, як подув свіжого вітру в спеку: вона освіжає, додає сили. *Л. Ф.*

А. Т. Грабина Дивоче серце. Шутка вь одному дѣйствіи. Київъ, 1899, 1—25, in 16°. Ціна не визначена. Трудно сказати, на якій мові написаний сей твір,

але більш того, що на російській, бо з усіх дѣвчих осіб (числом 8) по українськи говорять тільки 3, хоча всі справжні Українці, і до російської мови мають мало відносин. А про те напр. Остап Вертєнко, козак, «заразивший ся образованностью», не вживає майже жадного українського слова, а увесь час силе такими виразами, як: «солідарний, хвантатический», «иллюстрированный», «фактивность», «анонимно», «ребуєсь», «експлуатація», «сепаративно», навіть «комь иль хво», «грань ронь», «визавого» (род від «vis-à-vis»). Що до змісту, то се така дурниця, що й говорити про неї не варт. Суть у тім, що до молоді дівчини сватають ся зразу три багаті мужики, але вона усім відмовляє... Як раз у сей момент являється Жид Айзик, музик, який «підмітив, що наклывивает ся свадьба»(?!). Женихи хочуть танцювати «кадрель», але дівчина хоче козака. Музик починає грати козака, і в сей момент являється коханець дівчини, парубок; молоді обіймають ся, цілують ся; потім приходять чогось юрба дівчат, співає пісень, і нарешті такі танцюють «кадреля». Отсе й уся «шутка». Коли до сього додати ніби-то дотепні вирази високого стилю, а до того місями просто цинізм, як напр. такий уривок: «У вас такі сокровища в очах, такі сладощі на устах, такі роскоши на грудях, така мягкість у руках, а дальше, дальше там певне сам земний рай... і рядок кропек, — то лишасть ся тільки пошкодувати тих бідолашних читачів, яким дістанеть ся до рук отся мерзота. *В. Д.*

Прикарпатска Русь вь XIX-мь вѣцѣ вь біографіяхъ и портретахъ си дѣятелей, съ увзглядненьемъ замѣчательныхъ людей, котрыхъ 1772 р. заставъ при жизни, написавъ на подставѣ автобіографичныхъ записокъ и архивально-библіотечныхъ матеріаловъ Иванъ Ем. Левицкій. Томъ I. Выпускъ 2. Львѣвъ. Коштомъ автора. Типографія Ставропигійского Института. 1899. Ст. 57 до 112, 4°. В другому випуску «Прикарпатської Русі» докінчена біографія о. Евсевія Андрейчука і розпочата о. Володимира Балицького. В цілості надруковані біографії: Теодора Андрейчука, селянина і посла на сойм 1861—1867 р. з округу Бориців-Мільницца, Юрія Андрусяка, селянина і посла на австрійський сойм 1848—1849 р., Сильвестра Морара-Андрусевича, черновецького православного митрополита (1818—1895) з портретом, Василя Андрі-

євського, дякучителя і посла на сойм 1872—1876), Миколи Антоневича, професора І гімн. в Перемишлі і бувшого посла на сойм, з портретом, Івана Артимо-вича (1833—1870) бувшого нотаря із Су-дової Вишні, Івана Багриновича (1804—1885), пароха в Куровичах, Порфіра Ба-жанського, пароха в Сороках і Іоанкія Базиловича (1742—1821), монаха і про-тоїгумена угорсько-руських василіянських монастирів, з портретом. Материял при-збираний д. Левицьким дуже цінний і ним прийде ся користуватись не одно-му при студиях; належить одначе заува-жити, що багато посеред нього таких дрібниць, які забирають лишень дармо місце у книжці. Що прийде кому з того, коли довідасть ся, що сей або той ував і розбив ніс, вивихнув палець, дістав у школі в скіру і т. д., коли те не має ніякої звязи з дальшою його діяльністю? Вправді при біографіях незвичайних, великих людей узглидняють ся і такі дрібниці, робити одначе з того правило і прикладати таку мірку навіть до зви-чайних мірнот — то що найменше неін-тересне. Тоді прийшлося би з першого лішного чоловіка списати томову біографію, хоч з неї не було-б для нікого хісна! Друга річ, на яку автор повинен звер-тати більше уваги, то оцінка політичної діяльності особи. При ній треба подавати сущиств геї, але для вірної характери-стики належить наводити докладно погляди різних політичних стороництв, інакше характеристика не вийде об'ек-тивна. Що до мови, то автор повинен її в дальших випусках бодай трохи прочи-стити, бо в теперішнім виді вона не лише неможлива, але по просту дика. Най бу-де мова, яка хоче, але аби була мова людей, літератури, а не одного чоловіка, що пише для себе, а не для людей. Само видане зрештою дуже пожиточне і повин-но як найскорішим темпом поступати, аби могло колись бути скінчене.

Материяли до українсько-руської етнології. Виданне етнографічної комі-сії. Том II. Гуцульщина. Написав проф. Володимир Шухевич. Часть I. У Львові, 1899. Накладом Наук. Тов. ім. Шевченка. Ст. II+144, вел. 8°. (З численними ілюстраціями). Ціна 4 к. (2 зл.). Зміст: 1. Фізикографічний огляд. 2. Етнологічний огляд. 3. Статистичний огляд. 4. Гуцульське село. 5. Гуцульський оседок. 6. Гуцульська церков. 7. Гуцуль-ська ноша. 8. Гуцульський харч.

Збірник математично-природописно-лікарської секції Наукового Товариства імени Шевченка. Т. IV. — Випуск II. Часть математична під редакцією Володи-мира Левицького. У Львові 1899. На-кладом Наук. Тов. ім. Шевченка. З дру-карні Наук. Тов. ім. Шевченка. Ціна 1 корона (50 кр.). Зміст: 1) Володимир Левицький: Причинок до теорії дробів тяглих і групи модулової, ст. 1—8. 2) Той сам: Кілька уваг про форму інтерполя-ційну Lagrange'a, ст. 1—8. — 3) Той сам: Кліматичні відносини Тернополя (на основі праць В. Саткого), ст. 1—6. — 4) Бібліографія математична, ст. 1—12. — 5) Згадки посмертні.

Орест Авдикевич. Поезія і проза. Львів, 1899. Накладом А. Хойнацького. З друкарні В. А. Шийковського. Ст. 158, 8°. Ціна 1 кор. 60 сот. (80 кр.). Зміст: 1) Поезія і проза. — 2) Матвій Цьо-ма. — 3) З балю. — 4) Химери. — 5) Штири нові. — 6) Імянини панни Зиновії. — 7) Проблеми.

Національна бібліотека Ч. 2. Фр. Енгельс: Людвіг Фаєрбах. Переклад Бу-догого. Накладом українсько-руської ви-давничої Спілки. 1899. Ст. 62, 8°. Ціна 50 сот. (25 кр.).

Богдан Лепкий. З життя Збірка опо-відань. Накладом українсько-руської ви-давничої Спілки. 1899. (Ч. 12). Зміст: 1) (поезія). 2) Аванз. 3) Підписав ся. 4) Для брата. 5) Дідусь. 6) Небіщик. 7) Хлопка. 8) Скапи.

Черкаські популярні видання. Побіч чернігівських видань д. Бориса Грінчен-ка, на які вказуєть ся систематично в нашому журналі, почали виходити по-пулярні українські видання також у Чер-касах (перше у Київі). Доси вийшло дванацять книжочок. З них останні, а саме: Ч. 9. Іванъ Золота-ренко. Повість Е. Гребинки. Черкасы, 1899. Друкарня В. В. Коло-дочки. Ст. 30, малої 8°. Ціна 3 копійки. — Ч. 10. Береженого Богъ береже. Оповідання селянина про скотську чуму. Друге видання, тамже ст. 31. Ціна 3 ко-пійки. — Ч. 11. Ризачка або ди-зентерія. Розмова ликаря з селяна-ми. Написавъ ликарь Авраменко, тамже ст. 15. Ціна 2 коп. Обі останні кни-жочки, популярно-наукові, написані в формі белстристичній дуже приступно.

Абу-Наземови капци (Арабська каз-ка). П. Мырона. Черкасы. Друкарня В. В. Колодочки. 1899. (Ч. 12). Ст. 64, мал. 8°. Ціна 10 коп.

Руский сьпіваник. Зібрав Кость Федьків. Другий наклад. Коштом товариства «Просьвіта». У Львові, 1899. З друкарні Наук. Тов. ім. Шевченка. Ст. 198, 8°. Ціна 40 кр. в оправі 50 кр.

Словацький опришок Яношік в народній поезії. Подав Володимир Гнатюк. Ст. 50, 8°. (Відбитка з XXXI—II т. Записок).

Про останки первісного комунізму у Бойків-Верховинців у Скільсьчїм і Долинським судовім повіті. Подав др. В. Охримович. Ст. 16, 8°. (Відбитка з XXXI—II т. Записок).

Українські козаки в 1625—30 рр. Критично-історичні розвідки Стефана Рудницького. Ст. 76, 8°. (Відбитка з XXXI—II т. Записок).

Живі Струни. В дальших випусках цього нового видавництва вийшли: а) Ореста Авдіковича «Нарис одної доби» Ч. 3. Накладом А. Крушельницького і В. Старосольського. Львів,

1899. Ст. 87, 8°. Ціна 60 сот. (30 кр.).

б) Антона Крушельницького «Пролетарі». Ч. 24. Накладом тих самих. Львів, 1899. Ст. 114, 8°. Ціна 2 корони (1 зр.) Обі книжечки друковані в Ставропшійській друкарні. Зміст останньої: 1) На заробку, 2) Серед шляку, 3) У вагоні. 4) Ярмарок. 4) Два сьвіти. 6) Кров. 7) Побіда. 8) Марина. 9) Суперниці. 10, Дует.

Людві університети. Відчит Евгена Косевича. Ст. 23, 8°. (Відбитка із I. кн. Л.-Н. Вістника).

Бібліотека З-крайцарова. Випуск І. Коломья. Накладомъ печатнѣ М. П. Бѣлоуса, 1899. Ст. 16, мала 8°. Зміст: 1. На тлѣ прозрачного неба, картина. 2. П за що, розказь. 3. Тельгеграма зъ перебутого, усі Демона (псевд.).

Новорічник листоноша. 1900. Ст. 8 мал. 8°. Є тут вірш «З желазем Нового року» від листоноша і кілька анекдотів. Місце друку не назначено.

III. З газет і журналів.

З поля гал. - руської журналістики. З початком нового року зайшли деякі зміни в нашій журналістиці. Часопись «Будучність», що виходила від половини 1899 р. два рази в місяць, перестала виходити. Натомість повстали дві нові часописи: «Молода Україна» (виходить раз на місяць і коштує на рік 8 корон (4 зл.), орган молодіжки, якої появило ся перше число еконфісковане за статю д. Косевича про черновецький процес д. Шпойнарівського; і «Воля» орган українсько-руських соціал-демократів, двотижневник для робітників. Популярний тижневник «Свобода» почав друкувати ся фонетичною правописю; редактором його став др. О. Охримович, бувший редактор «Будучности».

Свобода (американська) почала в 52 ч. за 1899 р. друкувати фейлетони фонетичною правописю. На перший фейлетон пішла «Лесева фамілія» Василя Стефаника. Фейлетон попереджує вступна стаття «Пишім фонетикою», де пояснює ся, як виглядає фонетика, чому деякі люди їй противні і чому нею належить у написати.

В тім самім числі надрукувала «Свобода» дуже інтересний стих п. н. «Памяти Івана Наумовича», який передруковуємо тут в цілости:

В далекій чужині без другів, без роду
Свою ти старечу голову склонив,
Далеко від свого рідного народу,
Що в днях недолі ти його лишив.

Та нарід той бачить, та нарід той знає,
Чия то могила оттам в чужині,
І скорбная думка над нею злітає,
Забуті надії згадує давні.

Про той час, як був ти між нами, го-
[ворить,
Як щиро, горячо для нас ся трудив,
І хвилию ту скорбну на память приводить,
Коли на розпутья зрадливі вступив.

І дух наш сумує, коли спогдає,
Що на ті розпутья тебе завело,
Із глибини серця уся Русь бажає:
«Бодай ті дороги снігом замело!» В.

Нова часопись. З 12 грудня в Київ-ві почала виходити нова щоденна часопись «Кіевская газета». В своїй програмній статі редакция нової часописі обіщос стояти за правду та справедливість і безсторонно розглядати події життя, без жадного «фільства» і «фобетва». С. Є.

«Дніпровская Молва» помістила в ч. 38 чималу допись з Галичини про галицькі справи п. з. «Къ вопросу объ австрійской Русси». Автор дописі виявляє

прихильність до українського національного руху. С. Є.

Офіційна часопись польською мовою в Росії. Від нового року в Варшаві виходить тижнева ілюстрована часопись для народа польською мовою — „Oświata“. З приводу цього можна бажати, щоб і иньшим занедбаним націям у Росії дано було право народньої просвіти на рідних мовах. С. Є.

Рецензия на I том „Розвідок М. Драгоманова“. „Історическій Вѣстникъ“ (кн. X за р. 1899) помістив коротеньку рецензію на I-ий том „Розвідок Михайла Драгоманова“, виданий Товариством імени Шевченка того року. Автор рецензії жалкує, що розвідки Драгоманова друкують ся в українським перекладі, а не російським перекладі. С. Є.

Заборона часописей. Генерал губернатор Фінляндії постановив завісити дві

фінські часописей: „Новый Саволокс“ на завісї і „Саволокс Карелія“ на 3 місяці. Сї часописї читали найбільш селяне, от через се й заборонили їх видаванне. Селяне вислали 15 депутатів до ген. губернатора, але їх не прийнято.

Сѣверный Курьеръ. У ч. 50 сеї нової газети знаходимо гарну статейку про галицькі справи під рубрикою „Изъ славянскихъ земель“, в якій докладно оповідаєть ся про стан української науки в Галичині, про діяльність „Наукового Товариства“ і „Просвіти“. Варто зазначити, що поміщувані в тій газеті політичні „Листи із Австрій“ діждали ся острої і в дурнім менторським тонідежяної критики в петербурьським „Крѣпкѣ“, котрий узурпує собі якусь цензорську власть над сею газетою.

IV. Персоналія.

Роковини Карла Павловича Брюлова.

У грудню м. р. Петербург обходив соті роковини вродин великого російського маляря Карла П. Брюлова. Брюлов побачив світ 25 грудня 1799 р. в Петербурзі. Він походив із старої французької гугенотської родини Брюлебо (Brulebaue), як підчас релігійного переслідування виїмігрувала із Франції, остаточно осіла в Петербурзі і тут винародовила ся. Карло Павлович почав студіювати малярство в петербурьській Академії художеств. Тут як молодий ученик відразу звернув на себе загальну увагу. Фінезия та тонкість рисунка, оригінальність у змаганю до класичного реалізма поставили його понад звичайну буденність. Блискучий талант його одушевив знавців штуки: живо заінтересував ся ним також цар Олександр I, що власним коштом вислав К. Павловича на дальні студії до Італії. Тут під впливом великих італійських класиків К. Брюлов намалював свій архитвір: „Останні дні Помпеї“. Рівновага межки внутрішньою істотою і зверхньою формою, совершенність форми, згідність ідей з красою форми, оригінальність — усе те найшло свій найкрасший вираз у цьому образі. Не диво, що критика не находила слів похвали для артиста. Деякі рівняли прямо Брюлова з Ра-

фаельом і звали воскресителем благородного класичного реалізма. Після цього не зовсім заслуженого кадила, яке європейська критика піднесла Карлу Павловичу, був він покликаний на професора малярства до Академії художеств в Петербурзі. Для нас Українців Брюлов — вельми симпатична постать. Він був одним із тих, що піклували ся біля виволу з кріпацтва нашого безсмертного Тараса Брюлова, Венеціанов, Гребінка та В. А. Жуковскій зашисались золотими буквами в біографії Т. Шевченка. Він — як знаємо — намалював портрет В. А. Жуковського, який царська родина закупила в дорозі льотерії за 2.500 рублів, за що куплено волю Тарасови 22 цвітня 1838. Коли Шевченкови відчинено ворота до Академії художеств, Брюлов далі займав ся своїм високо талановитим учеником: дбав про розвиток його малярського таланту та старав ся затерти в його тямці глибокі сліди недавньої неволі — впроваджував отже свого любимця в панські покої, їздив з ним на вечери в аристократичні доми. Прекрасний пам'ятник здвигнув йому Шевченко в своїй повісти „Художникъ“. Карл П. Брюлов намалював показне число замітних образів переважно релігійного змісту. Твори здобули йому

європейську славу. Багато його образів — се правдива окраса соборів в Петербурзі, Москві та Казані. Деякі картини Брюлова репродуковав у своїх офортах наш Шевченко. *М. М.*

Некрологи. Д. 8. с. м. умер у Львові молодий чоловік, що заповідав своїм талантом значні надії, Лев Турбацький. Він уродився 1876 р. сином селянина на Поділю. До гімназії ходив зразу в Коломиї, потім у Станіславові, де його прийняли до руської бурени. Коли був у сімейній класі, прогнано його із сеї бурени за фонетику. По maturi записався на права. »Конець 1894 р. і 1895 р. — як пише М. Л. у Громадськiм Голосі — се часи його невтомимої діяльності для радикальної партії. Зійшов цілий львівський повіт, бажаючи розбудити до політичного життя темних, усіми опущених селян; писав статі в »Народі«, помагав у редакції »Громадського Голосу« і »Радикала«... В браку матеріяльних засобів почав займатися описями еміграцією. Скомпромітований у ній, пересидівши кілька місяців у тюрмі, усунувся на якийсь час цілком від політичного життя, хоч, як показалося, не було по його боці ніякої вини. В падолисті 1897 р. обняв редакцію черновецької »Буковини«, а з кінцем мая 1899 р. перенісся до Львова і вступив до редакції »Діла«. Грудна недуга, що мучила його вже довгий час, розвинулася сильно у Львові, а від початку грудня небіщик не покидав уже ліжка.

Письменська спадщина Турбацького обмежується сею політичними статтями писаними у »Народі« і інших радикальних часописах, критичних оцінок друкованих у »Буковині«, статей наукового змісту, друкованих у фейлетонах »Діла« та перекладів. Політичні статі, головною його полеміка з д. Павлюком, кидають деяке світло на радикальну партію в половині дев'яностих років. Турбацький, що вступив у 1893 р. до соціально-демократичної організації в Станіславові (Народ 1895 стр. 71), пізнав в часі свого побуту у Львові хиби програми і організації радикальної партії та домагався або направлення цих хиб, або перетворення радикальної партії на соціально-демократичну. Заки се станеться, він працює в раменах польської соціальної демократії.

Коли Турбацький опинився в редакції »Буковини«, завірився вся його політична діяльність. Він поміщує в »Бу-

ковині«, а потім у »Ділі« літературні силуетки, як пр.: Еміль Золя, Б. 1898 ч. 15.; В п'ятдесяті роковини смерті В. Г. Бєлінського, Б. 1898 51—53; Франтішек Паляцький, Б. 1898, 68; Іван Франко, Б. 1898, 123—125; Александр Пушкін, Д. 1899, 117; критичні оцінки як ось напр.: Мій Ізмарагд, поезії Івана Франка Б. 1898, 45; За батька, драма Бориса Грінченка, Б. 1898, 81. Аргонавти, комедія Гр. Цеглинського, Б. 1898, 97—100; Мужичька еміграція в нашій літературі: Тимотея Бордуляка, Іван Бразилієць, Льва Лопатинського »До Бразилії«, Василя Стефаніка »Камінний хрест«, Д. 1899, 123; статі наукового змісту, як на пр.: Лучі Рєнтгена і їх значіння в медицині, Б. 1898, 79; Матеріяли до історії України в шведській державній архіві, Д. 1899, 112; З соціально-демократичної партії в Німеччині, Д. 175 і далі, та багато інших статей, якими познайомлював нашу публіку із сучасним науковим та суспільним рухом у інших народів. Крім свого надрукував у »Буковині« багато перекладів, як напр. Шпіон — оповіданє І. Н. Потапенка, Б. 1898, 17—18; Декадент, образець з натури Михайла Балуцького, Б. 20—23; Сватанс літерата, американське оповіданє Анни Фуллер, Б. 30—35, 37—39; Голгофта, Іоаннеса Шляфа, Б. 40; Нещастє А. Чехова, Б. 46—48; Онуфрій, оповіданє Марії Коношницької, Б. 77—79; Із споминів паука, оповіданє Глинського, Б. 80; Ізза поцілуня, Вартоломея Сальці, Б. 87—88; Обіт померший — Золі (Бібл. Діла) та інші.

Покійник був широко освіченою людиною і не переставав до останньої хвили працювати над собою. Крім славянських мов знав добре французьку, німецьку та італійську. Коли би не смерть у молодім віці, міг він прислужитися у неоднім своєму народові. *А. Нр.*

Антоні Контскій. Поляк, звістний віртуоз і композитор, помер у Росії в першій половині грудня м. р. Покійний вродився 1817 р. у Кракові. Після довшої артистичної мандрівки по Європі замикав від р. 1854 в Петербурзі і тут 1857 р. заклав у перше Товариство задля розвитку класичної музики. В Петербурзі познайомився з Тарасом Шевченком. Як оповідає Катерина Юнге (»Воспоминання о Шевченкѣ«. »Вѣстникъ Европы«, 1883, т. IV). Конт-

скій часто акомпанював Шевченкови до співу українських пісень або грав Мозартове «Requiem», що наводило задуму на нашого поета та його приятеля, славного трагіка Айрі Ольдріда. В р. 1867 перебрав ся Контезі до Лондона, а відси незабаром до Нью-Йорку. Перед кількома роками вернув до Європи і давав цілий ряд концертів. Контезі скомпонував дві опери: «Les deux distraits» (Лондон, 1872) і «Султан з Занзібару» (Нью Йорк, 1886). Из його творів придбало йому найбільшу популярність саргосіо: «Le reveil d'un lion». *М. М.*

25-ті роковини смерти Стороженка. З приводу 25-літніх роковин Олексі Стороженка (7 листопада 1899 р.) статі, з біографічними даними і оцінюванням

літературної його діяльності умістили часописи: «Киевское Слово» (ч. 4251), «СПетерб. - Вѣдомости» (статя д. Ф. М—ого) і «Днѣпровская Молва» (ч. 44, статя Ф. Смѣлянца). Остання найдокладніша.

Літературний ювілей. 4 жовтня сього року поступова частина російського суспільства святкувала 25-літній ювілей літературної праці Г. А. Джаншієва, одного з найкращих сучасних публіцистів російських. Найліпший утвір шановного ювілята — «Епоха великих реформ» — вельми талановито і зручно опісусь свідчу добу в Росії — добу знесення кріпацтва і інших таких «великих» реформ, що ввели Росію в круг цивілізованих народів європейських. С. Є.

V. З науки і штуки.

Всеславянський з'їзд журналістів у Парижі. «Чи бути всеславянському з'їзду журналістів у Парижі?» — під таким наголовком д. Вергун надрукував у «Новому Времени» (ч. 8551) досить цікаву замітку. Ідея скликати за часів паризької вистави з'їзд славянських журналістів виникла, як каже д. Вергун, на святі Палацого в Празі і тоді була ухвалена всіма присутніми славянськими журналістами. Чехи взяли на себе весь клопіт переведення цієї ідеї на практиці, але їй досі нічого не чути про якісь приготування до з'їзду, хоч сама вистава має здійснитись за кілька місяців. Тим часом ідея з'їзду притягала до себе загальну (?) увагу і преса славянська і неславянська чимало трактувала з сього приводу. Які-ж можуть бути завдання сього з'їзду? «Тому, що се має бути з'їзд діячів славянської преси — так виняє се питанє д. Вергун — то занятя з'їзду вели ся-б виключно на сьому ґрунті. Реферати про сучасне становище (з славянського погляду) преси російської, української в Австро-Угорщині, польської, чеської, словацької, словінської, хорватської, сербської та болгарської дали-б можливість з'ясувати ті хиби та ліхи сторони славянської преси, від яких багато втрачає ідея духового єднання усього славянського світа». Крім сього д. Вергун пропонує ще заснованє славянського телеграфічного агентства, комерційних асоціацій

для підтримання славянської торгівлі і т. п. Певна річ, що проти самого з'їзду славянських журналістів на нейтральному ґрунті, хоч би і в Парижі, ледви чи можна що сказати: від такого з'їзду можуть бути користні наслідки, але тільки з одною умовою найголовнішою — а саме, щоб Славяне позбули ся хоч за часів з'їзду своїх особистих національних рахунків і щиро, дійсно по братерському взяли ся до розв'язання славянських справ. Коли сього не буде, то ледви чи можливе буде об'єктивне і безсторонне трактування заплутаних славянських справ. На превеликий жаль, замітка д. Вергуна дає вже привід до деяких не бажаних непорозумінь. Чому, наприклад, він пропонує оглянути становище української літератури тільки в Австро-Угорщині? Д. Вергунови певне відомо, що окрім австрійської України існує ще й російська; відоме мабути і становище українського письменства в Росії... На нашу думку, власне треба се питанє розв'язати, бо воно більше пекуче й дошкульне, ніж усі інші славянські питання. С. Є.

Видання, що приходили до бібліотеки Наук. Тоз. ім. Шевченка в 1899 р. (в обмін або за гроші).

L' Antropologie.
Archiv für slavische Philologie,
herausg. v. V. Jagic.

Archiv pro lexicografii a dialektologii, vydává III třída České Akademie.

Archiv für experimentelle Pathologie u. Pharmakologie. Leipzig.

Архивъ біологическихъ наукъ изд. Имп. Институтомъ экспериментальной медицины.

Aus fremden Zungen. Stuttgart u. Leipzig.

Beilage zur Allg. Zeitung. (München). Библиотека для русской молодежи.

(Коломия). Biblioteka Warszawska.

Будучність. Львів.

Буковина. Чернівці.

Bulletin de Folklore. Bruxelles.

Věstník České Akademie pro vědy, slov. a umění.

Věstník Národopisného musea československého.

Věstník československých museí a spolků archeologických v Časlavi.

Věstník Slovanských Starožitností.

Vydává dr. L. Niederle, Praha.

Věstník Rozhledy hist. i t. d. V Bozovicích a Nymburku.

Видавн. Руского Пед. Тов. Львів.

Видавн. Просвіти. Львів.

Видавництво час. »Свобода« (ам).

Wydawnictwa Zakł. Nar. im. Ossolińskich.

Вѣстникъ Археологii и Исторii, изд. Археологическимъ Институтомъ. Спб.

Вольнскій историко-археологическій сборникъ.

Historický Archiv České Akademie pro vědy, slovesnost a umění.

Гласник земальского музея у Босни и Херцеговини. Сарајево.

Годишній Актъ Импер. Петербургскаго университета.

Das litterarische Echo. Berlin.

Dom in Svet, list za leposlovje in znanstvo v Ljubljani.

Древности. Труды Археограф. Комисіи Москов. Археол. Общ.

Etnographia. Издае: Magyar Néprajzi Társaság. Budapest.

Этнографическое Обозрѣніе, изданіе Этнограф. отд. имп. Общ. любителей Естествознанія, Антропологii и Этнографii при Московскомъ университетѣ.

Живое Слово. Львів.

Живая Старина, період. изданіе отдѣленія этногр. имп. Русск. Географ. Общества.

Жизнь, лит. науч. и полит. журналъ. Спб.

Журналъ Министерства Народн. Просвѣщенія. Спб.

Записки импер. харьковскаго университета.

Записки имп. Новороссійскаго университета.

Записки историко-филологическаго факультета импер. Спб. университета.

Земскій Сборникъ Черниг. губ.

Zlatá Praha, obrazkový časopis pro zabavu a poučení.

Zpráva o činnosti Národopisného Musea československého.

Izvestja musejskiega društva za Krajnsko. Ljubljana.

Извѣстія отдѣленія русскаго языка и словесности импер. Академіи Наукъ. Спб.

Извѣстія общества археологii, исторii и этногр. при импер. Казанскомъ универс.

Извѣстія Физико-математическаго Общества при Казанскомъ университетѣ.

Изд. »Благотв. Общ. изд. общепол. и дешевыхъ книгъ« Спб.

Journal of american Folklore. Cambridge. (Америка).

Кіевская Старина.

Книжный Вѣстникъ, Спб.

Kosmos, czasop. Polskiego Tow. przyrodników im. Kopernika. Lwów.

Kwartalnik Historyczny, organ Towarzystwa Historycznego. Lwów.

Ljetopis Jugoslovenske Akademije. Zagreb.

Listy filologické, vydávají se nákladem jednoty českých filologů v Praze.

Литературный Сборникъ изд. Галицко-рус. Матицею.

Лѣтопись занятій археографической комисіи. Спб.

Лѣтопись историко-филологическаго общ. при имп. Новороссійскомъ унив.

Lud, organ towarzystwa ludoznawczego. Lwów.

Matica Hrvatska. Загреб (свои виданя).

Mélusine, recueil de mythologie, literature populaire, traditions et usages. Paris

Mittheilungen und Umfragen zur bayerischen Volkskunde. Würzburg.

Mittheilungen des Vereins für Sächsische Volkskunde. Leipzig.

Museum. Časopis Bohoslovců českomoravských. Berno.

Muzeum im. Dzieduszyckich.

Начало. Спб.

Národopisný sborník československý, vydava národ. společnost českoslov. a národop. museum československé

Отчет имп. Публичной библиотеки. Спб.

Отчет имп. Одесского Общества Истории и Древностей.

Памятники славяно-русской письменности, изданные археограф. комиссией. Спб.

Памятники древней письменности. Спб.

Przegląd Powszechny. Kraków.

Przegląd Lekarski. Kraków.

Príspevky k dějinám narodopisu československého, vyd. rada Národopisného Musea Československého.

Prosvjeta, list za zabavu, znanost i umjetnost. Zagreb.

Протоколы Троицкосавско - Кяхтинского отделения Приамурского отдела Географ. Общества.

Rad Jugoslovenske Akademije znanosti i umjetnosti, razredi filologijsko-historijski i filologijsko-juridički.

Revue de l' Ecole d' Anthropologie. Paris.

Rozprawy České Akademie Třída I (pro vědy filosofické, právní a historické).

Rozprawy Třída II (rozprawy obsahu mathematického a přírodovědeckého).

Rozprawy Třída III (filologická).

Roczniki towarzystwa przyjaciół nauk. Poznańskiego.

Руслан. Щоденна часопись. Львів.

Русский Медицинский Вѣстникъ. Спб.

Sbírka pramenů ku poznání literárního života v Čechách, na Morave a v Slezsku (vyd. III třída České Akademie).

Sbornik Jednoty Českých Mathematicků v Praze.

Сборникъ Археологического Института. Спб.

Сборникъ отделения русскаго языка и словесности импер. Академіи Наукъ.

Сборникъ Харьковского историко-филологического Общества.

Сборникъ матеріаловъ для описанія мѣстностей и племень Кавказа.

Сборникъ истор. филолог. общества при институтѣ кн. Безбородко въ Нѣжинѣ.

Schweizerisches Archiv für Volkskunde. Zürich

Sitzungsberichte der kön. böhmischen Gesellschaft der Wissenschaften, Classe für Philosophie, Geschichte und Philologie. Prag.

Slovenské Pohl'ady. Turčiansky Sv. Martin. (Угорщина).

Slovanský Přehled. Sbornik stati, dopisův a zpráv ze života slovanského. Praha.

Suomalais - Ugrilaisen Seurau Akakavskirja (Journal de la société Finno-Ougrienne).

Suomalais - Ugrilaisen Toimituksia (Mémoires de la société Finno-Ougrienne). Svoboda. (Америка).

Svenska Landsmalen ock Svenskt Folkklif. Upsala.

Světoor. Praha.

Spisy počtých jubilejní cénou král. č. společnosti nauk v Praze.

Сельско-хозяйственная хроника Херсонской губернии.

Статистико-экономический обзоръ Херсонской губернии.

Starine. na sviet izdaje Jugoslovenska Akademia Znanosti i Umjetnosti.

Tradição. Serra. (Португалія).

Труды антропологического отдела Общества Любит. естествознанія, антропологии и этнографии. Москва.

Труды комитета для историко-статистического описанія Подольской епархіи.

Труды Троицкосавско - Кяхтинского отделения Приамурского Отдѣла Р. Г. Общ. Москва.

Университетскія извѣстія (Київ).

Ученыя Записки императ. Юрьевского Университета. (Дерпт).

Ученыя Записки имп. Казанскаго Университета.

Фармацевтический Вѣстникъ, Журналъ Россійскаго Фармацевт. Общ. взаимнаго вспомошествованія. Москва.

Fontes rerum polonicarum. Leopoli. Zeitschrift der historischen Gesellschaft für die Provinz Posen.

Zeitschrift für österreichische Volkskunde. Wien.

Zeitschrift für klinische Medizin. Berlin.

Шематизмъ гр. кат. клира Льв. Арх. Centralblatt für Chirurgie. Leipzig

Centralblatt für Gynäkologie. Leipzig.

Časopis Mačicy Serbskeje.

Časopis pro pěstování matematiky a fysiky, vyd. Jednota českých matematiků v Praze.

Чтенія въ историческомъ обществѣ Нестора летописца. Київ.

Українські вечери у Києві. Д. 11 листопада в залі літерат.-артистичного товариства в Києві відбув ся перший у сезоні український вечір. Програма вечера складала ся з читання та співів. Між инь-

шим відчитано було по українськи оповідання нового українського письменника д. Левіцького — «Дякова помста». С. Є.

Д. 9 грудня відбув ся другий вечір, споруджений М. В. Лисенком. На вечері відчитано два реферати: Л. П. Косачевої (про буковинських письменників — Федьковича, Кобилянську та Стефаніка) і О. Левіцького (про Анну — Альоізу Острожську деклямовано поезії Лесі Українки, Куліша і Старицької і відспівано кілька арій та дуетів з опер «Відьма» і «Різдвяна ніч» М. В. Лисенка і гуртових пісень. Цікава, широко укладена програма вечера збирала на сей вечір чимало людю.

Прем'я М. І. Костомарова. Термін для надсилання творів на одержання утвореної Академією Наук премії імені М. І. Костомарова за кращий словник українського нарвчія з поясненням слів по російськи — скінчить ся 1-го грудня 1900 року. Премій утворено дві: одна у 4.000, з відсотками від р. 1881—1891, а друга — одні лише відсотки з рр. 1891—1900.

Звістки про український театр. Останніми часами українське драматичне товариство під управою д. Саксаганського і Садовського грало в Симферополі і Ялті; трупа д. Кропивницького — в Харкові, д. Суслова — в Одесі, д. Вишневецького — в Умані, д. Сагайдачного в Переяславі та Білій Церкві, д. Грицяя та Янова-Степняка — в Новозибкові. С. Є.

Публичні відчити в Лубнах. В вересні сього року проф. Д. І. Еварницький мав у Лубнах, повітовому місті в Полтавщині, два публичні відчити по археології, де зачепив переважно дані місцевої археології. 18 жовтня тамже В. В. Лесевич прочитав публичну лекцію про „Значеніє сказокъ въ народныхъ преданіяхъ или фольклора“. Між иньшим лектор зупинив ся на етнографічних працях місцевого етнографа д. Милорадовича, що недавно за „Собраніє п'сень и сказокъ Лубенскаго уѣзда“ одержав медаль від Імператорського Географічного Товариства („Кієвлянинъ“, ч. 295). С. Є.

Премія імені Гільфердінга. Рік тому петербурське „Славянское благотворительное общество“ оголосило конкурс на премію імені російського ученого Гільфердінга за „найліпший начерк історії сучасного становища закордонної Русі (Галичини, Буковини і Угорщини)“. Знаєти, що на сей конкурс не подано ніяких праць, бо „Сынъ Отечества“ (ч. 272) опо-

віщає, що термін конкурсний знов відкладено. Згадана премія виносить 3.000 рублів. С. Є.

Конкурс на історично-археол. працю. Імп. Одес. Общ. Істор. и Древн. призначило премію за найлучшу історично-археологічну працю про Україну, яка з'явить ся на протязі останнього п'ятиліття. Премія буде виплачена з фундації ім. Дмитра Княжевича і складатиметь ся з п'ятилітніх відсотків з 2.000 рублів. Термін призначено 14 листопада 1900 року.

Слова Едуарда Гріга про штуку. Недавно сьому відбув ся в Копенгазі робітничий концерт головно за співучастю європейської слави композитора Е. Гріга. Коли, по покінченю концерта, представник робітників дякував йому за співучасть, Гріг промовив: „Сі вечерниці є здійсненем моїх юних мрій, бо все був сеї гадки, що штука — як се було в Греції — повинна сягати всіх верств, саме тому, що її завданем є серцем до серця промовляти. Бажаю, аби сьому подібні робітничі концерти, що змагають сповнити завданє штуки, розвивали ся і були наслідувані у всіх країнах сьвіта. Належало-б сього бажати так для добра людю, як і самої штуки. Хай штука, як штука людю живе і розвивається!“ М. М.

Місце для памятника Котляревському. 28 жовтня Полтавська мійська рада обібрала нарешті місце для памятника Котляревському. Порішено поставити памятник на бульварі, що на Протопопівській вулиці, і визначено комісію, яка має обібрати вже на бульварі місце для памятника („Полт. губ. Вѣдомости“). С. Є.

Вечір народніх пісень у Кієві. 16 грудня в залі Купецького Клуба в Кієві відбув ся вельми цікавий „вечір народних пісень“, споруджений Російським музичним товариством. На вечері відспівано народні пісні німецькі, французькі, італійські, іспанські, російські, польські і українські. З українських пісень відспівано три: 1) „Помалу, малу, чумаче, грай“, 2) „Колись були“ і 3) „Хата моя рублена“ — всі три в обробці відомого російського композитора д. Серова. З приводу українських пісень д. Серова кійвська часопись „Жизнь и Искусство“ (ч. 346) надрукувала чималу замітку. С. Є.

Памятник М. В. Гоголеві. Проектований і затверджений урядом пам'ятник М. В. Гоголеві у Москві мають вибудувати до п'ятидесятилітніх роковин смерті

його 21 лютого 1902 р. Зібрано досі коштів більш 80.000 рубл. («Кіевское Слово», ч. 4190).

VI. Із суспільного життя.

Шовківництво в Харківщині. В Харківщині шовківництвом, що до недавніх часів було лише забавкою заможних людей, починають уже цікавитися селяне. За підмогою місцевого «попечительства о шелководствѣ» вони розводять шовківничих хробаків і мають із того деякий зиск, продаючи шовк у Миколаїв, де з його виробляють усякі тканини, хустки і т. п. С. Є.

З'їзд дрібних промисловців. Полтавське сільсько-господарське товариство в лютому 1900 року скликає в Полтаві з'їзд «кустарів», себ то дрібних промисловців. На з'їзді між иншим буде порушене питання про виставлення промислового музею для південної частини Росії. С. Є.

Розумні жаданя земства. Зміївське повітове земство (Харківск. губ.) на ми-

нух зборах зробило дві вельми симпатичні постанови: а) поручило управі підняти через губернські збори, петицію про скасування тілесної кари для сільського люду і б) про призначення з казни пенсій сільському духовенству і про безплатні одправи останніми всіх взагалі християнських треб.

Народний дім в Києві. Голова київського „Общества грамотности“ д. Науменко удав ся до міської ради з проханням призначити місце на будівлю народного дома в Києві, а також допомогти їй грошми („Кіевское Слово“, ч. 4224). С. Є.

Мінеральні багатства на Україні. У Могилевськ. повіті, Подільської губ., віднайдено поклади оловяної руди, які, після аналізу, мають 77 % металювого олива.

VII. Від редакції.

Від редакції „Дзвінка“ одержали ми ось яку заяву. Через недогляд опущено в книжці «Оповідання Михайла Коцюбинського», виданій накладом Руского Товариства педагогічного, у Львові в р.

1899 при оповіданню «Святий вечір» — додаток «переклад з Достоєвського», що сим простує ся.

Редакція „Дзвінка“ у Львові.

